



SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

Selçuk Üniversitesi
Selçuklu Araştırmaları Dergisi

Selçuk University Journal of Seljuk Studies
Selçuk University, Institute of Seljuk Researches

ISSN 1015-2105
E-ISSN 2548-0164



YIL:12 SAYI:19 ARALIK 2023 | YEAR:12 ISSUE:19 DECEMBER 2023

19

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF SELJUK STUDIES

E-ISSN 2548-0154

Yılda iki defa yayımlanan (Aralık-Haziran), uluslararası hakemli, yaygın süreli bir dergidir.

International refereed and widespread periodical journal published two times in one year (june-december).

SAYI / ISSUE: 19 - GÜZ / AUTUMN

KONYA 2023



<https://yayinevi.selcuk.edu.tr>

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF SELJUK STUDIES

Selçuklu Araştırmaları Dergisi'nin dizinlendiği indexler
Journal Of Seljuk Studies is listed in the index of
TR Dizin / MLA / ERIHPLUS/ DOAJ / EBSCO

E-ISSN 2548-0154
SAYI/ISSUE: 19- GÜZ /AUTUMN 2023

Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Enstitüsü Adına Sahibi
Owner on behalf of the Selçuk University Institute of Seljuk Researches
Prof. Dr. Metin AKSOY - *Selçuk Üniversitesi Rektörü*

İLETİŞİM / CONTACTS

Adres / Adress: Selçuklu Araştırmaları Enstitüsü, Alaeddin Keykubad Kampüsü, Müze Binası
42031 Konya
+90 0332 223 0802/ <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usad> / usad@selcuk.edu.tr

TEKNİK HAZIRLIK / TECHNICAL PREPARATION

Grafik- Tasarım / Graphic- Design:

Öğr. Gör. Harun YILDIZ -Selçuk Üniversitesi /Selçuk University

Dizgi / Composition:

Selma DÜLGEROĞLU - Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Enstitüsü/ Selçuk
University Institute of Seljuk Researches

SEKRETARYA / SECRETARIAT

Neclanur GÜMÜŞTOP -Selçuk Üniversitesi /Selçuk University
Semiye DERELİ- Selçuk Üniversitesi /Selçuk University

LİSANS / LICENSE:

Bu eser Creative Commons Atıf-GayrıTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile
lisanslanmıştır. Content of this Journal is licensed under Creative Commons Attribution-
NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

Dergide yer alan yazıların dil ve bilim sorumluluğu yazara aittir./The author responsible for
their article content academically

EDİTÖRLER

Yazı İşleri Müdürü- Baş Editör

Doç. Dr. Zehra ODABAŞI - Selçuk
Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü
e-posta: zehraodabasi@selcuk.edu.tr
ORCID:0000-0003-1890-4289
Konya/TÜRKİYE

•

Editör Yardımcıları

Arş. Gör. Hatice AKSOY
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü,
e-posta: haticeaksoy@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8265-1338
Konya / TÜRKİYE

Selma DÜLGEROĞLU
Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları
Enstitüsü
e-posta: sdulgeroglu@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9908-3031
Konya / TÜRKİYE

EDITORS

Editor-in-Chief

Assoc. Prof. Dr. Zehra ODABAŞI
Selçuk University, Faculty of Letters,
Department of History,
e-mail: zehraodabasi@selcuk.edu.tr
ORCID:0000-0003-1890-4289
Konya/TÜRKİYE

•

Editorial Assistants

Research Assistant, Hatice AKSOY
Selçuk University, Faculty of Letters,
Department of History,
e-mail: haticeaksoy@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8265-1338
Konya / TÜRKİYE

Selma DÜLGEROĞLU
Selçuk University, Institute of Seljuk
Researches
e-mail: sdulgeroglu@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9908-3031
Konya / TÜRKİYE

Tarih Bölümü Editörü

Doç. Dr. Sefer SOLMAZ
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü
e-posta: ssolmaz@selcuk.edu.tr
ORCID:0000-0002-3581-1028
Konya/TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Davut ŞAHBAZ
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
e-posta: davut.sahbaz@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5303-3493
Konya / TÜRKİYE

Dr. Abdullah BURGU
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Tarih
Bölümü
e-posta: aburgu@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9057-0688
Konya / TÜRKİYE

Dr. Abdul Metin ÇELİKBİLEK
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü,
e-posta: celikbilekabdulmetin@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5990-2813
Konya / TÜRKİYE

Sanat Tarihi Bölümü Editörü

Dr. Öğr. Üyesi Ayben KAYIN
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Sanat Tarihi Bölümü,
e-posta: ayben.erol@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7410-0109
Konya / TÜRKİYE

Editor of History Section

Assoc. Prof. Dr. Sefer SOLMAZ
Selçuk University, Faculty of Letters,
Department of History,
e-mail: ssolmaz@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3581-1028
Konya/TÜRKİYE

Assist. Prof. Dr. Davut ŞAHBAZ
Selçuk University, Faculty of Letters,
Department of History,
e-mail: davut.sahbaz@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5303-3493
Konya/TÜRKİYE

Dr. Abdullah BURGU
Selçuk University, Faculty of Letters,
Department of History,
e-mail: aburgu@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9057-0688
Konya / TÜRKİYE

Dr. Abdul Metin ÇELİKBİLEK
Selçuk University, Faculty of Letters,
Department of History,
e-mail: celikbilekabdulmetin@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5990-2813
Konya / TÜRKİYE

Editor of Art History Section

Assist. Prof. Dr. Ayben KAYIN
Selçuk University, Faculty of Letters,
Department of Art History,
e-mail: ayben.erol@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7410-0109
Konya / TÜRKİYE

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Editörü

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KAVAKLIYAZI
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
e-posta: akavakliyazi@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7932-4272
Konya / TÜRKİYE

•

İngilizce Editör

Öğr. Gör. Derya Deniz GEZER
Selçuk Üniversitesi, Yabancı Diller Bölümü
e-posta: ddgezer@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3338-8868
Konya / TÜRKİYE

•

Rusça Editör

Dr. Öğr. Üyesi Nazan COŞKUN
Selçuk Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı
Bölümü,
e-posta: nazan.coskun@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7748-5219
Konya / TÜRKİYE

•

Farsça Editör

Dr. Öğr. Üyesi Hakan YAMAN
Selçuk Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı
Bölümü,
e-posta: hakan.yaman@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9482-2245
Konya / TÜRKİYE

•

Editor of Turkish Philogy

Assist. Prof. Dr. Ahmet KAVAKLIYAZI
Selçuk University, Faculty of Letters,
Department of Turkish Language and
Literature,
e-mail: akavakliyazi@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7932-4272
Konya / TÜRKİYE

•

English Language Editor

Instructor of English Language, Derya
Deniz GEZER
Selçuk University, Department of
Foreign Languages
e-mail: ddgezer@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3338-8868
Konya / TÜRKİYE

•

Russian Language Editor

Assist. Prof. Dr. Nazan COŞKUN
Selçuk University, Faculty of Letters,
Department of Russian Language and
Literature,
e-mail: nazan.coskun@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7748-5219
Konya / TÜRKİYE

•

Persian Language Editor

Assist. Prof. Dr. Hakan YAMAN
Selçuk University, Faculty of Letters,
Department of Persian Language and
Literature,
e-mail: hakan.yaman@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9482-2245
Konya / TÜRKİYE

•

Arapça Editör

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf BİLDİK
Selçuk Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı
Bölümü,
e-posta: yusufbildik@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4518-9137
Konya / TÜRKİYE

Etik Editörü

Dr. Öğr. Üyesi Yurdağül KILINÇ
Selçuk Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü,
e-posta: yurdagul.kilinc@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1597-062X
Konya / TÜRKİYE

İstatistik Editörü

Doç. Dr. Hasan Ali POLAT
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü
e-posta: halipolat@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6658-932X
Konya/TÜRKİYE

Sosyal Medya Editörü

Dr. Abdul Metin ÇELİKBİLEK
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü,
e-posta: celikbilekabdulmetin@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5990-2813
Konya / TÜRKİYE

Arabic Language Editor

Assist. Prof. Dr. Yusuf BİLDİK
Selçuk University, Faculty of Letters,
Department of Arabic Language and
Literature,
e-mail: yusufbildik@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4518-9137
Konya / TÜRKİYE

Ethics Editor

Assist. Prof. Dr. Yurdağül KILINÇ
Selçuk University, Faculty of Letters,
Department of Philosophy,
e-mail: yurdagul.kilinc@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1597-062X
Konya/TÜRKİYE

Statistics Editor

Assoc. Prof. Dr. Hasan Ali POLAT
Selçuk University, Faculty of Letters,
Department of History,
e-mail: halipolat@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6658-932X
Konya/TÜRKİYE

Social Media Editor

Dr. Abdul Metin ÇELİKBİLEK
Selçuk University, Faculty of Letters,
Department of History,
e-mail: celikbilekabdulmetin@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5990-2813
Konya / TÜRKİYE

YAYIM KURULU/ EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ali BAŞ- *Selçuk Üniversitesi*

Prof. Dr. Cihan PİYADEOĞLU- *İstanbul Medeniyet Üniversitesi*

Prof. Dr. Hsing Tung WU- *National Chengchi University*

Prof. Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN- *Selçuk Üniversitesi*

Prof. Dr. Mohamed Salem BAAMER- *King Abdulaziz University*

Prof. Dr. Muharrem KESİK- *İstanbul Üniversitesi*

Prof. Dr. Timothy MAY- *University of North Georgia*

Asist. Prof. Hadi JORATİ- *Ohio State University*

Doç. Dr. Sefer SOLMAZ- *Selçuk Üniversitesi*

Doç. Dr. Zehra ODABAŞI- *Selçuk Üniversitesi*

Dr. Alan V. MURRAY – *University of Leeds*

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. A. Yaşar OCAK	TOBB Üniversitesi
Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Abdullah KAYA	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Abdülkerim ÖZAYDIN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan ÇEVİK	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan ESKİKURT	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan KARAIŞMAİLOĞLU	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet AĞIRAKÇA	Mardin Artuklu Üniversitesi
Prof. Dr. Ali BAŞ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet ÇAYCI	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet OCAK	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TAŞĞIN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Alfred J. ANDREA	University of Vermont
Prof. Dr. Ali BORAN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Altay Tayfun ÖZCAN	Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Aydın USTA	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe Dudu KUŞÇU	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram ÜREKLİ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir BİÇER	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Birol ÇETİN	Türk Tarih Kurumu Başkanı
Prof. Dr. Birsal KÜÇÜKSİPAHİOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Cengiz TOMAR	Ahmet Yesevi Üniversitesi
Prof. Dr. Cihan PİYADEOĞLU	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Cihat AYDOĞMUŞOĞLU	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Cüneyt KANAT	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Ebru ALTAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ergin AYAN	Ordu Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan GÖKSU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Gülay ÖĞÜN BEZER	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Hacı Ahmet ÖZDEMİR	Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Halil İbrahim GÖKBÖRÜ	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan BAHAR	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Hüseyin ADALIOĞLU	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Haşim KARPUZ	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Haşim ŞAHİN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Hsing Rung Wu	National Chengchi University
Prof. Dr. İbrahim BALIK	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim KUNT	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan ERDEM	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. İlyas GÖKHAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail ÇİFTÇİOĞLU	Dumlupınar Üniversitesi

Prof. Dr. Jonathan HARRİS	University of London
Prof. Dr. Lütfi ŐEYBAN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. M. Said POLAT	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ERSAN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mikail BAYRAM	Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Mehmet Emin ŐEN	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Mohamed Salem BAAMER	King Abdulaziz University
Prof. Dr. Muharrem KESİK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ALİCAN	Malatya Turgut Özal Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa UYAR	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÇETİNASLAN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa TOKER	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Nermin ŐAMAN DOĞAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Osman G. ÖZGÜDENLİ	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Osman KUNDURACI	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Özdemir KOÇAK	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Recep DİKİCİ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Refik TURAN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi DURAN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Sabri Abdel – Latif SALIM	Fayoum University
Prof. Dr. Sadettin Yağmur GÖMEÇ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Seyfullah KARA	Karabük Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman ÖZBEK	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Timothy MAY	University of North Gerorgia
Prof. Dr. Tuncer BAYKARA	Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Tülay METİN	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Üçler BULDUK	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Z. Kenan BİLİCİ	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Ali ERTUĞRUL	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe ATICI ARAYANCAN	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim NACAK	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa AKKUŞ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Necla DURSUN	Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Recep DURGUN	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Sadi S. KUCUR	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Selim KAYA	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Őükrü DURSUN	Kayseri İl Kültür ve Turizm Müdürü
Doç. Dr. Tolga BOZKURT	Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahim TUFANTOZ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet AKŐIT	Emekli Öğretim Üyesi
Dr. Öğr. Üyesi Emine UYUMAZ	Emekli Öğretim Üyesi
Dr. Öğr. Üyesi Hacı Ahmet ŐİMŐEK	Selçuk Üniversitesi
Asist Prof. Hadi JORATI	Ohio State University

Dr. Öğr. Üyesi İlker Mete MİMİROĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Rüstem BOZER
Dr. Öğr. Üyesi Şerafettin YILDIZ
Dr. Öğr. Üyesi Tahir AŞIROV
Dr. Öğr. Üyesi Yaşar ERDEMİR
Dr. Öğr. Üyesi Yurdagül KILINÇ
Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya ŞİMŞİR
Dr. Alan V. MURRAY
Dr. Jason T. ROCHE

Necmettin Erbakan Üniversitesi
Ankara Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Bülent Ecevit Üniversitesi
Emekli Öğretim Üyesi
Selçuk Üniversitesi
Necmettin Erbakan Üniversitesi
University of Leeds
Manchester Metropolitan University

İçindekiler / Contents

Araştırma Makaleleri / Researches Articles		s./p.
<i>Burak Nazif Sarıcı</i>	Büyük Selçuklularda Devlet-Yönetim Anlayışı ve İtaat Kavramı The Concept of State-Government and Obedience in the Great Seljuks	1-28
<i>Selim Kaya</i>	Türkiye Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev Döneminde Devlet Yapılanması State Structure during the Period of Seljuk Sultan Ghiyath al-Din Kaykhusraw I of Turkey	29-52
<i>Mesut Çıtak</i>	Anadolu Selçuklu Devleti Döneminde Kale Kuşatmalarında Uygulanan Yöntem ve Teknikler Methods and Techniques Applied in the Castle Sieges during The Seljuk State of Anatolia	53-74
<i>Fehmi Gündüz</i>	Seyyid Burhaneddin Mezarlığı Türbe Araştırma Kazısı Seyyid Burhaneddin Cemetery Tomb Research Excavation	75-98
<i>Ahmet Özturhan</i> <i>Abdullah Mesut Ağır</i>	Son İlhanlı Başkenti Sultaniye ve Orta Çağ'daki Ticarî Önemi The Last Ilkhanid Capital Sultaniye and Its Commercial Significance in the Middle Ages	99-114
<i>Ela Özkan</i> <i>Zekeriya Şimşir</i>	Matrakçı Nasuh'un Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn Adlı Eserinde Konya Kalesi Konya Castle in Matrakçı Nasuh's Work Titled Beyan-i Manazil-i Sefer-i Irakeyn	115-146
Çeviri Makaleler / Translation Articles		s./ p.
<i>Mustafa Aylar</i>	Gizemli Figür: İran ve Suriye'den Seramik Heykeller C. 1150-1250 The Enigmatic Figure: Ceramic Sculpture from Iran and Syria C. 1150-1250	147-167

Büyük Selçuklularda Devlet-Yönetim Anlayışı ve İtaat Kavramı

Burak Nazif Sarıcı | ORCID: 0000-0002-9717-9048 | buraksarici95@gmail.com

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Çarşamba İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü,
Samsun, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/028k5qw24>

Öz

Selçuk Bey'in İslâm'ı kabulünden sonra onun oğul ve torunları Mâveraünnehir bölgesinde faaliyet göstermeye başlamışlardı. Zaman içerisinde Horasan'a geçen Selçuklular burada Gaznelilerle mücadele ettiler. Bu mücadele onlar için oldukça zorlu oldu ama kırılma noktası 1040 yılında yaşandı. Dandanakan Savaşı'ndan sonra bağımsız bir devlet hâline gelen Selçuklular kısa süre içerisinde geniş toprakları ele geçirdiler. Selçuklular devletleşme yolunda ilerlerken kendi öz geleneklerinden gelen yönetim anlayışlarını benimsemişlerdi. Eski Türk ananesi idare mekanizmasının temel unsurları arasındaki güçlü konumunu daima korudu. Tuğrul Bey gibi bazı hükümdarların merkezîleşme çabaları bu geleneklerle çatışmıştı ancak köklerden gelen anlayışlar değiştirilememişti. Devletin sınırlarının genişlemesiyle birlikte idari sistemde ve yönetim anlayışında bazı yenilikler ve değişimler meydana geldi. Selçukluların başarılı bir devlet olarak yükselmesinde benimsedikleri devlet modeli ve yönetim anlayışı etkiliydi. Ayrıca bu başarının oluşmasında yönetilenlerin gösterdiği itaat de önemliydi. İtaati temin eden temel etkenler ise iyi bir yönetim sistemiyle yakın ilişkiliydi. Hükümdarın nitelikleri ve devlet mekanizmasının ilerleyişi itaatin başlıca teminatçılarındandı. Selçuklu sultanları sosyal devlet anlayışını benimseyen ileri görüşlü hükümdarlardı ve bu nitelikleri kuruluşlarından itibaren henüz bir asır geçmeden kıtalararası bir devleti başarıyla yönetmelerine sebep olmuştu. Sultan Alp Arslan yahut oğlu Melikşah, devlet hazinelerini halkları için harcamaktan geri durmayan liderlerdi. Alp Arslan ülkesindeki fakirleri gözettiği gibi ilim talepkârlarını da geri çevirmiyordu. Selçuklu sultanlarının hâmilikleri toplumun itaatini artırdığı gibi başarılı bir devlet yönetimini de temin ediyordu. Bu çalışmada, Selçukluların devlet gelenekleri ve yönetim anlayışları temel özellikleri ile ele alınmaya çalışılmıştır. Büyük Selçukluların yönetim anlayışında zamanla meydana gelen değişimler ve bu değişimleri etkileyen kültürel etkenler değerlendirilmiştir. Ayrıca Büyük Selçuklu Devleti'ne itaat gösteren çeşitli unsurların bağlılıklarının altında yatan sebepler ile ortaya çıkan neticeleri yorumlayıp devlet anlayışıyla ilişkisini ortaya koyabilmek hedeflenmektedir



Anahtar Kelimeler

Büyük Selçuklu Devleti, Selçuklular, İtaat, Devlet

Atıf Bilgisi

Sarıcı, Burak Nazif. "Büyük Selçuklularda Devlet-Yönetim Anlayışı ve İtaat Kavramı". *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 19 (Aralık 2023), 1-28.

<https://doi.org/10.23897/usad.1348678>

Geliş Tarihi	23.08.2023
Kabul Tarihi	02.10.2023
Yayın Tarihi	29.12.2023
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - iThenticate
Etik Bildirim	usad@selcuk.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Concept of State-Government and Obedience in the Great Seljuks

Burak Nazif Sarıcı | ORCID: 0000-0002-9717-9048 | buraksarici95@gmail.com

Ondokuz Mayıs University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Bilimleri Fakültesi,
Department of History, Samsun, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/028k5qw24>

Abstract

After Seljuk Bey's conversion to Islam, his sons and grandsons began to operate in the region of Mâveraünnehir. In time, the Seljuks moved to Khorasan, where they struggled against the Ghaznavids. This struggle was quite difficult for them, but the breaking point occurred in 1040. The Seljuks, who became an independent state after the Battle of Dandanakan, captured large territories in a short time. While the Seljuks were on their way to statehood, they adopted their own traditions of administration. The old Turkish tradition always maintained its strong position among the basic elements of the administrative mechanism. The centralization efforts of some rulers, such as Tugrul Beg, clashed with these traditions, but the deep-rooted understandings could not be changed. With the expansion of the state's borders, some innovations and changes occurred in the administrative system and the understanding of administration. The Seljuks' rise as a successful state was influenced by the state model and administrative understanding they adopted. In addition, the obedience shown by the ruled was also important in the formation of this success. The main factors that ensured obedience were closely related to a good administrative system. The qualities of the ruler and the progress of the state mechanism were among the main guarantors of obedience. The Seljuk sultans were farsighted rulers who adopted a social state approach, and these qualities enabled them to successfully rule an intercontinental state less than a century after their foundation. Sultan Alp Arslan or his son Malik Shah were leaders who did not hesitate to spend state treasures for their people. Alp Arslan cared for the poor in his country and did not turn down those who sought knowledge. The patronage of the Seljuk sultans not only increased the obedience of the society but also ensured a successful state administration. In this study, the state traditions of the Seljuks and their understanding of administration have been tried to be discussed with their basic features. The changes that occurred in the Great Seljuks' understanding of administration over time and the cultural factors affecting these changes were evaluated. In addition, it is aimed to interpret the reasons underlying the loyalty of various elements that obeyed the Great Seljuk State and the results that emerged and to reveal the relationship with the understanding of the state

Keywords

Great Seljuk State, Seljuks, Obedience, State

Citation

Sarıcı, Burak Nazif. "The Concept of State-Government and Obedience in the Great Seljuks". *Journal of Seljuk Studies* 19 (December-2023), 1-28.
<https://doi.org/10.23897/usad.1348678>

Date of Submission	23.08.2023
Date of Acceptance	02.10.2023
Date of Publication	29.12.2023
Peer-Review	Double anonymized - Two External

Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - iThenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	usad@selcuk.edu.tr
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Oğuz illerinden Cend'e olan yolculuklarını Dândanakan yakınlarında kazandıkları zaferle süsleyen Selçuk Bey'in vârisleri, tarihler 1040'ı gösterdiğinde kendi devletlerini kurmuşlardı. Bu kuruluş hikayesi kendi içerisinde çokça hadiseyi barındırsa da temelleri atılan devlet, özellikle İslâm dünyasına yeni bir soluk, taze bir nefes katacaktı. Selçukluların kuruluşu büyük bir değişimin hikayesini de vaat eden gerçek bir başarıydı. Bir Türk devleti olan Selçukluların kurulduğu Horasan coğrafyası etnik bakımdan Farslıların ağırlıkta bulunduğu bir bölgeyken genişlemekte oldukları Irak-Suriye hattı ise Arap nüfusun çoğunluğu teşkil ettiği bir konumdu. Bu durum Selçuk Bey'in torunlarını farklı milletlerle karşı karşıya getirmiş ve dolayısıyla müşterek kültürlerin hüküm sürdüğü toplumlara hükmetmeye mecbur bırakmıştı. İlk yıllarda Selçuklu liderlerinin tebaalarını ne kadar tanıdığını belirlemek zor olsa da onlara karşı yabancılık duymadıklarını söyleyebiliriz. Özellikle Selçuk Bey'in İslam dinini kabulü, Selçukluların Maverâünnehir, ardından da Horasan'da aktif faaliyetler yürütmeleri onları bu çoklu kültür ve milletlerle tanışık hâle getirmişti. Zaman içerisinde artarak devam eden tanışıklık hâli Selçukluların yönetim anlayışlarını da etkileyecekti. Büyük Selçuklu Devleti'nin hükümdarları, hâkimiyet alanlarındaki diğer milletlerin ve kültürlerin yönetim modellerinden çeşitli noktalarda faydalandılar. Selçuklular, kendi gelenekleriyle de sentezleyebildikleri birtakım yeni yaklaşımları ülke yönetiminde tatbik ettiler. Öte yandan bu yaklaşımların başarısı yönetilen sınıfların itaati ile de ilişkiliydi. Yöneticilerin, ordunun ya da halkın hükümdara itaati, devletin tutumuyla alakadar olduğu gibi bu ilişki neticesinde ortaya çıkan neticeler sosyal düzenin başarısını etkilemekteydi.

Devlet ve Yönetim Anlayışı

Selçuklular için 1040 senesi önemli bir semboldü çünkü bağımsızlık mücadelelerinin kırılma noktası Dandanakan Savaşı bu sene gerçekleşmiş ve en büyük rakipleri Gazneli Mesud'u (1030-1041) mağlup etmeyi başarmışlardı. Bu tarihten itibaren devletleşme süreci Selçuklular adına başlamıştı. Selçukluları Dandanakan'a getiren süreç ve devrin en önemli güçlerinden Gaznelileri mağlup etmelerini sağlayan etkenler bir tesadüfler örüntüsü değildi. Bu başarıların arkasında güçlü bir irade ve temelleri sağlam bir gelenek vardı. Selçuklular, savaşırken ya da bir karar verirken bağlı oldukları geleneklerin de tesiriyle hareket ediyorlardı ve aldıkları kararlarda bunun büyük etkisi vardı. Selçukluların yönetim becerileri ve kazandıkları başarılar geçmişten aktarılan tecrübelerle doğrudan ilişkiliydi. 1040 yılı öncesinde Selçukoğulları güçlü bir yönetim anlayışını kesinlikle biliyorlardı zira kadîm Türk idari geleneği Orta Asya'nın bozkırlarında, Göktürklerin kurultaylarında, Karahanlıların saraylarında asırlardır tecrübe edilmekteydi. Oğuz Yabgu Devleti'nde önemli vazifeler üstlenip devlet nizamının temini hususunda mühim kararlar veren Dukak Bey ve aynı devlette yine benzer vazifeleri üstlenen Selçuk Bey bu tecrübelerle fazlasıyla sahipti¹ (Agacanov, 2013, s. 259-260; Ebü'l-Fidâ, 2020, C. I, s. 516; Hüseyinî, 1943, s. 1; İbnü'l-

¹ Dukak ve Selçuk Beyler, Oğuz Yabgu Devleti'nde ordu komutanlığı yapıp devlet idaresinde tecrübe kazanmışlardı.

Esîr, 1987, C. IX, s. 361; İbnü'l-Verdî, 1996, C. I, s. 335; Mirhand, 2018, s. 11-15; Nüveyrî, 2004, C. XXVI, s. 155; Özgüdenli, 2017, s. 38; Takkuş, 2020, s. 41). Onların bu tecrübeleri varislerine de aktarılmıştı. Arslan Yabgu, davet üzere gittiği Mahmud Gaznevî'nin (998-1030) yanında sarf ettiği sözlerle kendi teşkilatının gücünü ve örgütlenmelerini çok iyi göstermişti (Bu hadise için bk. Râvendî, 1999, C. I, s. 88; Zahîru'd-dîn Nîşâbüri, 2018, s. 77-78). Eski Türk töresinden kalma gelenekler Selçukluların kuruluştan sonraki yönetim anlayışlarının temel taşlarını oluşturacaktı.

Gaznelilere karşı verilen yaklaşık beş yıllık zorlu mücadeleden sonra nihai zafer elde edildi ve yeni bir başlangıç yapma fırsatı doğdu (Selçukluların devletlerini kurmadan önce yürüttükleri mücadeleye dair bk. Köymen, 2016, C. I, s. 43-336; Merçil, 2014, s. 116, 118, v.d.; Özgüdenli, 2017, s. 25-89; Peacock, 2020, s. 21-117). Selçuk Bey'in neslinden gelenler Horasan'da bağımsız bir şekilde hükmetme yetkisine sahip olmuşlardı ve kuracakları devletin temel felsefesini belirleyecek olanlar da kendileriydi. Elde edilen bu başarıya hızlıca uyum sağlayan Selçuklular topladıkları kurultayda birlik ve beraberliğin önemini vurgulayarak harekete geçtiler. Bu tarihten itibaren Selçuklu devlet telakkisi ve yönetim modeli daha belirginleşti. Her şeyden önce Selçuklu sultanları elde ettikleri bu hükmetme yetisinin Tanrı'dan geldiğine inanıyor ve bu kutsal vazifeyi daima hatırlarında tutarak vizyonlarının temel destekçisi hâline getiriyorlardı. “*Kut anlayışı*” (Hakkında bk. Ahmetbeyoğlu, 2020, s. 29-50). Türklerin en eski yazıtlarından olan Orhun kitabelerinde görülen bir sistemdi ve önemini hiçbir zaman yitirmemişti. Göktürk kağanı kendisi için “*Babam kağan ile anam hatunu Tanrı tahta oturttu. Tanrı irade edip kutum olduğu için kağan oldum*” demektedir (Göksu, 2009, s. 189; Kafesoğlu, 2021, s. 239). Kitabelere kazınan bu ifadeler oldukça çarpıcıdır çünkü kağan, yönetme hakkının büyük bir topluluk içerisinde kendi atalarına verildiğini söylüyordu. Kağan, seçilmiş kişi olduğuna inanarak bunu en sarsılmaz belki de o an için üzerinde en az tartışılacak kavram olan Tanrı'ya dayandırıyor. Hadisenin Tanrı'yla bağdaştırılması hükmün sorgulanmaması anlamına geliyordu çünkü Tanrı iradesi şartsız kabulü gerektirirdi. Bu gelenek, Türk kültürü içinde asırlar boyunca aktarılacak varlığını korumuş ve Selçuklular devrinde de uygulanmaya devam etmiştir. Sultan Sencer'in Divân-ı İnşâ başkanı olan Müntecebüddîn Bedî' (Hakkında bk. Yazıcı, 2006, C. XXXII, s. 25) meşhur eseri *Atabetü'l-Ketebe*'de: “*dünya hükümdarlığının Allah tarafından Selçuklu sultanlarının yönetimine bırakıldığını*” ifade ediyordu (Ünal, “*Atabetü'l-Ketebe*”, s. 56). Bedî'ye göre Selçuklu sultanları Allah'ın yeryüzündeki gölgesiydiler (Ünal, “*Atabetü'l-Ketebe*”, s. 56). Benzer sözleri, bu anlayışı oldukça iyi bilen Nizâmü'l-mülk sarf etmekte ve *Siyasetnâme*'sinde (Eserin değerlendirmesine dair bk. Kafesoğlu, 1965, s. 231-256) Allah'ın her asırda halk arasından birisini seçip hükümdar yaptığını yazarak eserini sultan Melikşah'a takdim etmekteydi (Kesik, 2021a, s. 25; Nizâmü'l-mülk, 2020, s. 8). Saray şairi Muizzî, divanına Sultan Melikşah'ın *Allah'ın yeryüzündeki gölgesi* olduğuna dair beyitleri işlemekteydi (Gökmen, “*Mu'izzî'nin Şiir Dünyası*”, s. 124). Melikşah için bu ifadeler şaşırtıcı değildi zira yönetme hakkının kendisine Tanrı tarafından verildiğini bilmekteydi ve cihangirlik davasını bu temele dayandırıyor. Antakya'yı ele geçirip ardından atını Akdeniz'in sularına doğru sürdüğünde yaratıcısına kendisine bahsettikleri için şükretmişti

(Azîmî, 1984, s. 354; Kafesoğlu, 2014, s. 111-112; Kesik, 2021b, s. 144-145; Urfalı Mateos, 2019, s. 172).

Kut inancına sahip olan Selçukluların devlet telakkilerindeki en önemli unsurlardan birisi de eski Türklerden gelen bir anlayış olan ülke topraklarına hanedan mensuplarını ortak etmeleriydi (Göksu, 2009, s. 191; Klausner, 2019, s. 25; Turan, 2014a, s. 107). Mutlak meşruluğun karşı savı olan bu anlayışı meydana çıkararak kaideler ülke üzerinde hanedan mensuplarına hak iddia etme yetkisini vermektedir. Eski bir miras olan mezkûr gelenek Selçukluların devlet yönetimini derinden etkilediği gibi tarihlerinin şekillenmesinde de belirleyici olmuştur. Selçuklular, devletin kuruluşunu temsil eden ve henüz Dandanakan'a müteakip toplanan kurultayda fethedilecek bölgelere çeşitli hanedan mensuplarını göndermişlerdi. (Ayan, 2020, s. 87-88; el-Yezdî, 2020, s. 51; Nişâbü'rî, 2018, s. 83; Râvendî, 1999, C. I, s. 102-103; Takkuş, 2020, s. 58; Turan, 2014a, s. 107). Tuğrul Bey devletin batı, Çağrı Bey ise doğu topraklarına hâkim olurken kurultayda hazır bulunan bazı hanedan üyeleri de çeşitli bölgelerin fethiyle vazifelendirildiler. Bu bölüşümün neticesinde Selçuklu topraklarının bazı yerlerinde Tuğrul diğer noktalarda ise Çağrı Bey adına hutbe okutulacaktı (Barthold, 2017, s. 322; Hüseyinî, 1943, s. 6; Peacock, 2020, s. 55; Piyadeoğlu, 2014, s. 108; Turan, 2014a, s. 107). Her ne kadar bu uygulama eski bir gelenek olsa da faydadan daha çok zarar getirdiği gerçeği toplumsal hafızada yer edinmişti. Bu geleneği tatbik eden devletler doğu-batı olarak ikiye bölünebilir ve tarihsel süreklilikleri sekteye uğrayabilirdi. Bu kötü tecrübeleri bildiğini düşündüğümüz ve mevcut siyasî şartları okuma yetisi güçlü olan Tuğrul Bey, geleneğin aksine farkı bir düşünceye sahipti. O, devletin istikbaline tesir edecek bu tehdidin farkına erken varmıştı ve belki de merkezîyetçi politika izlemeyi ilk günden itibaren düşünüyordu. Tuğrul Bey, kendi hâkimiyeti altındaki toprakların mutlak hâkimi olma fikrinden hiçbir zaman vazgeçmedi ve *merkezîyetçilik* adına çetin bir mücadele verdi (Göksu, 2009, s. 197. Turan, 2014a, s. 305).

Tuğrul Bey'in karşılaştığı en büyük tehditlerden birisi ele geçirdikleri topraklar üzerinde veya doğrudan Selçuklu tahtında hak iddia eden meliklerin isyanlarıydı. Bunlardan birisi Tuğrul Bey'in anne bir kardeşi İbrahim Yınal tarafından başlatılmış ve giderek tehlikeli hâle gelmişti (İbnü'l-Esîr, 1987, C. IX, s. 484; Piyadeoğlu, 2013, s. 134-135). Tuğrul Bey, Irak'ta Besâsîrî (Faaliyetleri hakkında bk. Merçil, 1992, C. V, s. 528-529; Özgüdenli, 2017, s. 104-110) meselesiyle uğraştığı esnada bu isyanın haberini almış ve süratle harekete geçmişti. İbrahim Yınal'ın yanında ise devlete her an isyan etme potansiyeli taşıyan² Türkmenler vardı. Bu isyan, gitgide Tuğrul Bey için tehlikeli bir hâle bürünüyordu zira hanedan mensubu olan İbrahim Yınal, isyanını eski geleneklerin sunduğu

² Türkmenlerin isyan etmek için kendi nazarlarında haklı sebepleri vardı. Onlar, devletin kuruluş aşamasında oldukça büyük hizmetlerde bulunmuşlardı. *Nizâmü'l-mülk*'ün de değindiği gibi hem hanedan ile yakınlıkları hem de devlet üzerindeki emekleri bilinen bir gerçektir. Türkmenler her ne kadar devletin kuruluşunda temel bir rol üstlenmiş olsalar da zamanla değişen politikalar onların merkezden uzaklaştırılmasına sebep olmuştu. Türkmenlerin bu duruma en büyük tepkisi ise; Irak, Suriye ve Anadolu gibi coğrafyalara gitmek, isyan etmek veya isyan eden meliklerin yanında bulunmaktır. (Göksu, 2009, s. 197-198; İbnü'l-Esîr, 1987, C. IX, s. 388; Turan, 2014a, s. 306).

meşru zemine dayandırabiliyordu. Türklerin mevcut devlet anlayışı İbrahim Yınal'a doğal bir hükümdarlık hakkı tanıyordu.³ Kendisini en az Tuğrul Bey kadar tahtın sahibi görebilirdi ve bu yeterli bir gerekçeydi.⁴ İbrahim Yınal bu iddiası uğrunda iyi mücadele etti ancak istediğine ulaşamadı. Tuğrul Bey'e desteğe gelen Alp Arslan ve Çağrı Bey'in diğer evlatları ona engel oldu. Yınal'ın isyan girişimi esir düşüp yayının kirişiyile boğulmasıyla sonuçlandı (Hüseyinî, 1943, s. 14; İbnü'l-Esîr, 1987, C. IX, s. 488-489; Peacock, 2020, s. 64; Piyadeoğlu, 2013, s. 137; Sevim, Merçil, 2014, s. 56-57). İsyanın daha büyük etkisi Tuğrul Bey'in kurmak istediği merkezîyetçi yeni yaklaşıma karşı ilk büyük baş kaldırı olmasıydı. Benzer bir isyan girişimi kısa süre sonra Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış tarafından başlatıldı. Kutalmış'ın sebepleri de Yınal ile paralellik göstermekteydi çünkü devlet gelenekleri benzer hakları ona da sunuyordu. Kutalmış için babası Arslan Yabgu'ya dayandırabildiği önemli tezler mevcuttu ve daha fazla beklemeyi istemiyordu.⁵ Tuğrul Bey'in ömrü Kutalmış isyanını bastırmaya yetmedi ancak halefi Alp Arslan, onu mağlup ederek tahtın yeni sahibi olacaktı. Devlet yönetimi üzerinde hanedan mensuplarına tanınan bu haktan kaynaklı başka isyanlar da örneklendirilebilir zira hâlihazırda hiçbir Selçuklu sultanı taht mücadelesi vermeden hükümdar olmamıştır (Turan, 2014a, s. 305). Melikşah, amcası Kavurd ile; onun oğlu Berkyyaruk, amcası Tutuş ve kardeşi Muhammed Tapar ile;⁶ Sultan Sencer ise yeğeni Mahmud ile mücadele etmişti (Köymen, 2016, C. II, s. 84-91, 181-203, v.d.; Tan, 2020, s. 314-323). Tuğrul Bey tarafından başlatılan devlet yönetimini merkezileştirme çabaları onun saltanat yıllarında belli bir başarıya ulaşmış ancak birçok kez test edilmişti. Esas dikkat çeken olgu ise Tuğrul Bey'in bu çabalarını sistematik hâle getiremediğidir ve mücadelenin kazananı asırlardır uygulanan gelenekler olmuştur. Selçuklu sultanları Türk devlet ananelerini yıkarak hükümdarlık anlayışını bu noktada değiştirememişlerdir (Turan, 2014a, s. 305).

Ülkeyi hanedanın ortaklığına tevdi eden anlayışın bir diğer olumsuz yansıması da Selçuklulara mensup çeşitli kişilerin farklı coğrafyalarda bağımsızlaşmasıydı. Kutalmış'ın evlatları, Selçuklular için yeni bir coğrafya olan Orta-Batı Anadolu sınırlarında bağımsız devletlerini kurdular. Yeni kurulan devlet, İsfahan'da bulunan Melikşah'ın merkezileşme

³ Kut verilmiş hükümdarların bu kutsal özelliği çocuklarına ve diğer hanedan üyelerine de geçerdi. (Göksu, 2009, s. 190).

⁴ Özgüdenli (2017, s. 120), Yınal'ın isyanını: "Oysa İbrahim Yınal, eski bir anane olan fetih hakkını istemekteydi. İbrahim Yınal'ın ısrarlı direnişi, kuşkusuz onun devlet içerisindeki yeni yapılanmayı eski ananeler ile bir türlü bağdaştıramamasından kaynaklanıyordu. Bundan da anlaşılmalıdır ki 1050 yılında İbrahim Yınal ile Sultan Tuğrul Bey arasında vuku bulan mücadele basit bir çarpışma değil, temelleri farklı esaslara dayanan zıt iki devlet ananesinin savaşı idi" şeklinde yorumlamaktadır.

⁵ Kutalmış, hükümdarlık hakkını kendisinde görmekteydi ve bunu babası Arslan Yabgu'ya dayandırıyor. Selçuklu Devleti kurulmadan evvel ailenin liderliğini uzun müddet Arslan Yabgu yürütmüş ancak sonrasında Gazneli Mahmud tarafından esir edilmiştir. Onun esaretinin ardından ailenin başına Tuğrul ve Çağrı Beyler geçmiş, Kutalmış da onların yanında bulunmuştu. Kutalmış'ın isyanına dair bk. (Kesik, 2015, s. 1-14).

⁶ Berkyyaruk ve Muhammed Tapar saltanatı ele geçirmek için büyük bir mücadele vermiş ve beş büyük savaş yapmışlardı. İkili arasındaki taht mücadelesi hakkında bk. (Özaydın, 1990, s. 12-37).

anlayışına zıt düştüğü için amca çocukları Kutalmışoğulları üzerine üç farklı ordu gönderdi (Anna Komnena, 1969, s. 205-208; Sarıcı, 2022, s. 48-55; Turan, 2014b, s. 114-117). Netice itibarıyla Melikşah istediğini elde edememişti ve Türkiye Selçukluları, bağımsızlıklarını korudular. Benzer şekilde Kirman ve Suriye içlerinde de bazen yarı bağımsız bazen de tam bağımsız hareket eden ve yine Selçuklu ailesinin çeşitli kollarına dayanan devletler kuruldu (Klausner, 2019, s. 26). Birbirinden farklı Selçuklu kollarının ortaya çıkması devlet yönetimindeki anlayışın neticesiydi ve Türkiye Selçuklu Sultanı Süleyman Şah ile oğlu I. Kılıç Arslan, Büyük Selçuklulara karşı harekete geçtiklerinde davalarını dedeleri Arslan Yabgu'dan gelen haklara dayandırmaktaydılar (Sarıcı, 2022, s. 209-210). Büyük Selçuklu Devleti hükümdarlarının değiştirmeyi başaramadığı bu anlayış, karşılıklarına daim bir problem olarak çıkmaktaydı.

Selçukluların devlet yönetiminde hatunların da önemli roller üstlendiği görülmektedir. Bu durum Türk tarihi için normal bir hadisedir zira kadınlar yönetim kademesindeki önemlerini her zaman korumuşlardı (Kesik, 2021a, s. 46; Kuşcu, 2016, s. 176-177, v.d). Tuğrul Bey'in eşi olan Altuncan Hatun kocasının büyük güven duyduğu bir isimdi ve zor zamanlarında ordunun başına geçerek onun yardımına dahi koşmuştu.⁷ Bu gibi durumlar Nizâmü'l-mülk tarafından doğru bulunmamış ve *Siyasetnâme*'de üstü kapalı bir üslupla eleştirilmişti (Kesik, 2021a, s. 46-47; Nizâmü'l-mülk, 2020, s. 157). Kadınların yönetimdeki aktif rolü vezir tarafından eleştirilmiş olsa da Selçuklu tarihinin en meşhur kadınlarından olup Celâliye Hatun ya da Terken Hatun olarak bilinen kişi, kocası Melikşah'ın hükümdarlık yıllarında aktif bir role sahipti. Özellikle oğlu Mahmud'un veliaht belirlenmesi uğrunda ısrarları onu vezir Nizâmü'l-mülk ile de karşı karşıya getirmişti. Eşinin vefatından sonra oğlunu sultan yapabilmek adına önemli ve dikkat çekici bir mücadele veren Terken Hatun, Gazzâlî'nin aleyhteki fetvasına ya da en büyük rakibi Berkayaruk'un muhalefetine rağmen gücünü korumayı bildi. (Bezer, 2010, C. I, s. 235-243; İbnü'l-Esîr, 1987, C. X, s. 184; İbn Haldûn, 2020, C. V, s. 14; Kaçın, 2017, s. 114-125; Üçok, 2021, s. 179). Terken Hatun'un faaliyetleri Selçuklu yönetiminde kadınların rolüne verilebilecek en güzel örneklerdendir.

Selçuklu hükümdarları, atalarından gelen yönetim anlayışını belli noktalarda sürdürdüler ancak değişim onlar için de kaçınılmazdı. Hükmedilen topraklar büyüdükçe Selçuklular yeni gelenekler ve farklı kültürlerle karşılaşmaya başladılar. Bu yeniliklerin vücuda getirdiği şartlara uyum sağlayabilmek adına bölgesel mirastan faydalanmak gerekiyordu. Selçukoğulları, amme hukukuna bazı yenilikleri katarak mevcut şartlarla uyumlu teşkilat düzenine geçmeliydiler. İslâm dünyasının yeni fatihleri olarak bu dinin etrafında gelişen geleneğe sırtlarını dönemezlerdi. Selçuklular, İslâmî ideolojinin temel ilkelerine bağlı hareket etmeye özen göstereceklerdi. Diğer taraftan seleflerinin hatalarını tekrar edip benliklerini kaybetmek istemediler. Dolayısıyla Selçuklular, öz kültürleriyle de bağlarını güçlü tutarak devlet sistemlerini bu ekseninde inşa ettiler (Klausner, 2019, s. 21).

⁷ Altuncan Hatun'un vefatı Tuğrul Bey'i büyük bir üzüntüye sürüklemişti (İbnü'l-Esîr, 1987, C. X, s. 31; Kaçın, 2017 s. 144-148).

Kendi geleneklerini sürdürdükleri gibi içinde buldukları coğrafyanın geçmişten gelen tecrübelerini kesinlikle göz ardı etmediler ve çoklu kültürleri başarı ile sentezleyebildiler. Bu başarının neticesinde de eski kurumlar yeni bir mana kazandığı gibi Selçukluların da gücü her geçen gün arttı (Lambton, 1968, C. V, p. 203).

Selçukluların yönetim sahaları, içerisinde bulunan Türk, eski İran ve İslâm kültürleri çeşitli yönetim anlayışlarını sunuyordu. Selçuklular Türk olmaları hasebiyle öz kültürlerine hâkimdiler ancak diğer iki unsurun mensuplarıyla da sıkı münasebetler geliştirmekteydiler. Üç farklı kültürün yansımalarını sunan kaynaklar üzerinden bir okuma yapıldığında çeşitli devlet anlayışlarının ortak noktalarını bulmak mümkün olabilir. Meşhur İslâm âlimi Mâverdî⁸ göre hükümdar Allah'ın kendi arzında ve beldelerinde siyaset yapma imkânı tanıdığı ve yaratılmışları emanet ettiği kişiydi (Mâverdî, 2019, s. 62). İran kökenli İbnü'l-Mukaffa'ya⁹ göre ise hükümdar, “iyi adam seçen, tam yetkiye sahip, sıkı denetim kurabilen ve -gerektiğinde- sert ceza verebilme” niteliklerini şahsında birleştirdi (İbnü'l-Mukaffa, 2018, 25). Türk âlim Yusuf Has Hacib¹⁰ ise *Kutadgu Bilig*'inde hükümdarı adil ve kanun sahibi, koruyucu, emîn kişi olarak tarif ediyordu (Yusuf Has Hacib, 2006, s. 931. Eserin değerlendirmesi için ayrıca bk. Kafesoğlu, 1970). Üç farklı kültürden işaretler sunan bu kaynakların ifadelerine dikkat edildiğinde izah ettikleri hükümdar tiplemesinde ve buna bağlı olarak da devlet anlayışında ortak noktaların olduğu dikkat çekecektir. Büyük Selçuklu Devleti, bu kaynakların temsil ettiği kültürlerin ortasında kurulmuş ve hepsinin mirasından faydalanmıştır.¹¹ Onlar bozkırın siyasî, sosyo-kültürel geleneklerini İslâm ve İran kültürlerinden aldıkları bazı yöntemlerle bağdaştırarak kendilerine has bir sistemi inşa edebilmişlerdir. Kafesoğlu'nun (2021, s. 339) da ifade ettiği gibi; Selçuklular tam manasıyla İslâmî bir devlet olmamakla beraber kendilerinden önceki Türk devletlerinden de ayrılmışlardır. Bu vasıfları kendisinde cemedan Selçukluların başarısı ve arkalarında bıraktıkları miras, mevzu bahis olan sentez ile yakından ilişkilidir.

Selçuklu idari sisteminde başlayan değişime dair yöneticilerin unvanları üzerinden bir okuma yapmak mümkün olabilir. Devlet kurmadan önce Selçukluların lideri olan Selçuk “*bey, sûbaşı*”, Arslan ise “*yabgu*” (Bu unvanın tarihsel sürecine dair bk. Donuk, 1983, s. 71-78) unvanlarını kullanmıştır. Liderlerine yardımcı olma vazifesini üstlenen çeşitli hanedan üyelerinin de “*Yınal*¹², *Yınanç*” gibi unvanlara sahip oldukları bilinmektedir. İlerleyen süreçte, bilhassa devletin gücünü artırıp geniş bir sahaya hükmetmesiyle birlikte ortaya çıkan değişimi takip etmek mümkün olacaktır. Bu değişimin ilk yansımalarını Tuğrul Bey

⁸ Selçuklularla çağdaş bir isim olan Şâfîî fıkıh âlimi. 1058 yılında vefat eden Mâverdî, Abbâsî halifesi tarafından Tuğrul Bey'e elçi olarak gönderilmiştir. Hayatına dair bk. (Kallek, 2003, C. XXVIII, s. 180-186).

⁹ Devrinin meşhur mütercim, edip ve kâtiblerindendir. Hakkında bk. (Durmuş, 2000, C. XXI, s. 130-134.)

¹⁰ Türk düşünce tarihinin en önemli isimlerindendir. Karahanlılar devrinde yaşayan müellifin hayatı ve eseri için bk. (Arat, t.y., C. VI, s. 1038-1047).

¹¹ Sultan Sencer'in çağdaşı Bedî “*kendi seleflerimiz İslam sultanlarından, duyulan ve bilinen eserlerinden feyz alıp miraslarını elde ettik*” diyerek bu benimseyişi dile getirmektedir. (Ünal, “Atabetü'l-Ketebe”, s. 64).

¹² Yınal unvanı, Oğuz Yabgu Devleti'nin ileri gelenleri tarafından kullanılmaktaydı. (Sümer, 1999, C. II, s. 582).

zamanında görebiliriz. Bağdad'daki problemlere müdahale eden, halifeyi önce Büveyhî ardından da Arslan Besâsîrî tehdidinden kurtaran Tuğrul Bey, yeni bir unvana sahip olarak “*Doğunun ve Batının Sultanı*” şeklinde taltif edilmişti (Hüseynî, 1943, s. 13; İbnü'l-Cevzî, 1992-1995, C. XVI, s. 20; İbnü'l-Esîr, 1987, C. IX, s. 481; Sevim, Merçil, 2014, s. 55).¹³ Sünnî İslâm dünyasının en önemli ismi olan halife dünyevi işleri Tuğrul Bey'e bıraktığı gibi onu artık iki cihetin *sultanı* ilan ediyordu. Bu hadise taşıdığı siyasi önemin dışında Tuğrul Bey'in seleflerinden farklılaştığını da göstermektedir. O, her ne kadar aynı kişi olsa da artık dedesi gibi *bey* veya *amcası* gibi *yabgu* değil bizzat İslâm halifesi tarafından meşrulaştırılmış bir *sultan*dı (Hitti, 2011, s. 647; Özgüdenli, 2017, s. 105). Bu durum, 1040 öncesinde yalnızca emrindeki Türkmenlerin lideri olan Tuğrul Bey'in artık daha evrensel bir niteliğe sahip olduğunun göstergesiydi. Devlet ve hükümdar telakkilerindeki değişimi simgeleyen unvanlar silsilesi bundan sonra da devam edecekti. Alp Arslan için kullanılanlardan yalnızca bir tanesi *Sultanü'l-âlem* idi (İbnü'l-Esîr, 1987, C. X, s. 79). Sultan Sencer'in birçok lakabından birisi ise *es-Sultanu'l-A'zam Muizzeddin* olarak kaynaklara yansımıştır (İbn Hallikân, 1977, C. II, s. 427. Selçuklu sultanlarının unvanlarına dair ayrıca bk. Merçil, 2007, s. 30-34). Bu unvanlar devletin yönetme sahasını genişlettiğini gösterdiği gibi Selçuklu hâkimlerini yani onlar nezdinde devleti başka bir konuma yükseltmekteydi. Selçukluların atası Selçuk Bey ile son hükümdar Sencer'in unvanları arasındaki fark belirgindir.

Selçukluların yönetim anlayışındaki değişimlerin izleri sürüldüğünde Kadı Said'in Tuğrul Bey'e gönderdiği arzuhâlin etkisi yorumlanabilir. 1038 yılında Nîşâbûr'u Selçuklulara karşı koruyamayacaklarını anlayan şehir halkı kendi ileri gelenlerinden Kadı Said'e başvurarak tavsiye istemişlerdi. Mevcut şartlar altında durum değerlendirmesi yapan Kadı Said ise teslim olmanın en uygun seçenek olduğunu belirtmiştir. Kadı Said, teslimiyeti onaylarken şehre gelen Selçuklu elçisinden bazı isteklerde bulunur ve yeni efendilerin bazı kötü adetlerini değiştirmelerini ister (Beyhâkî, 2019, s. 516-517). Bu isteklerin Selçuklular nezdinde kabul gördüğü anlaşılmaktadır çünkü İbrahim Yınal ve sonrasında kadı ile bizzat görüşen Tuğrul Bey tavsiyeleri dikkate alacağını belirtmiştir (Beyhâkî, 2019, s. 519-520). Onun tavrı yeni bir sisteme geçişin, devlet olma yolundaki zihniyetin ilk işaretlerindendi. Tuğrul Bey, bölgenin yorgun halkına devlet nizamı vaat etmekteydi ve bu, coğrafyanın tam olarak ihtiyaç duyduğu şeydi. Dandanakan sonrasında tekrar Nîşâbûr'a geldiğinde ise *ayyâr*¹⁴ tehdidini ortadan kaldırarak vaat ettiği nizamın bir vechini göstermişti (İbnü'l-Esîr, 1987, C. IX, s. 369). Tuğrul Bey, Nîşâbûr'a ilk geldiğinde onun -kıyafet ve hareketlerinin- sadeliğini, Gazneli Mahmud ve oğlu Mesud'un ihtişamı ile kıyaslayıp yeni efendilerine içten içe gülen şehrin ileri gelenleri çok geçmeden bu fikirlerini değiştirmiş olmalıydılar (Beyhâkî, 2019, s. 518). Çünkü bu tarihten yaklaşık iki yıl sonra gösterişli efendileri Mesud'un büyük ordusu yenilmiş ve aradan geçen 15 yılın sonrasında

¹³ Sultan Tuğrul Bey daha önce de Nîşâbûr'da hutbeyi *es-Sultanü'l-muazzam* unvanıyla kendi adına okutmuştu. (Ebü'l-Fidâ, 2020, C. I, s. 517; Hitti, 2011, s. 647; Hüseynî, 1943, s. 7; İbnü'l-Esîr, 1987, C. IX, s. 367; Kesik, 2021a, s. 31).

¹⁴ Ortaçağ İslâm dünyasında toplum düzenini bozan zümrelerdir. Detaylı bir okuma için bk. (Pirlanta, 2020).

da yeni efendilerinin kudreti belki de o an hiçbirinin tahmin etmediği seviyeye yani binlerce kilometrekarelik alanı yönetir hâle gelmişti. Nîşâbûr'a geleneksel kıyafetleri, omzunda taşıdığı yay ve oku olduğu hâlde giren Tuğrul Bey, hiçbir zaman unutmadığı Türk telakkilerini hatırlatırcasına hareket ettiği gibi şehrin ulemasına karşı da son derece hürmetkar davranarak herkese karşı ne kadar kapsayıcı olduğunu gösteriyordu.¹⁵ Selçukluların devletleşme sürecindeki faaliyetleri takip edildiğinde erken devir Selçuklu bürokrasisinin mensuplarından Nâsır-ı Hüsrev'in kaydı da önemli bir yere sahip olur. 1046 yılında Nîşâbûr'da yapılan bir medreseden bahseden müellif, erken sayılabilecek bir dönemde devletin kurumsal olarak faal olduğuna işaret eder (Lambton, 1968, C. V, p. 215; Nâsır-ı Hüsrev, 2020, s. 18). Bu gibi örnekler, başlayan bir değişime işaret etmekteyse de bu değişim belli bir süreç içerisinde gelişmiştir. Buna karşılık Tuğrul Bey, otoritesini pekiştirme konusunda hızlı hareket etmekte ve devlet olmanın gerekliliklerini yerine getirme kararlılığını sürdürmekteydi. Bundan dolayı Barthold'un iddia ettiğine oranla değişimin hızı daha istikrarlı ilerliyordu (Barthold, 2017, s. 321).

Selçuklu devlet telakkisinde hükümdar, ülkenin en yetkili yöneticisi olma konumunu sürdürdü. Hutbe onun adına okunduğu gibi para bastırma yetkisi de kendisinin kontrolündeydi. Bununla birlikte vezaret makamı ve çeşitli divanlar Selçuklular için yeni bir yönetim modelinin taşıyıcı unsurları olacaktı. Vezirlik sistemi (Selçuklularda vezirlik sistemine dair bir okuma için bk. Taneri, 1967, s. 75-186) Selçuklulara, İslâmî gelenekten kalan bir mirastı ve bu kurum Sâsâni tesiri ile Abbâsilere geçmişti. Abbâsî yönetimi içerisinde gelişimini sürdüren vezirlik, onlar vasıtasıyla İslâm dünyasına yayılmıştı (Merçil, 2015, s. 23; Zaman, "Wazîr", C. XI, s. 185). Sultanın mutlak vekili konumunda olan vezirler, bürokrasinin her adımında aktif görev aldılar. Selçukluların yönetim anlayışının vazgeçilmez unsuru olan bu kurum, Amîdü'l-mülk Kündürî¹⁶ ve Nizâmü'l-mülk gibi isimleri bünyesinde barındırdı. Adı geçen bu vezirler Selçuklu tarihi için belirleyici role sahip olacaklardı. Büyüyen devletin genişleyen sorumlulukları çeşitli divanların kurulmasına sebebiyet verdi. Artan ihtiyaçlar yeni beklentileri ortaya çıkarmaktaydı ve kadim kurultayla benzerlikleri olan divan sistemi aktif bir biçimde kullanıldı. Dîvân-ı A'lâ, Dîvânü'l-İnşâ, Dîvân-ı İstifâ gibi yapılar bu sistemin paydaşları arasında yer almaktaydı. Abbâsî ve Gazneli etkisiyle oluşturulan dîvânlar, genişleyen ülke topraklarındaki merkez ve taşra bölgelerinin yönetilmesini kolaylaştırdı (Merçil, 2015, s. 195-196).

Selçukluların yönetime gelmesiyle beraber değişime uğrayan kurumlardan bir tanesi de halifelikti. Selçuklularla ilişkileri çeşitli yönleriyle ele alınabilecek halifelik kurumu, bu devirde yeniden canlılık kazanacaktı. Büveyhiler ile istikrarsız ve çoğu zaman problemlili

¹⁵ Kadı Sâid'e karşı saygılı bir tavır sergileyen Tuğrul Bey'in Baba Tâhir'e de benzer bir tutum içinde olduğu görülmektedir. Hemedan yakınlarında konuştuğu Baba Tâhir adlı derviş ona; adil ve muhsin olmasını tavsiye etmiş Tuğrul Bey ise büyük bir hürmetle nasihatleri dinleyerek bunları uygulayacağını söylemişti. (Râvendî, 1999, C. I, s. 97).

¹⁶ Tuğrul Bey devrinin meşhur veziridir. Halefi Alp Arslan devrinde de bir süre bu görevini sürdürmüş ancak yine onun tarafından öldürülmüştür (İbn Hallikân, 1977, C. V, s. 138-143; Özeydin, 2002, C. XXVI, s. 554-555).

süren ilişkiler (Büveyhîlerle yaşanan problemlere dair bk. Batır, 2023, s. 65-71, v.d.) sonrasında Fâtımî destekli Arslan Besâsîrî tehdidi, Abbâsî halifelerine zor günler yaşatmaktaydı (Sümer, 1986, s. 101-113; Takkuş, 2020, s. 76-78, v.d.). Besâsîrî tarafından yakalanıp sürgün edilecek kadar zor duruma düşen halifeler için ilk umut ışığı, coğrafyanın yeni fatihi olan Tuğrul Bey'di (Hitti, 2011, s. 647-648; Sevim & Merçil, 2014, s. 57-58). Yardıma gelen Selçuklular vesilesiyle halife ilk olarak Şîî Büveyhîlerden kurtarıldı. Mısır'daki karşıt halifeden destek alan Besâsîrî tehdidi de yine Selçuklu müdahalesiyle sonlandırıldı. Halifeler o günden sonra daha rahat hareket edebildiler ve devlet tarafından temin edilen iyi bir gelire sahip oldular. Halifeler, zaman içerisinde eski durumlarına kıyasla daha da güçlendiler ve aktif siyaset izleyebilme gayretlerini sürdürdüler (Cahen, 1969, s. 146). Halifelik kurumunun yeniden rahata çıkmasını sağlayan güç ise Selçukluların devlet yönetimindeki anlayışı. İslâm'ı kabul eden Selçuklu sultanları yönetimlerine dinî bir hüviyet de kazandırdılar ve halifelere karşı belirgin bir saygı ile yaklaştılar. Kaynaklarda Tuğrul Bey'in halifeye karşı olan ve günümüz okuyucusuna abartılı gelebilecek hürmet hareketlerini görmek mümkündür (Cahen, 1969, s. 146; İbnü'l-Cevzî, 1992-1995, C. XVI, s. 20-21; İbnü'l-Esîr, 1987, C. IX, s. 480-481). Selçuklu Devleti'nin yöneticileri, halifelerden kendi meşrulukları için de istifade ettiler. Özellikle Irak gibi yeni coğrafyalara yabancı olan Selçuklu sultanları, bölgede kabul görebilmek ve idare kabiliyetlerini güçlendirebilmek için halifenin temin edeceği olanaklardan faydalandılar (Klausner, 2019, s. 49; Nişâbü'rî, 2018, s. 83). Halifeler düzenledikleri gösterişli törenlerde Selçuklu sultanlarının meşruluğunu onaylıyorlardı ve zaman içerisinde Bağdad'da okutulacak hutbe, Selçuklu saltanatına oturacak kişiler için belirleyici bir öneme sahip olacaktı (Hutbenin hâkimiyet sembolü oluşuna dair bk. Çaycı, 2008, s. 52-57; Kesik, 2021a, 30). Terken Hatun, küçük yaştaki oğlu Mahmud'un adına hutbe okutabilmek için halifeyle sıkı bir pazarlığa girişmişti (Özaydın, 2001, s. 16-17).

Selçuklu devlet anlayışının daha İslâmî bir tutum almasının yansımalarından birisi de medreseler üzerinde oldu. Selçuklu devleti kurulmadan önce de İslâm dünyasında medreseler bulunuyor ve faal bir eğitim yürütüyorlardı (Medreselere dair bk. Pedersen, Makdisi, t.y., C. V, s. 1123-1134; Zeydân, 2019, C. II, s. 175-183) lakin büyük değişim Selçuklular ile başladı. Medrese konusunda her ne kadar akla ilk olarak Nizâmü'l-mülk'ün adı gelse de burada asıl odaklanılması gereken Selçuklu hükümdarlarının ortaya koyduğu yaklaşımdı. Tuğrul Bey'in medrese eğitimi görmediğini biliyoruz ancak bu noktada daha önemli olan onu 1046 yılında yani devletini kurduktan yalnız altı yıl sonra medrese inşasına sevk eden anlayışın ne olduğu sorusuydu. İslâmî niteliklerini artıran Selçuklu Devleti daha ilk günlerden itibaren bu kültürün olgularını benimsemeye başlamış ve tatbik eder hâle gelmişti. Tuğrul Bey'in önceliği kendi kültürel nitelikleri değil devletin hâkimi olarak halkı için gerekenleri yapmaktı. Benzer bir tutumu sergileyen Alp Arslan da yolda gördüğü ilim talepkârı fakirlerin hâlinde etkilenerek Nizâmiye Medreselerinin kuruluş emrini vermişti (Kazvinî, 2013, s. 357-358; Ocak, 2022, s. 122-123; Piyadeoğlu, 2018, s. 132-133). Kazvinî'nin nakline göre (2013, s. 357-358) medrese kurma fikri vezir Nizâmü'l-mülk'ten gelse de gerçekleşecek eylemlerin asıl dayanağı sultan olacaktı. Kurulan medreseler Selçuklu

Devleti'nin kurumsallaşmasının da önemli örneklerindendi ve Nîşâbûr'dan başka Merv, Bağdad, İsfahan, Hemedan, Musul, Belh ve Herat gibi birçok şehirde inşa edilmişlerdi (Köymen, 2016, C. III, s. 358; Lambton, 1968, p. 215-216). Devlet tarafından desteklenen medreseler ilim ve bürokrasi hiyerarşisine dâhil olacak kişilerin yetişecekleri birer kurum olarak teşkilatlandılar (Klausner, 2019, s. 21). Selçuklu sultanları, medrese kurumu vasıtasıyla devletlerinin ihtiyaç duyduğu yetişmiş, eğitilmiş insan ihtiyacını karşıladılar. Devlet yönetimindeki anlayış neticesinde gelişen medreselerde yetişen Gazzâlî¹⁷ ve onun gibi niceleri daha sonrasında hizmet vererek başka isimlerin eğitilmesine vesile olacaklardı. Selçukluların yönetim anlayışlarındaki bir diğer unsur olan “*Sünnî inancın desteklenmesi*” olgusu da medreseler aracılığıyla gerçekleştirilebildi (Klausner, 2019, s. 22). Selçukluların yönetim perspektiflerinin merkez unsurlarından biri olan Sünnî inancın güçlendirilmesi (Selçuklular döneminde Şî-Sünnî ilişkilerine dair bk. Kara, 2007, s. 215-228) – özellikle Fâtımî ve Bâtınî tehditlerine karşı- (Bâtınî faaliyetlerine dair bk. Halm, 2020; Lewis, 1995. Selçukluların, Fâtımîlere karşı olan siyasî mücadelelerine dair bk. Çelik, 2018, s. 321-334) buralarda yetişen ulemâ ve ürettikleri bilgi-birikim sayesinde mümkün olabildi.

Sultan Alp Arslan'ın yolculuğu esnasında bir sokak kenarında beklerken gördüğü ve ilim talep eden fakirler olduğunu öğrendiği kişilerden etkilenecek medreseleri kurdurmaya karar vermesi devlet telakkisindeki *halk* anlayışını betimlemektedir. Alp Arslan'ın bu fiilinin arkasında çeşitli sebepler aramak mümkün olsa da halkın ihtiyaçlarını göz ardı etmiyor oluşu dikkatten kaçırılmamalıdır. Alp Arslan, bu insanların hâlerinden etkilenecek cömertlik elini onlara uzatır ve devletin başı olan hükümdarın bu tutumu halka olan teveccühün güzel bir örneğidir. Selçuklu devlet modeli Cahen'in tabir ettiği gibi bir diktatörlük yönetimi olarak nitelendirilemez (Cahen, 1969, s. 53). Bunu anlayabilmek adına Selçuklu bürokrasisine mensup olup Sultan Sencer'in yakınında vazifesini ifa etme fırsatı yakalayan Bedî'nin tanımlamalarına dikkat etmek gerekir. Bedî, kâtib olarak kaleme aldığı resmî yazışmalarında halkın memnun edilmesinin birincil vazife olduğunu kaydetmektedir. Sultanların vazifelerinin Allah'ı memnun etmek olduğunu söylerken bunun da ancak Allah'ın kendilerine emaneti olan halkla iyi geçinerek olabileceğini belirtmektedir. Ayrıca kaleme aldığı fermanların ekseriyetinde halkın hayrını ve iyiliğini düşünmenin birincil öncelik olduğunu ifade eder (Ünal, “Atabetü'l-Ketebe”, s. 79). Bedî bir kâtib olarak burada kendi fikirlerini değil mensubu bulunduğu devletin nazariyesini bizlere sunar ve görüldüğü üzere Selçuklu yönetim anlayışında *halk* unsuru oldukça önemli hatta birinci sıradadır. Selçuklu hükümdarları için halk zulmedilecek yahut hakkı gasp edilecek kişiler değil bizatihi Allah'ın emanetidir. Muahhar bir isim olan Kazvînî ise İslâm devletlerinin birçok noksanını sayarken Selçukluların bütün kötülüklerden arınmış olup halka şefkat ile yaklaşmakla muttasıf olduklarını dile getirir (Hamdullah Müstevfi-yi Kazvînî, 2018, s. 341; Turan, 2010, s. 191). Bu kayıtlar dışında verilebilecek başka örnekler de

¹⁷ Oluşturduğu ekolle İslâm dünyası üzerinde büyük etkiler bırakmış olan Gazzâlî, Selçuklulardan himaye görmüş ve Nizâmiye Medresesi'nde görev yapmıştır. Biyografisine dair detaylı bir okuma için bk. (Ormsby, 2019).

bulunur zira Gazzâlî de Sultan Sencer ile mektuplaşmaları esnasında adaletine inandığı hükümdara, babası Melikşah'ın müslim ve gayri-müslim tebaalarına karşı nasıl iyi davrandığını anlatır (Gazzâlî, 2017, s. 21). Bu ve daha da çoğaltılabilecek nice örnekler Selçuklular, “savaş ve yayılmacılık için tertiplenmiş askeri rejim” olarak tanımlayan görüşlerden ayrı bir yere koyar (Klausner, 2019, s. 31). Selçuklu devlet yönetiminde askerî unsurların önemi hâlihazırda bilinmektedir ve onların başarısında ordu gücünün etkileri son derece önemli paya sahiptir.¹⁸ Bununla beraber askerî niteliklerin devletin tek kimliği gibi algılanması hatalı bir yaklaşım olacaktır. Selçuklu yönetim modelinde sosyal devlet mefhumu önemli bir yere sahiptir ve bunu örneklediğimiz fermanlarda yahut kurulan medreseler üzerinden okumak pekâlâ mümkündür. Selçuklu sultanları, medreseleri inşa etmekle kalmayarak buralarda bulunan muallim ve talebelere de geniş imkanlar sunmuşlardır (Köymen, 2016, C. III, s. 362-363; Turan, 2010, s. 190). Devrin önemli âlimleri rahat ders verip işlerini iyi koşullarda icra edebilsinler diye onların adına medreseler kurulurdu. Nîşâbü'r'daki Nizâmiye Medresesi, orada 20 yıl boyunca müderrislik yapacak olan İmamü'l-Harameyn Cüveynî için kurulmuş ve onun ders halkasına katılmak isteyen öğrencilere kapılarını açmıştı (İbn Hallikân, 1977, C. III, s. 168). Bir âlim için vakıf gelirleri olan tam kapasiteli bir yüksek öğretim kurumu açmak, Ortaçağ şartları altında sık rastlanabilecek bir durum değildi. Hülâsa, Selçuklu sultanları devletlerini yönetirken kendilerini halklarının bir nevi babası, atası olarak görüyor ve buna göre davranma kararlılığını gösteriyorlardı. Eski Türklerden beri var olan bu inanç *Siyasetnâme*'de (s. 107): “Sultan Melikşah cihan ailesinin babasıdır. Bu sebeple onun babalık şefkati de o nisbette geniş olmalıdır” sözleriyle ifade edilir (Turan, 2010, s. 120). Bu anlayışın bir yansıması han-ı yağma gibi uygulamalarda görülür ve sultanlar, halka karşı cömertliklerini yansıtır (İbnü'l-Esîr, 1987, C. X, s. 417; Kesik, 2021a, s. 436-437; Turan, 2010, s. 121). Bu gibi örneklerin hepsi Selçuklu devlet anlayışının sosyal yönünü ve halka teveccühünü göstermesi açısından kıymetlidir.

İtaat Olgusu

Devlet, hukukî emretme yetkisine sahip ve bu emirleri de gerçekleştirme gücü olan sosyal bir sistemdir. Bahsedilen bu emir hakkının meşruluğu ve devlet nizamının sorunsuz işleyişi için halkın itaat etmesi gerekir. İtaatin eksikliğinin olduğu noktalarda ise devlet işleyişi sarsılır ve problemler ortaya çıkar (Kafesoğlu, 2021, s. 238). Bu sebepten Selçukluların sahip oldukları devlet anlayışını yorumlarken itaat kavramı üzerine de odaklanmak gerekir. Alman sosyolog Max Weber'e (ö. 1920) göre (2017, s. 7.) her egemenlik formu bir itaate işaret etmektedir. Onun geleneksel yönetim teorisiyle paralellik gösteren Selçuklu yönetim anlayışına göre itaat; geleneksel statüler bağlamında başa geçen yöneticilere karşı gösterilirdi (Weber, 2017, s. 12, 29). Selçukluların ortaya koyduğu devlet anlayışında yöneten ve yönetilenler bir ortaklığın üyesi değillerdi. Yani aralarında

¹⁸ Türk milletinin askerî özellikleri tarihin her döneminde dikkat çekici bir yere sahip olmuştur. IX. asır müelliflerinden Cahiz'in *Fezâilü'l-Etrak* adlı eserindeki değerlendirmeleri bu görüşümüze dair iyi bir okuma sunmaktadır (Cahiz, 2017, s. 99-102).

yoldaşlık bağı yoktu ve hükümdar-tebaa ilişkisine sahiptiler (Weber, 2017, s. 29). İşte aradaki bu bağ da itaati gerekli ve etkili bir role sürüklemektedir.

Tebaanın itaati halk nezdinde, ideal hükümdarı tasvir eden bazı âmillerle şartlandırılmıştır. Hükümdar olacak kişinin öncelikle zafer kazanmış ve Allah tarafından yönetme hakkı verilmiş kişi olması gerekliydi. Ayrıca İslâm'ın sınırları dâhilinde refahı sağlayabilmek de önemli bir kriterdi (Barthold, 2022, s. 57). Selçuklu sultanları bu ilk iki şartı kazandıkları zaferler ve sahip oldukları kut anlayışı ile sağlayabiliyorlardı. İslâm dünyası içindeki meşruluklarının teminatı ise halifelerin sunduğu onaydı. Zikredilen hususlar itaatin ilk aşaması için gerekliydi ancak bunlar da tek başına yeterli değildi. Halkın itaati ve devletin uzun ömürlülüğü için gereken hükümdar modeli daha fazlasına sahip olmalıydı. Türk zihin dünyasına dair kıymetli bilgileri aktaran Kutadgu Bilig, halk ve hükümdarın karşılıklı sorumluluklarını şu beyitlerle açıklamaktaydı.

*Halkının senin üstünde üç hakkı vardır / Bu hakları öde ve onları zorluğa düşürme
Bunlardan biri memleketinde gümüş temiz kalsın / Onun ayarını koru ey bilgisi bol
İkinci halkı adil kanunlarla idare et / Birinin diğerine baskı kurmasına meydan verme onları
koru*

*Üçüncüsü bütün yolları emin tut / Yol kesici ve haydutları ortadan kaldır
Böylece halkın hakkı ödendikten sonra / sen de onlardan kendi hakkını isteyebilirsin
Halkın üzerinde senin üç hakkın var / Bunu onlardan istemelisin iyice dinle
Biri halk senin emirlerine hürmet etmeli / Bu emir ne olursa olsun hemen yerine getirmeli
İkincisi hazine hakkını gözetmeli / Bunu vaktinde ödemelidir*

Üçüncüsü senin dostuna dost / Düşmanına düşman olmalıdır. (Yusuf Has Hacib, 2006, s. 931).

Bu beyitler Türklerin zihin dünyasındaki halk-hükümdar ilişkisini betimlemesi açısından değerlidir ve karşılıklı beklentilere dair derinlik sunar. Yusuf Has Hacib'e göre bu şartların sağlanması halka huzur, hükümdara itaati temin eder. İtaatin şartı iyi bir hükümdar olmaktır ve esere göre vazifesini ilk yapması gereken yine odur. Hükümdar, kendi görevlerini tamamladıktan sonra halkından beklenti duyabilir. Hükümdarın azizliği, affediciliği ve adil olmasına dair benzer bir anlatımı *Kabusnâme* müellifi Keykâvûs da sergiler (Keykâvûs, 2007, s. 224). Çağının önde gelen İslâm âlimlerinden Mâverdî için de itaat edilecek hükümdarın özellikleri benzer şekildedir ve adalet, ihsan, düzen gibi kavramlar vurgulanır. Mâverdî, bunları sağlamayan hükümdara halkın zorla itaat edeceğini belirtir ve bu mecburiyet, sistemin çok geçmeden problem yaşayacağına işaret eder (Mâverdî, 2019, s. 92). Her biri Selçuklularla çağdaş olan bu müelliflerin sundukları hükümdar modeli, itaate önemli sıfatlar üzerinden yaklaşmaktadır.

Bu müelliflerin eserlerinde adalet sık vurgulanan bir unsurdur ve tebaa adil hükümdara itaat eder. Sultan Melikşah'ın tebaasından bir kimseye ait küçük miktarda malı gasp eden gulamına karşı tavrı kısastır. Melikşah, gulamını haklı bulmaz ya da küçük gözükebilecek bu hadisenin üstünü örtmeyi tercih etmez. Adalet o anda ve kalabalığın huzurunda gerçekleşir ve gulam cezalandırılır (Hüseynî, 1943, s. 50-51). Benzer bir örnek Alp Arslan'a dair de anlatılır ve halktan bir kadının eteğini gasp eden askerin cezası idamdır (İbnü'l-Esîr, 1987, C. X, s. 80). İhsan ve azamet gibi unsurlar da halkın gönlünü ve hâliyle

itaatini sağlayacak diğer şartlar arasında sıralanmaktadır. Medreselerin kuruluş hikayesinde ihsanını gösteren Alp Arslan'a dair benzer hikayeler vardır ve onun el-Harrâin fakirlerinin durumu karşısındaki tavrı, İbnü'l-Esîr'in kalemine yansımıştır (İbnü'l-Esîr, 1987, C. X, s. 79; Kesik, 2014, s. 46). Ramazan ayında dağıttığı 15.000 dinar ve ülkesindeki fakirleri kayıt altına aldirıp onlara yardım etmesi yine Alp Arslan'ın ihsanını gösteren örneklerdendir (İbnü'l-Esîr, 1987, C. X, s. 79; Piyadeoğlu, 2019, s. 231-232). Selçuklu sultanları birçok defa vergi affında bulunarak halkın ahvaline kolaylık tanımışlardır.¹⁹ Hükümdar kelimesi, sahip olduğu mana itibariyle hükmetme yetkisine sahiptir ancak az önce verilen örnekler bu yetkinin keyfi değil aksine halkın menfaatleri doğrultusunda kullanıldığını gözler önüne serer. Selçuklu yönetim anlayışı halkının tahammül sınırlarını zorlamayı bir tercih olarak görmez ve bu fikirden uzak durur (Lambton, 1968, p. 211). Bu iyi sıfatların yansımaları ise beraberinde itaati getirmektedir ve yöneticinin en çok arzulanacağı unsurlardan birisi de budur.

Selçuklular Horasan'a ilk geldiklerinde gerçekçiliği tartışılabilir bir itaati Gazneli Mesud'a sunmuşlardı. Onlar gönderdikleri haberlerde gerekli hizmetleri yerine getirmeye hazır askerler olduklarını Sultan Mesud'a bildirmekteydiler (Beyhâkî, 2019, s. 435; Göksu, 2021, s. 58; İbnü'l-Esîr, 1987, C. IX, s. 364; Nüveyrî, 2004, C. XXVI, s. 157). Mesud ise onların bu sözlerine karşılık savaşmayı tercih etti ve mağlup oldu. Râvendî'nin ifadesine göre ailenin büyüğü Arslan Yabgu, o esnada esarette olmasına rağmen yeğenlerine haber göndererek Gaznelilerin gulam kökenli olduğunu söylüyor ve onlara itaat edilmemesini, savaşın sürdürülmesini tavsiye ediyordu (Râvendî, 1999, C. I, s. 90). Bu da Selçukluların mevcut Gazneli yönetimini meşru görmeyişinin bir işaretçiydi. Zamanında bunu bizzat tecrübe eden Selçuklular için yönetimlerinin meşruluğu daha önemli bir hâl geliyordu. Bu meşruluğun sağlanabilmesi için tebaanın itaati gerekliydi ve bunun önemli vasıtalarından birisi hükmedilen topraklarda vazifelendirilmiş devlet adamlarıydı. Selçuklulardan asırlar önce eserini kaleme alan İbnü'l-Mukaffa', itaatin vezirler ve diğer devlet adamları vasıtasıyla sağlanabileceğini ifade etmişti (İbnü'l-Mukaffa', 2018, s. 26). Benzer cümleler Bedî'nin kalemine de yansyacaktı ve o: "*Hükümdarın adalet ve insafî iş bilen, iyi huylu ve inançlı valiler aracılığıyla sağlanır*" sözleriyle durumu açıklamaktaydı (Ünal, "Atabetü'l-Ketebe", s. 82). Selçukluların görevlendirme yaptıkları fermanlarda bu unsuru gözden kaçırmadıkları anlaşılır zira fermanlarda yöneticilerin adaletli ve dikkatli olmaları tavsiye edilirken halktan da onlara -dolayısıyla sultana- itaat etmesi bekleniyordu (Ünal, "Atabetü'l-Ketebe", s. 69, 77, v.d.). Ayrıca bu görevliler sultanın temsilcileriydi ve oluşabilecek itaatsizlikler doğrudan hükümdara atfedilecekti.

Devlet politikaları ve siyasi gelişmeler de yönetilenlerin itaati ile yakından ilişkiliydi. Selçuklu karşıtı politikalar yürüten ve onları zayıflatacak her fırsatı değerlendirmek isteyen Arslan Besâsîrî, kendi yanına çekmek istediği Vasıt halkıyla haberleşmesinde onlara çeşitli maddi ihsanların yanı sıra adalet vaat etmekteydi (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, C. XVIII, s. 502).

¹⁹ Vergi almak hükümdarlar için çok önemli olsa da Selçuklu sultanları bu konuda birçok kolaylık sağlamışlardır. Tanınan vergi afflarına dair bk. (Kesik, 2021a, s. 600; Merçil, 2021, s. 45-46, v.d.).

Onun vaatleri arasında adaletin yer alması ilgi çekicidir. Şehirde yaşayanların bir kısmı Tuğrul Bey'e tepkilidir çünkü halktan bazıları onun tarafından ölümle cezalandırılmıştır. Halktan bu kimseler yaşanan siyasi gelişmelerin neticesi olan hadiselerden dolayı Selçuklu sultanına itaat etmek istemezler. Mevcut siyasi şartlar Besâsîrî'ye aradığı fırsatı vermiş; şehir halkının kendisine itaatini elde edebilmek adına onların öfkesinden faydalanarak adalet vaat etmişti. Aynı dönemdeki karmaşık siyasî ortamda tavrını belli etmek isteyen Ukaylîlerden Kureyş ise isyan ettiğine dair haberleri yalanladığı mektubunu Amîdü'l-Mülk'e göndererek ancak sultana itaat ettiğini bildirmiştir. Kureyş'in kardeşi Mukbil ise ağabeyine gönderdiği mektupta Oğuzlardan intikam almaları gerektiğini vurgulamışsa da Kureyş'in cevabı Tuğrul Bey'in çok güçlü olduğu ve ancak onunla iyi geçinerek huzur bulabilecekleri yönündeydi (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, C. XVIII, s. 499, 504). Katvan mağlubiyeti (Bu konu hakkında bk. Özgüdenli, 1994) sonrası Selçukluların içine düştüğü zor durumdan istifade etmek isteyen Harzemşah Atsız ise Sultan Sencer'e olan itaatinden vazgeçerek Selçuklu ülkesinin çeşitli bölgelerini yağmalamaya başlamıştı (İbnü'l-Esîr, 1987, C. XI, 85; Köymen, 2016, C. II, s. 336-342; Nîşâbü'rî, 2018, s. 115-116. Özgüdenli, 2017, s. 275-276, v.d.; Râvendî, 1999, C. I, 170). Kureyş'in kardeşine verdiği cevaptan da anlaşıldığı üzere sultanların siyasî güçleri kendilerine olan itaat yahut itaatsizlik hâlini belirlemekteydi. Nasıl ki Kureyş, Tuğrul Bey'in siyasi gücünden dolayı itaati tercih ettiyse Atsız da Sultan Sencer'in o anki zayıflığından faydalanarak itaatsizlik göstermişti.

Çeşitli kademelerdeki görevlilerin ve ordunun itaati de devlet yönetiminde belirleyici bir role sahipti. Babası Alp Arslan'ın ölümünden sonra tahtın yeni sahibi olan Melikşah, amcası Kavurd Bey'in muhalefetiyle karşılaştı. Kavurd, yeğenine yazdığı mektupta kendisinin büyük kardeş onun ise küçük oğul olduğunu ifade ederek tahtta hak iddia ediyordu (Hüseynî, 1943, s. 38; İbnü'l-Esîr, 1987, C. X, s. 82; Merçil, 1989, s. 28-29). Taraflar arasındaki mücadele Kerec yakınlarında yapılan savaşla neticelendi ve galip gelen Melikşah, amcası Kavurd'u esir etmeyi başardı. Savaşta sonra amcasının akibetinin ne olması gerektiğini düşünen Melikşah'ı bekleyen başka bir tehlike daha vardı. Ordusundaki bazı gruplar kazanılan zafere rağmen Kavurd lehinde söylemlerde bulunmaya başlamışlardı (İbnü'l-Esîr, 1987, C. X, s. 82; Kesik, 2021b, s. 59; Râvendî, 1999, C. I, s. 124; Yezdî, 2020, s. 74). Niyetleri daha fazla gelir elde etmekte ve bunu iyi bir koz olarak görüyorlardı. Askerlerinin Kavurd Bey'e olası teveccühü henüz saltanatını sağlamlaştıramamış Melikşah için tehlike teşkil ederdi. Bunun önüne geçmek isteyen Nizâmü'l-mülk'ün tertibiyle Kavurd Bey ortadan kaldırıldı. Onun şüpheli ölümü için bazı gerekçeler sunuldu ve ordunun zayıflayan itaatini geri kazanmak adına cömert bağışlar yapıldı. Arslan Besâsîrî üzerine sefer düzenlemeyi düşünen Tuğrul Bey de askerlerinin muhalefeti ile karşılaşmıştır ve hazır olunması yönündeki emirlerine riayet edilmemiştir. Tuğrul Bey'in cevabı Melikşah'ın aksine daha serttir ve bazı askerlerini yakalayıp şiddet uygulamıştır. Daha sonrasında onları serbest bırakarak anlaşmaya varır (Sıbt, 2013, C. XVIII, s. 500-501). Ordunun itaatini etkileyen durumlardan birisi de liderin karizması ve onun şahsına duyulan bağlılıktı. Sultan Alp Arslan, kaynaklarda şecaati ve gücüyle bahsedilen bir hükümdardır ve askerleri onu en zor zamanlarda dahi takip etmişlerdir. Kutalmış'a karşı verdiği mücadelede atını bataklık

alana sürmekten çekinmeyen Alp Arslan'ın arkasında kendisine itaat eden askerleri bulunuyordu (Hüseyinî, 1943, s. 21; Kesik, 2015, s. 10). Benzer şekilde Malazgirt Savaşı'nda etrafında en güvendiği askerlerinden oluşan seçme bir ordu vardı ve askerlerinin ona her koşulda itaati, tarihi değiştirecek bir zaferi kazandırmıştı. Alp Arslan'ın karizmatik liderliği ve ordusunun onun şahsına duyduğu bağlılık bunun başlıca âmiliydi. Berkyaruk ile iktidar savaşına giren Tutuş'un kaderini de yine bu etkenlerden kaynaklanan bir hadise değiştirecekti (Sevim, 1963, C.XXVII, s. 411-435). Tutuş, yeğeniyle olan savaşını üstün götürse de Berkyaruk'un saflarında vefat etmiş hükümdar Melikşah'ın sancağı açılınca hadiseler değişti. Melikşah'ın sancağını gören Tutuş'un askerlerinden bazıları eski efendilerinin şahsına duydukları sadakati ve itaati hissederek Berkyaruk'un saflarına geçtiler (Urfalı Mateos, 2019, s. 183; Özaydın, 2001, s. 44). Bu savaş Tutuş'un ölümü Berkyaruk'un ise önemli bir rakipten kurtulmasıyla neticelendi.

Öte taraftan devlet adamlarının itaati de son derece önemli bir konuydu. Sultan Melikşah ile veziri Nizâmü'l-mülk arasında yaşanan gerginlik oldukça dikkat çekicidir. Sultan, vezirine: "*sen saltanatta ve mülkte benim ortağım mısın?*" diye sorup tehditkâr bir üslupla diviti ile sarığını aldirmaktan -vezaretten azletmekten- bahsediyordu. Sultan Melikşah'ın amacı mutlak otoritenin kendisi olduğunu hatırlatmaktı ve vezirinden kendisine itaatte kusur etmemesini istiyordu. Vezirin cevabı ise en az sultanın sözleri kadar sertti ve aynı tehditkâr ifadeleri içeriyordu (Bundârî, 2016, s. 61-62; Hüseyinî, 1943, s. 47-48; İbnü'l-Esîr, 1987, C. X, s. 177; Râvendî, 1999, C. I, s. 130-131). Bu örnek, devlet adamlarının itaati konusunda okuma yapma fırsatını bizlere sunar. Devlet işleyişinin temel taşlarından olan vezirlerde hem itaat hem de sadakat nitelikleri aranmaktadır. Vezir Nizâmü'l-mülk, Selçuklu Devleti için büyük hizmetlerde bulunmuş ve kritik günlerde önemli vazifeleri üstlenmiştir (Özaydın, 2018, s. 1-32). Özellikle Sultan Melikşah'ın saltanatı elde etmesinde önemli bir rolü olduğu gibi ülkenin bayındır hâle gelmesine de katkı sunmuştur. Onun bu cevabının arka planında, artan gücünün yahut verdiği emeklere karşı beklenti içinde oluşunun etkileri olabilir. Hadisenin diğer tarafı olan Melikşah ise mutlak hâkim olduğunu göstererek iktidarını kimseyle paylaşma niyetinde olmadığına işaret eder. Vezir yahut diğer muvazzafların hükümdara itaatsizlik göstermesi hatta bunun ihtimali bile devlete zarar verebilir. Bu hadisenin akabinde Nizâmü'l-mülk'ün ve ardından da Melikşah'ın ölümü konuyu kapatmış ve olası başka boyutlara taşınmasını engellemiştir.

Türkmen beylerinin itaati önemli olduğu kadar karmaşık bir konudur ve çeşitli örüntüleri kendi içerisinde barındırır. Türkmenlerin isyan etme, itaatten çıkma gibi tavırlar sergilemeleri sık rastlanan bir durumdu. Özellikle devletin kuruluşuna büyük katkı sağlayan bu gruplar ilerleyen yıllarda merkezle olan ilişkilerinde zayıflama yaşamış; isyan temayülünde olan melikleri desteklemekten geri durmamışlardı. Her ne kadar bu itaatsiz tutumlar Türkmenlerle sıklıkla bağdaştırılsa da aksi örnekleri görmek de mümkündür. Türkmen beyi Uvakoğlu Atsız, faaliyet gösterdiği Suriye-Filistin hattında önemli başarılar elde etmiş ve Dımaşk'a hâkim olmuştu (İbnü'l-Esîr, 1987, C. X, s. 99; Sevim, 2000, s. 73; Urfalı Mateos, 2019, s. 170). Akınlarını Mısır coğrafyasına kadar genişleten Atsız Kâhire kapılarına kadar dayanmıştı (İbnü'l-Esîr, 1987, C. X, s. 101; Koca, 2007, s. 18-21; Urfalı Mateos, 2019, s.

170). Selçuklu merkezinden uzakta olması ve artan gücü onun Sultan Melikşah'a olan itaatini sarsmamıştı. Sultan adına faaliyetlerde bulunduğunu belirten Atsız, her fırsatta itaatini bildirmekteydi. Ele geçirdiği Kutalmışoğullarını, Süleyman Şah'ın isteğine rağmen serbest bırakmamış ve sadık olduğu efendisi Melikşah'a göndermişti (Sıbt, 2013, C. XIX, s. 309). Melikşah'ın bölgeye Tâcü'd-devle Tutuş'u gönderdiğini öğrendiğinde itaatini bildiren bir mektup yazarak bu durumun sebeplerini sormuştu. Sultan Melikşah ise onun itaatkâr tavrına karşılık ele geçirdiği bölgelerde faaliyet göstermesine müsaade etmekteydi (Kesik, 2020, s. 402; Sıbt, 2013, C. XIX, s. 310-311). Uzak bir coğrafyada itaatkâr bir bende olan Atsız'ın sonu ise bağımsızlık dürtüsüne daha çok sahip olan Tutuş tarafından getirilecekti. Bölgedeki gücünü pekiştirmek isteyen Tâcü'd-devle Tutuş, basit bir hadiseyi bahane göstererek Atsız'ı öldürtmüştü (İbnü'l-Kalânîsî, 1908, s. 112; Sevim, 2000, s. 83). İtaatkâr bir komutanın ölümü bölgede bazı problemlerin doğmasına sebep olacak ve özellikle Melikşah'ın ölümünden sonra bu sorunlar hızla açığa çıkacaktı.

Abbâsî halifeleri ve Selçuklu hükümdarları arasındaki ilişkilerde de itaat boyutunun olup olmadığı düşünmeye değerdir. Selçuklular en başından itibaren halifelerin dini konumuna saygı gösterdiler ve onlara gerekli şekilde muamele ettiler (Göksu, 2009, s. 195). Öte taraftan halifeler ise Selçuklulara dünyevi saltanatın anahtarlarını teslim ediyorlardı. Halifelerin tarihsel süreç içerisinde Selçuklu hükümdarları ile ortak paydada buluşamadığı çokça hadise vardı ama bazı zamanlar dini otoritenin isteksizliği sultanlar üzerinde bir etkiye sahip olmuyordu. Tuğrul Bey'in halifenin kızı ile evlenmek istemesi ve halifenin bunu kabul etmeye mecbur kalması Smith'in (2022, s. 361) ifadesiyle Arap dünyasının düşüşünü simgeliyordu. Abbâsî halifesi Kâim-Biemrillah (1031-1075), kızının evliliğini kabul ederek bir noktada Tuğrul Bey'e boyun eğiyor ve mecburi surette ona itaat ediyordu (İbnü'l-Cevzî, 1992-1995, C. XVI, s. 75; İbnü'l-Esîr, 1987, C. X, s. 36, 38; İbn Hallikân, 1977, C. V, s. 66; Köymen, 2017, s. 198; Nüveyrî, 2004, C. XXVI, s. 172. Turan, 2014a, s. 140-141). Sultan Melikşah ise Abbâsîlerin iç işlerine müdahale ederek veliaht seçiminde değişiklik yapılmasını istedi. Halife Muktedî-Biemrillah'ın (1075-1094) veliahtı Müstazhir idi ancak sultanın beklentisi kendi torunu olan Ebu'l-Fazl Cafer'i seçtirmekti. Halife itiraz etti ancak sultan kararından vazgeçmeyerek Bağdad'a geldi (24 Ramazan 485 / 28 Ekim 1092). Bağdad'a üçüncü defa gelen Melikşah, Muktedî'den şehri terk etmesini istedi ve araya giren devlet adamları vesilesiyle halifeye on gün süre tanıdı. Bu durumda Muktedî'nin sultandan gelen buyruğa itaat etmekten başka çaresi yok gibiydi ancak Melikşah'ın şüpheli ölümü onu bu durumdan kurtardı. (İbnü'l-Esîr, 1987, C. X, s. 181; İbn Hallikân, 1977, C. V, s. 288-289). Bu örneklerden de görüldüğü üzere Selçuklu hükümdarlarının bazı durumlarda halifelere karşı taviz vermediği ve onları itaatleri altına aldıkları, eğer karşı taraf bunda isteksiz olursa da yaptırımlar uygulamaktan geri durmadıkları görülür.

Sonuç

Büyük Selçuklu Devleti, geniş bir coğrafyadaki birbirinden farklı kültürlerle mensup çeşitli etnisitelerdeki halkları kendi yönetim çatısı altında toplamıştır. Bu çeşitlilik Selçuklulara yeni muhataplar ve daha önce karşılaşmadıkları farklı tecrübeler kazandırmıştır. Ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar ve şartlara bağlı olarak Selçuklu devlet

anlayışında da bazı değişimler meydana gelmiştir. Selçuklular zaman içerisinde daha İslâmî bir tutum sergilemeye başlamış ve bunun etkileri de kısa süre içerisinde yönetim anlayışında kendisini göstermişti. Tanışılan yeni yönetim anlayışları Selçuklu devlet teşkilatını etkilemiş ve bu çerçevede bir düzen kurulmuştu. Vezirlik yahut kurulan çeşitli divanlar gün geçtikçe daha önemli hâle gelmişti. Bu gibi değişikliklerin yanı sıra eski Türk gelenekleri de unutulmamış ve devlet yönetiminde uygulanmaya devam etmişti. Kut anlayışı gibi meşruluk kaynaklarının yanı sıra halkı ön plana koyan devlet modeli ya da hatunları yönetimde söz sahibi yapan uygulamalar bunun örneklerindendi. Öte taraftan bu gelenekler bazen hükümdarların mücadele etmek zorunda kaldıkları birer probleme dönüşmekteydi. Özellikle merkezîleşme politikası yürüten Tuğrul Bey gibi hükümdarlar geleneklere karşı mücadele vermişlerdi. Merkezîleşme çabaları Selçuklu Devleti için zorlu hadiselerle sınanmayı gerektirmişti. Meliklerin isyanları ve tahtta hak iddia edenlerin mücadeleleri tüm Selçuklu sultanlarının ancak savaşarak tahta çıkmasına sebebiyet vermişti. Bu durumun zararlarını bizzat tecrübe eden Selçuklu hükümdarları güçlü bir yönetim modeli kurabilmek adına zorlu süreçler yaşadılar. Yönetim anlayışı bazı noktalarda istenilen hedeflere ulaşmış ve yenilikleri bünyesine almışsa da bazı zamanlar bunun aksi durumlar meydana gelmiştir.

Ortaya çıkan yönetim anlayışının yakın ilişki içerisinde olduğu unsurlardan birisi de itaat yahut itaatsizlik olgusuydu. Devletin sahip olduğu yönetim anlayışı, yönetilenlerin itaatini ya da itaatsizliğini doğrudan etkilemekteydi. Yönetilenler nezdinde belli bir hükümdar modeli vardı ve bu itaatin birinci sebebi olabiliyordu. İyi hükümdar, adalet, ihsan, şecaat gibi unsurlarla öne çıkabilirdi. Öte taraftan bürokrasi ya da askeriyenin itaati de önem arz ediyor ve bunların temininde ince bir denge güdülmüyordu. İtaatin sağlanması için gereken birçok şartın yanı sıra ortaya çıkan neticeler devletin bekasını da etkilemekteydi. Siyasî sahada elde edilen güç ve kazanımlar itaati önemli derecede etkilerken zayıflıklar ise itaatsizlik ve isyanın başlıca sebeplerindendi. Selçuklular askerî ve siyasî sahada güçlü oldukları dönemlerde tebaalarının ve komşularının itaatini kazanmakta son derece başarılı oldular. Selçuklular elde ettikleri siyasî gücü, toplumsal reformları ve halkı merkeze koyan anlayışlarıyla birleştirerek örnek bir devlet modelini sunmuş oldular.

Extended Summary

The ancestors of the Seljuks, Dukak and Seljuk Beys, were in the service of the Oghuz Yabgu State before converting to Islam. Seljuk Bey, whose power increased over time, started to face various problems. For this reason, he decided to migrate to the city of Jend and set off with his followers. When he arrived in Jend, he accepted Islam and a new era began for Seljuk Beg and his heirs. In time, the Seljuks, whom we started to see in the complex political structure of Mā Warā' al-nahr, made a name for themselves in the region. The Seljuks, who were active in Khorasan in the following periods, also started their struggle for independence. The struggle for statehood against the Ghaznavids was concluded after the Battle of Dandanakan in 1040. The Seljuks managed to dominate important points of the geography in a short time. Shortly after their establishment, the Seljuk armies crossed the borders of Iraq and Tugrul Beg entered Baghdad. Under his

successors Alp Arslan and Malik Shah, the borders of the state would expand even further. This expansion fused the Seljuks with different cultures and various nations belonging to these cultures recognized their superiority. The Iraq-Syria-Palestine line, where the Arab population was predominant, and most of the Iranian geography, where the Persian population constituted the majority, were under the rule of the Great Seljuk State. The people of these geographies spoke a different language from the Seljuks and lived different traditions that had been going on for many years. One of the consequences of this political growth was the emergence of new needs. As the control mechanism of the state expanded, problems that had not been encountered before began to emerge. These innovations also heralded change. The Seljuks began to create a new administrative synthesis by taking the old Turkish traditions as their center. The Seljuks' adaptation to change would be quite successful and a successful synthesis would emerge with the influence of different cultures.

Although the model of governance applied by the Seljuks sometimes caused problems, it was generally one of the primary reasons for their success. Some of the problems brought about by the concept of *qut* could tire the state. The lack of a system of succession that determined who would succeed to the throne led to struggles for sovereignty. The centralization struggles initiated by Tugrul Beg could only achieve temporary success. This understanding would always remain a problem for the Seljuks. On the other hand, the state's approach to the people was one of the main factors of the successes achieved. Seljuk rulers cared about the needs of their people and paid attention to institutionalization. The needs of the poor living in the country were taken into consideration and large investments were made in education and training activities. Tax amnesties to ensure the welfare of the people or banquets that won their hearts were among the practices of Seljuk rulers. On the other hand, as a reflection of Turkish traditions, women continued to be active in the administration. Names such as Altuncan and Terken Hatun were frequently mentioned.

In time, the borders of the state extended as far as Bagdad and close relations with the caliphate were established. From the first day, the Seljuks adopted an understanding that defended the Sunnite faith. Accordingly, they first saved the caliphate from the Shiite threat. As a result, Tugrul Beg was given the title of Sultan of the East and West by the caliph himself. The new titles also signaled a differentiation in the understanding of governance, and Seljuk leaders were no longer the lords of their own tribes, but the rulers of a great state. This rapprochement with the Abbasids would give the Seljuk model of governance a more religious flavor, and they would become both the new conquerors and protectors of the Sunnite world. The consequences of this growth also began to affect the organizational structure. In particular, the office of vizier played an active role, while the *divans* became the cornerstones of the state mechanism. Especially viziers such as Nizām al-mulk and Amid al-mulk became famous for their activities. They made great contributions to the successful administration of the Seljuks. Nizām al-Mulk in particular played a leading role in implementing a series of reforms and was the organizer of the *madrassa* system that bears his name.

The Seljuks' model of governance and their understanding of the state were closely related to another factor. The obedience of the ruled was one of the preconditions for the success of this model. Ensuring the obedience of the ruled was not only difficult but also dangerous. A country where disobedience was on the rise could face various threats. The Seljuks took a careful approach to ensure obedience. First of all, they endeavored to fulfill the requirements of a good ruler. Justice, benevolence, courage and many others were qualities that the Seljuk sultans valued. On the other hand, they rewarded obedience but also punished disobedient groups. The ruler-subject relationship determined the type and limits of obedience.

Kaynakça | References

- Agacanov, S. G. (2013). *Oğuzlar*. (Ekber N. Necef, Ahmet Annaberdiyev. Çev.). İstanbul: Selenge Yay.
- Ahmetbeyoğlu, A. (2020). Eski Türklerde Kut ve Töre Bağlamında Hükümranlığın Hududları. *TD*, 71, 29-50.
- Anna Komnena. (1969). *Alexiad*. (E. R. A. Sewter. Trans.). London: Penguin Books.
- Arat, R. R. (t.y.). Kutadgu Bilig, *İslam Ansiklopedisi*. (C. VI, 1038-1047). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ayan, E. (2020). *Sultan Tuğrul Bey Selçuklu İmparatorluğu'nun Kurucusu*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Azîmî, *Tarih-i Haleb*. (İbrahim Za'rur. Thk.). Dimaşk.
- Barthold, V. V. (2022). *Halife ve Sultan İslam'da İktidarın Serüveni*. (İlyas Kemaloğlu. Çev.). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Barthold, V. V. (2017). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. (Hakkı Dursun Yıldız. Haz.) İstanbul: Kronik Kitap.
- Batır, İ. B. (2023). *Orta Çağ'ın Unutulan Coğrafyası Büveyhîler ve Selçuklular Döneminde Hûzistân*. İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Beyhâkî, (2019). *Târîh-i Beyhakî*. (Necati Lügal. Trc.). Ankara: TTK.
- Bezer, G. Ö. (2010). Terken Hatun ve Tarihî Şahsiyeti. Metin Hülagu & Abdülkadir Yuvalı & v.d. (Haz.), *I. Uluslararası Selçuklu Sempozyum: Selçuklu Siyasi Tarihi Bildiriler*. (C. I, s. 235-243). Kayseri: TTK.
- Bundârî, (2016). *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Ustra*. (Kıvameddin Burslan. Trc.). Ankara: TTK.
- Cahen, C. (1969). The Turkish Invasion the Selchükids. Kenneth M. Setton (ed.), *A History of the Crusade*. (C. I: s. 135-176). London: The University of Wisconsin Press.
- Cahiz, (2017). *Fezâilü'l-Etrak*. (Ramazan Şeşen. Çev.). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Çaycı, A. (2008). *Selçuklularda Egemenlik Sembolleri*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Çelik, A. (2018). *Fâtımîler Devleti Tarihi (909-1171)*. Ankara: TTK.
- Dedem Korkudun Kitabı*. (Orhan Şaik Gökyay. Haz.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi: 2006.
- Donuk, A. (1983). Eski Türk Devlet Teşkilâtında Yabgu Unvanı ve Tarihi Gelişmesi. *Türk Kültürü Araştırmaları*. XVII, 71-78.
- Durmuş, İ. (2000). İbnü'l-Mukaffa. *DİA*. (C. XXI, s. 130-134). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ebü'l-Fidâ. (2020). *el-Muhtasar fi ahbârî'l-beşer*. (Mahmud Dayyub. Thk.). Beyrut.
- Gazzâlî. (2017). *Fedâilu'l-enam min Resâil-i Hucce'ti'l-İslâm*. (Merve Kelebek. Trc.). İstanbul: İnkılab.
- Gökmen, G. (2018) *Mu'izzî'nin Şiir Dünyası*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kırıkkale Üniversitesi-Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Göksu, E. (2009). Türk Hâkimiyet Telakkisinin Tekâmülü, *Ekev Akademi Dergisi*. 40, 187-206.
- Göksu, E. (2021). *Afganistan ve Hindistan'ın İhtişamlı Hanedanı Gazneliler (963-1186)*. İstanbul: Selenge Yay.
- Halm, H. (2020). *Haşhaşiler*. (Atilla Dirim. Çev.). İstanbul: Runik Kitap.
- Hamdullah Müstevfi-yi Kazvînî. (2018). *Târîh-i Güzide*. (Mürsel Öztürk. Çev.). Ankara: TTK.

- Hitti, K. (2011). *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*. (Salih Tuğ. Çev.). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay.
- Hüseyinî. (1943). *Ahbârü'd-Devleti's-Selcûkiyye*. (Necati Lügal. Trc.). Ankara.
- İbn Haldûn. (2020). *Târihi İbn Haldûn ve Divânü'l-Mübtedâ ve'l-Haber fi'eyyâmî'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men Âsarahüm min Zevî'l-Sultani'l-Ekber* (C. V). (Adil b. Saad. Thk.). Beyrut.
- İbn Hallikân. (1977). *Vefeyâtü'l-A'yân* (C. II, III, V). (İhsan Abbâs. Nşr.). Beyrut.
- İbnü'l-Cevzî. (1992-1995). *el-Muntazam fi Târihi-l Mülûk ve'l-Ümem* (C. XVI). (Muhammed Abdülkadir Atâ, Mustafa Abdülkadir Atâ. Nşr.). Beyrut.
- İbnü'l-Esîr. (1987). *el-Kâmil fi't-Târih* (C. IX, X, XI). (Abdülkerim Özeydın. Trc.). İstanbul: Bahar Yay.
- İbnü'l-Kalânîsi. (1908). *Zeylû Târihi Dimaşk*. (H. F. Amedroz. Nşr.). Beyrut.
- İbnü'l-Mukaffa. (2018). *İslâm Siyaset Üslubu*. (Vecdi Akyüz. Trc.). İstanbul: Dergah Yay.
- Kaçın, B. (2017). *Selçuklu Hatunları Büyük Selçuklu Devleti Hanedan Üyelerinin Siyasî Evlilikleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Kafesoğlu, İ. (1965). Büyük Selçuklu Veziri Nizâm'ül-Mülk'ün Eseri: Siyâsetnâme ve Türkçe Tercümesi, *Türkiyat Mecmuası*. XII: 231-256.
- Kafesoğlu, İ. (1970). *Kutatgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*. İstanbul.
- Kafesoğlu, İ. (2014). *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kafesoğlu, İ. (2021). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kallek, C. (2003). *Mâverdi. DîA*. (C. XXVIII. s. 180-186). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Kara, S. (2007). *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaaları*. İstanbul: İz Yay.
- Kesik, M. (2015). Kutalmış'ın Büyük Selçuklu Tahtını Ele Geçirme Gayretleri, *Türkiye Selçukluları Makaleler*. (s. 1-14). İstanbul: Kriter Yay.
- Kesik, M. (2020). Büyük Selçuklu Devleti'nin Suriye Politikası ve Sonuçları, Ahmet Çaycı (ed.). *I. Uluslararası Selçuklu Tarihi Coğrafyası Sempozyumu Bildiri Kitabı*. (s. 391-411), Konya: NEÜ Yay.
- Kesik, M. (2014). Sultan Alp Arslan'ın Liderlik Vasıfları. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*. 4, 43-52.
- Kesik, M. (2021a). *Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Kesik, M. (2021b). *Selçukluların Muhteşem Sultanı Melikşah*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Klausner, C. L. (2019). *Selçuklularda Vezirlik*. (Mehmet Fatih Baş & Sinan Tarıfci. Trc.). İstanbul: Kronik Kitap.
- Koca, S. (2007). Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın Suriye, Filistin Mısır Politikası ve Türkmen Beyi Atsız. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 22, 1-37.
- Köymen, M. A. (2016). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*. (C. I-II-III). Ankara: TTK.
- Kuşcu, A. D. (2016). Selçuklu Devlet Yönetiminde Kadının Yeri ve Altuncan Hatun Örneği. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*. 1, 173-190.
- Lambton, A. K. S. (1968). *The Internal Structure of the Saljuq Empire*, J. A. Boyle. (ed.). *The Cambridge History of Iran*. (C. V, s. 203-282). Cambridge.

- Lewis, B. (1995). *Haşîşiler*. (Ali Aktan Trc.). İstanbul: Beyan.
- Mackintosh-Smith, T. (2022). *Araplar Kavimler, Kabileler ve Devletlerin Üç Bin Yıllık Tarihi*. (Nurettin Elhüseyni. Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Mâverdü. (2019). *Dürerü's-Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk*, Abdüsselam Arı (Haz.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Merçil, E. (1992). Besâsîrî. *DİA*. (C. V, s. 528-529). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Merçil, E. (2014). *Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti Gazneliler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Merçil, E. (1989). *Kirmân Selçukluları*. Ankara: TTK.
- Merçil, E. (2015). *Selçuklular Zamanında Dîvân Teşkilâtı (Merkez ve Eyalet Divanları)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Merçil, E. (2007). *Selçuklularda Hükümdarlık Alametleri*. Ankara: TTK.
- Merçil, E. (2021). *Selçuklularda Vergiler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Mirhand. (2018). *Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hunefâ*. (Erkan Göksu. Trc.). Ankara: TTK.
- Muhammed el-Hüseynî el-Yezdî. (2020). *el-Urâza fî'l-Hikâyeti's-Selcukiyye*. (Mehmet Çalışkan. Çev.). İstanbul: Selenge Yay.
- Nâsır-ı Hüsrev. (2020). *Sefernâme*. (A. Naci Tokmak. Çev.). İstanbul: Demavend.
- Nizâmü'l-mülk. (2020). *Siyâset-Nâme*. (Mehmet Altay Köymen. Haz.). Ankara: TTK.
- Nüveyrî. (2004). *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*. (Necib Mustafa Fevvez, Hikmet Keşî Fevvez. Thk.). C. XXVI. Beyrut.
- Ocak, A. (2022). *Selçukluların Dini Siyaseti 1040-1092*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Ormsby, E. (2019). *Gazâlî İslam'ın Dirilişi*. (İsmail Hakkı Yılmaz. Trc.). İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Özaydın, A. (2002). Kündürî. *DİA*. (C. XXVI, s. 554-555). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özaydın, A. (2018). Nizâmülmülk'ün Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na Hizmetleri. *SAD*. 8, 1-32.
- Özaydın, A. (2001). *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Özaydın, A. (1990). *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*. Ankara: TTK.
- Özgüdenli, O. G. (1994). *Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar -Katavan Savaşı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi: İstanbul.
- Özgüdenli, O. G. (2017). *Selçuklular*, (C. I). İstanbul: İsam.
- Peacock, A. C. S. (2020). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*. (Özkan Akpınar. Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Peacock, A. C. S. (2017). *Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu*, (Zeynep Rona. Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- Pedersen J. & Makdisi G., (t.y.). "Madrasa", *EP*. (C. V, s. 1123-1134).
- Pırlanta, İ. (2020). *Ortaçağ İslam Dünyasında Şehir Eşkiyaları Ayyarlar*. İstanbul: Hikmetevi Yay.
- Piyadeoğlu, C. (2018). Nizâmiye Medreselerinin Kuruluşu ve Önemi. *SAD*. 8, 129-140.

- Piyadeoğlu, C. (2013). Selçuklu Hanedanının Önemli Bir Mensubu İbrahim Yınal. *Türkiyat Mecmuası*. 23, 117-143.
- Piyadeoğlu, C. (2014). *Selçukluların Kuruluş Hikayesi Çağrı Bey*. İstanbul: Timaş Yay.
- Piyadeoğlu, C. (2019). *Sultan Alp Arslan Fethin Babası*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Râvendî, (1999). *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, (C. I). (Ahmed Ateş, Çev.). Ankara: TTK.
- Sarıcı, B. N. (2022). *Haçlıları Durduran Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Sevim, A. & Merçil, E. (2014). *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilât ve Kültür*. Ankara: TTK.
- Sevim, A. (2000). *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*. Ankara: TTK.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî. (2013). *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-a'yân*. (C. XVIII-XIX). (Muhammed Enes Elhin ve Kamil Muhammed el-Karat. Thk.). Beyrut.
- Sümer, F. (1986). Arslan el-Besasirî Abbâsî Halifesi el-Kâim Biemrillah ve Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey Devrinde Mühim Roller Oynamış Bir Türk Kumandanı. *Türk Dünyası Araştırmaları*. 41, 101-114.
- Sümer, F. (1999). *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*. (C. II). İstanbul.
- Takkuş, S. (2020). *Tarihi's-Selâcika fi Horasân ve İrân ve'l-İrâk*. Lübnan.
- Tan, P. K. (2020). Irak Selçuklu Devleti'nde Yeni Bir Devri Başlatan Muharebe: Dinever (8 Receb 526 / 25 Mayıs 1132). 3. Uluslararası İnsan Çalışmaları Kongresi Tam Metinler Kitabı, (s. 314-323). Ankara.
- Taneri, A. (1967). Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Vezirlik. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, V/8-9, 75-186.
- Turan, O. (2014a). *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Turan, O. (2014b). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Turan, O. (2010). *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Urfalı Mateos. (2019). *Vekayinâme*. (Hrant D. Andreasyan. Trc.). Ankara: TTK.
- Üçok, B. (2021). *İslam Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yay.
- Ünal, S. (2014). Sultan Sencer Dönemi Münşeât Mecmuası (Atabetü'l-Ketebe), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi. Ankara.
- Weber, M. (2017). *Meşru Egemenlik*. (Latif Boyacı. Çev.). İstanbul: Yarın Yay.
- Yazıcı, T. (2006). Müntecebüddîn Bedî. *DİA*. (C. XXXII, s. 25). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yusuf Has Hacib. (2006). *Kutadgu Bilig*. (Reşit Rahmeti Arat. Çev.). İstanbul: Kabalcı Yay.
- Zahîru'd-dîn Nişâbü'rî. (2018). *Selçuknâme*. (Ayşe Gül Fidan. Trc.). İstanbul: Kopernik Kitap.
- Zaman, M. Q. Wazîr, *El²*. (C. XI: 185-197).
- Zekeriya el-Kazvinî. (2013). *Asârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*. (Hamdullah es-Sâlim. Thk.). Beyrut.
- Zeydân, C. (2019). *İslam Uygarlıkları Tarihi*, (C. II). (Nejdet Gök. Çev.). İstanbul: İletişim Yay.

Türkiye Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev Döneminde Devlet Yapılanması

Selim Kaya | ORCID: 0000-0002-0447-5017 | skaya@aku.edu.tr

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Afyonkocahisar, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/03a1crh56>

Öz

Türkiye Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev ikinci saltanatı döneminde ülkede siyasî birliği ve istikrarı sağladıktan sonra devleti idarî olarak yeniden yapılandırmıştır. Bir plan ve program dâhilinde gerçekleştirilen bu yapılandırma; güçlü yönetim, güçlü ekonomi, kaynaşmış toplum ve uç beyliği politikası olarak dört temel esas üzerine tesis edilmiştir. Bu bağlamda devlet yönetiminde liyakatli komutan ve beyler yanında ilim ve fikir adamları da görevlendirilmiştir. Meliklerin siyasî ve idarî yetkileri sınırlandırılmış, sosyal ve kültürel hayatta etkin olan güçler arasında denge kurulmuştur. Ülke genelinde yol emniyeti sağlanarak ticari faaliyetlere önem verilmiş, limanlara sahip olmak için askerî seferler düzenlenilerek denizlere ulaşılmıştır. Dîvân-ı mezâlîm etkin olarak çalıştırılmış, Müslüman halka olduğu gibi gayr-i müslimlere de huzurlu bir ortam sunulmuştur. Bu durum diğer ülkelerdeki gayr-i müslimlerin de Selçuklu ülkesine gelmesini sağlamıştır. Anadolu fütüvveti olan Ahilik ile diğer tasavvufi oluşumlar himaye edilerek, halkın dini inancının ve milli bilincinin korunması siyaseti takip edilmiştir. Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ikinci saltanat döneminde, yönetim siyaseti ve devlet idarî yapısında gerçekleştirilen değişim ve dönüşümün ifade edildiği bu makalede, amaca bağlı yöntem olarak, konu ile ilgili tarih metodolojisine uygun literatür incelemesi yapılmış sonra da panoramik bakış açısıyla tarihî-felsefik bir perspektif ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Selçuklu, I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Devlet, İdari Mekanizma, Yönetim, Teşkilat

Atıf Bilgisi

Kaya, Selim. "Türkiye Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev Döneminde Devlet Yapılanması". *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 19 (Aralık 2023), 29-52.

<https://doi.org/10.23897/usad.1349848>

Geliş Tarihi	25.08.2023
Kabul Tarihi	30.10.2023
Yayın Tarihi	29.12.2023
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - iThenticate
Etik Bildirim	usad@selcuk.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

State Structure during the Period of Seljuk Sultan Ghiyath al-Din Kaykhusraw I of Turkey

Selim Kaya | ORCID: 0000-0002-0447-5017 | skaya@aku.edu.tr

Afyon Kocatepe University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Afyonkocahisar,
Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/03a1crh56>

Abstract

Turkish Seljuk Sultan Ghiyath al-Din Kaykhusraw I ensured political unity and stability in the country during his second reign and subsequently restructured the state administratively. This restructuring, which was carried out within a plan and program, was based on four basic principles: strong management, strong economy, integrated society, and border principality policy. Besides qualified commanders and gentlemen, scientists and intellectuals were also assigned to the state administration. The political and administrative powers of the princes were limited, and a balance was established between the active forces in social and cultural life. Road safety was ensured throughout the country and importance was given to commercial activities. In addition, military expeditions were organized to gain control over the ports and reach the seas. Divan-i mezalim was worked effectively, and a peaceful environment was provided to non-Muslims as well as to the Muslim population. This situation enabled non-Muslims from other countries to come to the Seljuk country. Ahi community, which is the futuwwa of Anatolia, and other mystical formations were protected and the policy of protecting the religious belief and national consciousness of the people was followed. In this article, in which the change and transformation in the administrative policy and state administrative structure during the second reign of Sultan Ghiyath al-Din Kaykhusraw I are expressed, a literature review has been made on this subject by the historical methodology as a purpose-based method. And then, a historical and philosophical perspective is presented from a panoramic perspective.

Keywords

Seljuk, Ghiyath al-Din Kaykhusraw I, State, Administrative Mechanism, Administration, Organization

Citation

Kaya, Selim. "State Structure during the Period of Seljuk Sultan Ghiyath al-Din Kaykhusraw I of Turkey". *Journal of Seljuk Studies* 19 (December-2023), 29-52.

<https://doi.org/10.23897/usad.1349848>

Date of Submission	25.08.2023
Date of Acceptance	30.10.2023
Date of Publication	29.12.2023
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - iThenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	usad@selcuk.edu.tr
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

İnsanların fizikî, hukukî ve sosyal ihtiyaçları sebebiyle ortaya çıkan; ülke, insan ve iktidar olarak üç temel üzerine bina edilen devlet, belirli bir coğrafyadaki insan topluluğuna ait siyasî hâkimiyetin teşkilatlanmış şeklidir. Diğer bir ifade ile devlet; insanların, tarihî tecrübeler ile sınırlı bir toprak parçası üzerinde egemenlik sağlamasıyla oluşturduğu medeni bir sosyal yaşam için gerekli tüzel varlıktır, siyasî teşekküldür.

Sosyal hayatın bir gereği olması sebebiyle insanlar için bir zaruret olan devlet; İbn Haldun'un (2008, C. 1, s. 365) ifadesiyle, “zümre-i nev'-i beşere mahsus bir mansıb-ı tabîî olup nizam-ı âlem ve intizâm-ı benîâdem bu mansıb ile sahife-i âlemde dâim ve bâki olur... Fe-li zâlik nizam-ı âlem ve imâr-ı arzda mülk ü devlet lazım ve zaruri olup, nev'-i beşerin hayat ve bekası, hükümet ve siyaset-i mülûke mevkuf olmuştur”. Buna göre devlet; insanlara özgü doğal olarak ortaya çıkan ve insanların düzenini sağlayan kurumdur. Ülkenin imarı, halkın refahı için devlet gerekli ve zaruridir. Çünkü insanların hayat felsefesi, bekası, yaşam kalitesi, ülkenin siyaseti ve idaresi devlete bağlanmıştır.

Bununla birlikte devlet, amaç değil daha çok bir araçtır (Başgil, 1996, s. 173). Amaç, halkın huzur ve mutluluğunun sağlanması, adalet, asayiş ve güven ortamının temin edilmesidir. Devlet de bu amacı gerçekleştirmek için oluşturulmuş araçtır. Devlet, halkının ihtiyaçlarını gidermek, huzur ortamı içinde yaşamasını sağlamak ve millî varlığını devam ettirmek için vardır. Bu sebeple devlet, beşeri amaçlara ulaşmak için kurumları vasıtasıyla hizmet üreten bir araçtır.

Türk toplumunda aileler bir araya gelerek boyları, boylar da bir araya gelerek devleti oluşturmuştur. Türklerde devlet; Tanrı tarafından yöneticilik kabiliyeti ile ödüllendirilmiş aile yani “kut kazanmış iktidar” tarafından yönetilmiştir. Kut; “hâkimiyet”, “talih” ve “uğur” anlamlarında kullanılmış, “layık olma erdemi” şeklinde tanımlanmıştır. Kut kişilere değil aileye/soya verilmiştir. Bu sebeple kut ile ödüllendirilmiş aileden/soydan olan herkesin devlet yöneticisi ve yönetim hakkına sahip olduğuna inanılmış, ancak kimin bey/hükümdar olabileceğine kurultay (komutanlar, devlet adamları ve halkın önde gelenleri, kanaat önderleri) karar vermiştir. Kuta ve törenin öngördüğü değerlere sahip kişilerden biri meşru yönetici kabul edilmiştir. Hükümdar kutsal bir varlık olarak değil, taht ve taç verilmiş talihli kişi olarak görülmüştür (Ahmetbeyoğlu, 2020, s. 35-37; Kafesoğlu, 1997, s. 249; Donuk, 1981, s. 49; Niyazi, 2011, s. 45-46). Şahıslara devleti yönetme güç ve yetkisinin Tanrı tarafından verildiğine inanıldığı için de iktidarı elinde bulunduran hükümdarın meşruiyeti ilahi temellere dayandırılmıştır.

İslamiyet'in kabulü öncesi Türk devlet yönetiminde hükümdarlık alametleri genel olarak; “otağ (hakan çadırı)”, “orgın (taht)”, “tuğ”, “davul”, “kotuz (sorguç)” ve “yay” olarak ifade edilmiştir. İslamiyet'in kabulü sonrası da hükümdarlığı talep edenin, hâkimiyet ve hükümdarlık sembolleri olarak ifade edilen maddî ve manevî şartları üzerinde taşıyor olması gerekmiştir. Maddî şartların en önemlileri otağ, taht, taç, hutbe ve sikke olmuş, bunlardan otağ zamanla saray haline dönüşmüştür. Manevî şartlar ise; kut, töre (törü), küç (güç) ve ülüğ (ülüş) olarak (Özdemir, 1990, s. 46; Güngör, 1997, s. 57; Balı, 2004, s. 104-105; Başer, 2015, s. 108; Hassan, 2015, s. 122; Ahmetbeyoğlu, 2020, s. 43-44) zikredilmiştir.

Türk yönetim geleneği ilkesel olarak, “kut”, “örfe bağlılık”, “adalet”, “danışma kurulu”, “liyakatli bürokrasi”, “disiplin”, “kararlılık” ve “denetim” esaslarından oluşmuştur. Hükümdar (yöneten), reaya (yönetilen), asker (ordu), yargı (adalet) ve ilim adamları Türk yönetim geleneğinde etkin unsurlar olmuşlardır. Türkmenler de bu bağlamda kutlu aileden olanların etrafında toplanmış, siyasî ve askerî mücadelelerinde hanedan mensuplarından istedikleri birini desteklemişlerdir. Türk devlet geleneğinde iktidar için kut ve töre gibi kavramlar da öz itibarıyla her dönemde değişmez esaslar olarak geçerliliğini korumuştur. Zor şartlarda yaşam mücadelesine dayalı tecrübelerin ortaya çıkarttığı, kuşaktan kuşağa aktarılan sözlü ilkeler olarak töre, Arvasi’ye göre (1994, s. 323) Türkler için çok önemlidir ve tarih boyunca gelenek kavramından farklı bir anlam taşımış, Türk milli vicdanında yer etmiş olan “umumi hukuk prensipleri” anlamında kullanılmıştır.

Türklerin yaşam felsefesinde ve geleneğinde devlet kutsaldır. Bu durum sonraları “din-ü devlet, mülk ü millet” şeklinde ifade edilmiştir (Turan, 1979, s. 41). Tarih boyunca milletin varlık gayesi din ve devlet olarak görülmüş, devlet ile vatan ve millet özdeşleştirilmiştir. Devlet olmadığına, din ve milletin de olması mümkün değildir (Akıncı, 2013, s. 232).

Türk milleti tarih boyunca en belirgin özelliği olan bağımsızlığa düşkünlüğü, yiğitliği ve teşkilatçılığı sayesinde her zaman devlet kurmuştur. Eski Türk devletlerinde olduğu gibi Selçuklu devlet geleneğinde genel politika olarak “hamlecilik, adalet, sosyal hizmet ve insani esaslara riayet” (Taneri, 1993, s. 275) takip edilmiştir. Selçuklu devleti yönetim organizasyonu da genel hatları ile “dîvân” (hükümet), “ordu” ve “yargı” erklerinden oluşmuş, bu erklerin başında bulunan kut sahibi “hükümdar”, devlet mekanizmasının en üst yöneticisi olarak mutlak otorite kabul edilmiştir.

Türkiye Selçuklu siyasî ve idarî yapısında gerçekleştirilen, yenilenme ve değişimin ele alındığı bu araştırmanın temeli, Türk yönetim sisteminde “hizmet devleti” anlayışının I. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde bir devlet politikası haline getirildiği esasına dayanmaktadır. Makalede; toplum hayatında iktisadî ve kültürel hareketliliğin canlı tutulmasına; liyakatli, kabiliyetli, vasıflı, çalışkan ve dürüst kişilerin, devletin üst düzey makamlarında görevlendirilmelerine; hudutlarda uç beyliği ile devletin etkinliğinin arttırılmasına ve denizlere açılma siyasetine yönelik faaliyetlerin ifadesi amaçlanmıştır. Çalışmamızda, I. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde uygulanan politikaların; “devlet halk içindir” sözünün, “halka hizmet, Hakk’a hizmet” düşüncesinin ve “sosyal devlet” anlayışının ürünü olduğu ortaya konulmuştur.

Sosyal devlet anlayışına sahip hükümdarlardan biri olan I. Gıyaseddin Keyhüsrev, halkının her bir ferdine insan onuruna yaraşır bir yaşam standardı sunabilmek için çalışmıştır. Sosyal devlet siyasetinin bir gereği olarak, “sosyal adalet”i temin etmiş, millî gelirin Selçuklu ülkesinde yaşayan herkese eşit miktarda ulaşmasını sağlamaya çalışmıştır. I. Keyhüsrev döneminde fertlere; kişisel haklar yanında sosyal ve ekonomik haklar da verilmiştir. Bütün bunlar devletin idari mekanizmasında yapılan iyileştirmeler sayesinde gerçekleşmiştir.

Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev Döneminde Devlet Yapılanması

Malazgirt Zaferi ile başlayan Anadolu'yu askerî olarak fetih politikasının ilk aşamada genel olarak siyasî bir belirsizlik hüküm sürmüştür. Selçuklu Devleti ile diğer Türk beylikleri arasındaki mücadeleler, Haçlı seferleri, Rum, Gürcü ve Ermenilerin her fırsatta rahatsızlık vermeleri Anadolu'da siyasî istikrarın sağlanmasını hem zorlaştırmış hem de geciktirmiştir (Köprülü, 1980, s. 208; Bayram, 2003, s. 33). Sultan I. Mesud döneminde oluşturulmaya çalışılan siyasî birlik ve istikrar, oğlu II. Kılıç Arslan zamanında iyi bir noktaya ulaşmışsa da, sonrasında kardeşler arası saltanat mücadeleleri ile sekteye uğramıştır.

Millî ve dinî hisler kadar iktisadî ve maddî menfaatler de ülke genelinde siyasî birliği ve istikrarı gerektirmiştir. Sultan II. Süleymanşah bu hususu dikkate almış, azimle çalışmış ve başarılı olmuştur (Köprülü, 1980, s. 208; Kaya, 2006, s. 73-76). Ancak idarî yapılanmayı gerçekleştirmeye ömrü yetmemiştir. Kardeşi I. Gıyaseddin Keyhüsrev ikinci saltanatı döneminde uyguladığı politika ile ülkede yeniden siyasî birlikteliği sağlamış, idarî olarak da devleti yeniden düzenlemiştir.

Bir plan ve program dâhilinde gerçekleştirilen bu idarî yapılandırma; ilim ve fikir adamlarının devlet işlerinde ve bürokraside daha fazla istihdam edilmesi, meliklik uygulamasında değişikliğe gidilmesi, siyasî-askerî etkiye sahip idarî-kültürel güçler (Farşlılar ile Türkmenler) arasında denge politikası takip edilmesi, yol emniyetinin sağlanması ve tüccarı himaye ile ticaretin etkinleştirilmesi, kara devleti özelliğine deniz devleti özelliği kazandırılması (denizlere açılma), refah seviyesi yüksek kaynaşmış toplum oluşturmaya yönelik adımlar atılarak gayr-i Müslim politikalarının gözden geçirilmesi, Dîvân-ı Mezâlimin etkinliğinin arttırılması, Ahilik teşkilatının yaygınlaşmasının desteklenmesi ve taşra teşkilatına yeni bir birim olarak uç beyliğinin eklenmesi şeklinde olmuştur. Bütün bu hususları daha dar ve kısa bir anlatımla; güçlü yönetim, güçlü ekonomi, kaynaşmış toplum ve uç beyliği politikaları olarak ifade edilebiliriz.

1. Güçlü (İyi) Yönetim Siyaseti

Thomas Jefferson'un, "devlet meşru gücünü, yönetilenlerin yönetenler hakkındaki mutabakatından alır" sözü, devlet yönetiminde "iyi yönetim" kavramının ne kadar önemli olduğunu ifade eder (Aktan, 2015, s. 58). Güçlü / iyi yönetim; bir ülkedeki siyasî, idarî, askerî ve iktisadî otoritenin her alanda / düzeyde işleri yürütmesi anlamına gelmektedir. İyi yönetim; bilgili, deneyimli, liyakatli, idarî kabiliyete sahip kişilerin yönetim mekanizmasında etkili ve yetkili görevlerde istihdamı ile mümkündür. İyi ve güçlü yönetimin temel özellikleri ve başlıca unsurları günümüzde; hukuka dayalı, kanunlara ve ahlaki esaslara uygun, şeffaf, denetime açık, toplumsal refahı esas alan yönetim olarak ifade edilmektedir.

Nitekim Büyük Selçuklu Veziri Nizamülmülk (2013, s. 12) "Allah'ın takdiri ile kullardan birisi saadet ve devlete erişir. Hak Teâlâ bu kişinin bahtını açarak talihini ona yaver kılar, ona verdiği akıl ve fikirle eli altındakileri layıkıyla istihdam eder, onları başarılı olabilecekleri makam ve mevkiye yerleştirir" ifadesiyle; devlet işlerinin ifası için görevlendirilecek kişilerin iyi seçilmesi gerektiğini belirtmiştir. Yine *Siyasetname*'nin başka bir yerinde "Hükümdarın ve memleketin

esenlik yahut kargaşası vezirlere ve mutemetlere bağlıdır Vezir iyi tabiatlı biriyse o memleket kalkınır, ordu ve reaya hoşnut ve huzurlu, hükümdar ise kaygulardan azade olur. Vezir şirret birisiyse memlekete telafi ve tedavisi imkansız hasarlar verir ve bu sebeple hükümdarın gönlü daralır, zihni bulanır bu memlekette karışıklıklar zuhur eder” (Nizamülmülk, 2013, s. 29) uyarısında bulunmuştur. Çünkü güçlü bir yönetim organizasyonunun oluşumu için devlet birimlerinde görevlendirilecek kişilerin seçimi ve tayini ile denetim mekanizmasının işlevselliği çok önemlidir. Liyakatli komutan ve beyler yanında ilim ve fikir adamlarının devlet bürokrasisinde istihdamı da bu bakımdan gerekli olmuştur.

1.1. İlim ve Fikir Adamlarının İdari Görevlerde İstihdamı

Selçuklu devletlerinde eskiden beri kabiliyetli, yetenekli ve liyakatli komutanlar ve beyler devletin çeşitli kademelerinde istihdam edilmişlerdir. Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev, ikinci saltanatının hemen başında Selçuklu devletini yapılandırma işine girerken ilim ve fikir adamlarının bilgi ve tecrübelerinden daha çok istifade edilmesi amacıyla devlet bürokrasisinde onların istihdamlarının arttırılması yoluna gitmiştir. Bu bağlamda Şeyh Mecdüddin İshak'a, "senin yerin artık burası, başında çamur da olsa onu burada yıka" diyerek hemen Şam'dan Konya'ya gelmesini istemiştir. Mecdüddin İshak'ı bu davete icabet etmiş ve "felaketleri kovmak, mutlulukları çağırmakla meşgul olmuşlardır. Şeyh Mecdüddin İshak bir müddet sonra Sultan I.Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından oğlu İzzeddin Keykavus'ın eğitim ve öğretimiyle meşgul olmak üzere hoca ve danışman (atabeg) olarak görevlendirilmiştir (İbn Bîbî, 1996, C. I, s. 111-114; Kaya, 2006, s. 15, 119, 184; Hacıgökmen, 2012a, s. 422).

Ancak Mecdüddin İshak'ın görevi atabeglikle sınırlı kalmamış, Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev onu, culûsunu Abbasi Halifesi Nâsır Li-dinillah'a (1180-1225) bildirmek, aynı zamanda İslam dünyası ile ilişkileri geliştirmek amacıyla diplomat olarak Bağdat'a göndermiştir. Mecdüddin İshak sefirlik görevi esnasında fırsatı değerlendirerek hacca gitmiş, sonrasında Bağdat üzerinden Anadolu'ya dönerken de devrinin ünlü âlimlerinden İbnü'l-Esîr kardeşler (muhaddis Mecdüddin İbnü'l-Esîr, tarihçi İzzüddin İbnü'l-Esîr ve hukukcu Ziyâüddin İbnü'l-Esîr) ile ayrıca İbnü'l-Cevzî ve oğlu Ali b. Abdurrahman ile tanışmış görüşmüş; Evhadüddin Hamid el-Kirmânî (ö. 1238), Muhyüddin İbnül-Arabî (ö. 1240) ve Nasirüddin Mahmud el-Hoyi / Ahi Evren (ö. 1261), İbnü'l-Mufaddal (ö. 1214), Ebu'l-Hasan Ali el-İskenderanî (ö. 1232), Cemalüddin el-Vasîtî, Ebu Cafer Muhammed el-Berzâî ve İbnü'd-Dübeysî (ö. 1239) gibi birçok ilim ve fikir adamının bizzat kendisini, bazı âlimlerin de eserlerini beraberinde Anadolu'ya (Malatya'ya) getirmiştir (İbn Bîbî, 1996, C. 1, s. 113; Bayram, 1991, s. 27; 2003a, s. 37; 2003c, s. 190-199; Hacıgökmen, 2012a, s. 425; Koca, 1997, s. 20; Özyayın, 2000, s. 26). Anadolu'ya gelen ilim ve fikir adamlarının bazıları Malatya'da, bazıları başka şehirlerde ikamet etmiş, bu sebeple Konya başta olmak üzere Malatya ve zaman içinde Sivas ve Kayseri gibi kentler ilim ve kültür merkezi haline gelmiştir.

Mecdüddin İshak, I. Keyhüsrev'in sefiri olarak Türkiye Selçuklu Devleti ile Abbasi Halifeliği arasında siyasî ve kültürel anlaşmaların gerçekleştirilmesini sağlamıştır. Mecdüddin İshak, hem ilim ve fikir adamlarını celb ile himaye ve teşvik ederek Anadolu'da ilmi câzibe merkezlerinin artmasını ve kültürel faaliyetlerin gelişmesini sağlamış, hem de

fütüvvet teşkilatının yaygınlaşmasına ve Ahiliğin altyapısının oluşmasına vesile olmuştur. Ayrıca Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in devleti yapılandırma çalışmaları esnasında önemli görevler icra ederek ve etkin rol alarak (Hacıgökmen, 2012a, s. 422-423, 428) meliklik sisteminin devlet için sorun oluşturmayacak şekilde uygulanmasını sağlamış, Türkiye Selçuklu Devletinin siyasetine yön verenlerden biri olmuştur.

1.2. Meliklerin Yetkilerinin Kısıtlanması

Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in devletin yeniden yapılandırılması sürecinde uygulamalarından biri de meliklerin yetkilerinin kısıtlanmasıdır. Selçuklu sultanlarından bazıları eski bir geleneğe istinaden memleketi hanedan fertleri arasında üleştirmiştir. Gelecekte devlet başkanı olma ihtimali olan hükümdar çocuklarının her biri, devlet işlerini öğrenmesi, yöneticilik kabiliyeti oluşması ve yönetim becerileri kazanması için bir şehrin veya bölgenin idarecisi olarak tayin olunmuştur. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in babası Sultan II.Kılıç Arslan da bu eski Türk geleneğine uyarak 1184 yılında ülkesini on bir oğlu arasında paylaşmış, oğullarından her birini melik olarak bir bölgenin yöneticisi tayin etmiştir (Kaya, 2006, s. s. 16-19). Bu uygulama sonrası her bir melik kendisine verilen bölgenin yöneticisi olmuştur. Ancak yapılan bu uygulama yeni sorunları da beraberinde getirmiş, melikler arasında saltanat mücadeleleri başlamıştır. Önce Kutbeddin Melikşah'ın sonra Rükneddin Süleymanşah'ın başını çektiği kardeşler arası çekişmeler ülkeye zarar vermiş ve toplumda kaosa sebep olmuştur.

II.Kılıç Arslan döneminde hayata geçirilen bu meliklik politikası diğer bir ifade ile ülkenin hanedan üyeleri arasında taksim edilmesi ve her melikin kendi bölgesinde tam yetkili olması uygulaması, Türkiye Selçuklu Devleti'nde yönetim boşluğuna sebep olmuştur. Bu üleştirme ile yetkilendirme fayda değil zarar vermiştir. İdari olarak sultana bağlı meliklik uygulaması özünden uzaklaşmış ve her bir melik başına buyruk hareket etmiştir. Bu bağlamda, öncelikle "tek sultan - tek devlet" fikri yok olmuş, sonrasında Selçuklu Devleti'nin siyasî birliğini devam ettirme düşüncesi sekteye uğramış, her melik bağımsız bir hükümdar gibi hareket etmeye başlamış ve kendi iktidarını gerçekleştirmenin peşine düşmüştür. Bu hedef istikametinde hareket edilmesiyle de "düşmanın kimliği değişmiş"; karındaş ve birbirine sınırdaş olan "kardeşler, birbirlerinin düşmanları olmuştur". Bu durum ülkesine muktedir olamayan hükümdardan başka siyasî birliğin dağılması ve devletin yok olması riskini de ortaya çıkartmıştır (Kaya, 2006, s. 35-40, 45-49, 54-57). Merkezi otoritenin yok olmasına ve devletin zayıflamasına yol açan bu geleneğin zararları yaşanarak tecrübe edilmiş, güçlü yönetim için bu uygulamanın revize edilmesinin gerekli hatta zaruri olduğu görülmüştür.

Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev babası döneminde yaşanan acı tecrübelerden ikinci saltanatının başında gerekli dersi çıkartmış, büyük oğlu İzzeddin Keykavus'u Malatya'da, ortanca oğlu Alaeddin Keykubat'ı Tokat'ta görevlendirirken meliklik uygulamasında değişikliğe gitmiş, şehzadelere tıpkı vasal bir melik gibi buldukları yerleri kendi mülkleri olarak tasarruf etmek hak ve yetkisini vermemiştir. Meliklere merkeze bağlı hiyerarşik ast makamlar, adeta birer vali gibi idareci statüsü verilerek görevlendirildikleri yeri hükümdar adına idare hakkı tanımıştır. Böylece I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ikinci saltanatından

itibaren şehzadelere hanedan azası olarak feodal mahiyette siyasî hâkimiyetin paylaştırılması ve hâkimiyete iştirak usul ve yetkisi uygulamadan kaldırılmış, (Hacıgökmen, 2011, s. 121; Kaya, 2006, s. 120; Turan, 1971.s. 275 vd.), merkezî otoritenin her yerde hissedilmesi temin edilmiş ve huzur ortamı sağlanmıştır.

1.3. İdari ve Kültürel Güçler Arasında Denge Siyaseti

Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev oğullarından ikisini eski Türk geleneklerine uyarak ancak yetkileri azaltılmış olarak bazı özellikleri ile öne çıkan Malatya ve Tokat'a melik olarak göndermiştir. Türkiye Selçuklu Devleti yönetim anlayışı oluşurken Anadolu'daki farklı kültürler ve etkileri de söz konusu olmuştur. Nitekim Malatya ve çevresinde zaman içinde İran kültürü ve nüfuzu yoğunlaşmıştı. Malatya'nın 1178 yılında fethi sonrası Sultan II. Kılıç Arslan'ın hizmetine girmiş olan Mecdüddin İshak'ın da bu şehirde nüfuzu vardır. Bu sebeple Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev Malatya'yı büyük oğlu İzzeddin Keykâvus'un idaresine verince güvendiği ilim ve fikir adamı Mecdüddin İshak'ı da atabeg olarak görevlendirip bu şehre göndermiş, (Kaya, 2006, s. 120) Keykâvus'un eğitim ve öğretimi yanında onun eliyle bölgedeki İran nüfuzunu Selçuklu devletinin bünyesinde eritmek ve kazanmak istemiştir. Nitekim Mecdüddin İshak'ın İzzeddin Keykâvus'un hocası olarak görevlendirilmesinde onun Malatya bölgesini iyi tanıyor, bölgede etkin olan İran kültürünü de iyi biliyor olmasının yanında Farslılar üzerindeki nüfuzu ve etkisi de dikkate alınmıştır. I. Gıyaseddin Keyhüsrev ortanca oğlu Alaeddin Keykubat'ı da 1175 yılında Dânişmendlilerden alınan ve bu sebeple Danişmend-ili olarak bilinen Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı Tokat ve çevresine melik olarak görevlendirmiş, atabegi Bedreddin Gühertaş (Gevhertaş)'ın desteğiyle Türkmenler ile ilişkilerin geliştirilmesi ve devlete bağlılıklarının kuvvetlendirilmesi amaçlanmış (Bayram, 2003a, s. 37; Hacıgökmen, 2011, s. 132; Hacıgökmen, 2012a, s. 422-423; Turan, 1971, s. 238; Uyumaz, 2003, s. 12-13), Türkmen nüfuzunun Selçuklu devletinin bünyesinde tamamen eritilmesi planlanmıştır. Bütün bunlardan başka devlet içindeki idarî ve kültürel aynı zamanda siyasî ve askerî etkiye sahip bu iki kesim arasında siyasî ve sosyal dengeyi sağlamaya yönelik adımlar atılmıştır.

2. Güçlü Ekonomi Siyaseti

Güçlü ekonomiye sahip olmak, güçlü devlet olmanın gereklerinden biridir. Ekonomisi iyi olmayan devletin varlığını uzun süre devam ettirebilmesi mümkün değildir. Toplumun müreffeh olabilmesi için ihtiyaç duyduğu en önemli faktörlerden biri ekonomi diğeri de güvendir. Güven ortamında iktisadî faaliyetlerin gerçekleştirilmesi ülkenin "umran"ı ve "imar"ı için gerekli hatta zorunludur. Bu sebeple iktisadî faaliyetler devletler için çok önemlidir.

İktisadi faaliyetlerin öneminin farkında olan Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde devletin yeniden yapılandırılması sürecinde Türkiye Selçuklu Devleti'nin güçlü bir ekonomiye dayanarak büyümesi ve gelişmesi düşüncesiyle bazı uygulamalar ve düzenlemeler yapılmıştır. Bunlardan biri Anadolu üzerinde yoğunlaşan ticaret yollarının güvenliğini dolayısıyla ticarî faaliyetlerin artmasını sağlamak diğeri de denizlere açılma politikasıyla Türkiye Selçuklu Devleti'ne "denize kıyısı olan devlet" özelliği kazandırmak ve limanlardan istifade ile uluslararası ticarete etkin rol oynamak olmuştur.

2.1. Yol Emniyeti ve Tüccarı Himaye ile Ticaretin Etkinleştirilmesi

Devletin ekonomik olarak kalkınması için ticarî faaliyetlerin önemini idrak ederek siyasî ve askerî faaliyetlerini bu duruma göre planlayan I. Gıyaseddin Keyhüsrev, ikinci saltanatı döneminde öncelikle can ve mal emniyetini sonra da ticaret yollarının güvenliğinin sağlamaya yönelik adımlar atmıştır. İstanbul'un Haçlılar tarafından zaptedilmesinden sonra Laskarislerin ve Kommenosların egemenlik kurma çalışmaları sırasında ortaya çıkan asayiş sorununu gidermek için harekete geçmiş ve kervan yollarının emniyetini sağlamıştır. Böylece Suriye'den İstanbul'a kadar uzanan yolda tâcirler hiçbir engel ile karşılaşmadan ticaret yapmış ve hatta yol güvenliği sebebiyle deniz yolunu değil kara yolunu tercih etmişlerdir (Heyd, 1923, C. 1, s. 302; Kaya, 2006, s. 189). Tüccar her zaman canını ve malını kaybetme endişesi taşımadan ticaret yapmak istemiştir. Ekonomik faaliyetlerin temel unsuru olan para (sikke) da asayiş sorunu yaşanılmayan yerlerde bulunmuştur. Kaygı ve korku her zaman farklı yollara ve ülkelere yönelim durumunu ortaya çıkartmıştır. İşte bu sebeple I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Anadolu'nun coğrafi konumundan kaynaklanan ve zaten var olan ticaret potansiyelini harekete geçirmiştir. Ülke içerisinde yol emniyeti, asayiş ve güven ortamının temin edilmesi, tüccarın himaye ile ticaretin etkinleştirilmesi siyasetiyle ticaret yolları üzerindeki Sivas, Konya, Kayseri, Malatya ve Erzurum şehirleri Suriye'den ve Karadeniz sahillerinden gelen tâcirlerin buluşma merkezi haline gelmiştir.

I. Gıyaseddin Keyhüsrev ticari amaçlı savaşlar ve fetihler yapan Selçuklu sultanlarının ilkidir. Karadeniz ve Akdeniz ticaret yollarını açmak ve tâcirlerin zarar görmesini engellemek için ticarî endişeler ile seferler yapmıştır (Kaya, 2006, 122-131). I. Gıyaseddin Keyhüsrev Samsun tarafına sefer düzenlemesinin bir sebebi Suriye tarafından gelip Karadeniz ve Avrupa'ya ulaşan uluslararası ticaret yolunu açmak istemesidir. Çünkü İbnü'l-Esîr'in (1987, C. 12, s. 231 vd.; Özyayın, 2022, s. 473) ifadesiyle "Bizans, Rus, Kıpçak ve diğer ülkelerden gelen yol karadan ve denizden kapanmıştır. Kimse Keyhüsrev'in ülkesine gidemediği için tâcirler ve dolayısıyla halk da büyük zararlara uğramıştır. Çünkü Şam, Musul, el-Cezîre ve diğer şehirlerden ticaret için gelmiş olanlar yol açık olmadığı için Sivas'ta büyük bir kalabalık oluşturmuş ve yığılma meydana gelmiş ve sıkıntılar çıkmıştır. Bu kötü durumdan sermayesini koruyarak dönebilenler en kârlı insanlar olmuşlardır. Sultan Keyhüsrev ticari faaliyetlerin aksamaması için Trabzon Kommenoslarının etkin olduğu bölgeye sefer düzenlemiştir. Samsun ve çevresi yeniden Selçuklu ülkesine dâhil olmuş, Karadeniz uluslararası ticaret yolunun güvenliği sağlanmıştır.

Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev Antalya üzerine de aynı amaçla sefer düzenlemiştir. Türk ve Müslüman bir grup tâcir Sultan Keyhüsrev'e gelerek; Mısır'ın İskenderiye şehrinden Antalya limanına varınca şehrin Frank hâkimi Aldobrandi'nin ellerindeki her şeyi alarak zulüm yaptığını belirtmiş, Antalya'daki Haçlılardan şikâyetçi olmuşlardır. Muhtemelen Antalya'daki Türk ve Müslüman tâcir kolonisinin de "yıllarca kâfir elinde esir ve alçak bir vaziyette kalmış olan o kadar bin Müslümanı"nın zarar görmelerini artık ortadan kaldırmak için I. Gıyaseddin Keyhüsrev Antalya'nın fethine karar vermiştir (Râvendî, 1999, C.2, s. 424; Kaya, 2006, s. 126-127).

Samsun'un ve Antalya'nın fethinin Türkiye Selçuklu Devleti'nin ekonomik gelişmesinde önemli bir etkisi olmuştur. Samsun ve Antalya feth edildikten sonra birer ithalat ve ihracat limanları haline getirilmiştir. Kıbrıs Frankları ve Venedikliler ile karşılıklı menfaate dayalı ticari faaliyetleri düzenleyen antlaşmalar yapılmış, Akdeniz ülkeleri ile doğrudan ticarete girişmek imkânı elde edilmiş (Kaya, 2006, s. 189 vd.) kısaca Selçuklu ekonomisi Avrupa ticaretine, dış dünyaya açılmıştır.

I. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde ülke içinde ticarî hayatın kesintisiz devamı için gerekli şartlar hazırlanırken diğer taraftan da yabancı tâcirlerin Selçuklu şehirlerinde ticari faaliyetlerde bulunmasını teşvik için bazı düzenlemeler de yapılmıştır. Antalya'nın fethinden sonra bâc, ubûr, darâib, rûsûm ve avâriz vergilerini yürürlükten kaldırılarak Selçuklu ülkesi tâcirler için cazip hale getirilmiştir. Tacirleri muzdarip duruma düşüren bazı vergilerin Antalya'nın fethi sonrası kaldırılması (Kaya, 2006, s. 193-194), ekonomik gelişme ve dış dünyaya açılmaya yönelik siyasetin önemli göstergelerindedir.

Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ekonomiyi geliştirme icraatları sonrası çeşitli milletlere mensup tâcirler Mısır, İran ve Bizans devletlerinden Selçuklu ülkesine gelmiş, ithalat ve ihracat yapmıştır. Hatta bazı yerleşim devletlerde koloniler oluşturmuşlardır. Nitekim Altunaba Vakfisi'nde (Turan, 1947, s. 201) de başka ülkelerden gelen ve Konya'ya yerleşen bazı tâcir ve sanatkârların isimleri kaydedilmiştir.

I. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde takip edilen ekonomiyi güçlendirme siyaseti çerçevesinde yapılan icraatlar ile kervan yolları açık tutulmuş, tâcirler himaye edilmiştir. I. Keyhüsrev döneminde kervan yolları üzerinde inşa edilen kervansaraylardan biri, Kızıl-ıviran Hanı veya Yazı-önü Hanı adlarıyla da anılan Kızıl-ören Hanı'dır. Konya Beyşehir yolu üzerinde, Konya'dan 44 km uzaklıkta bulunan bu kervansaray, 437 m² kapalı 600 m² açık alan olarak 1206 yılında yapılmıştır. Diğer bir kervansaray yine aynı yol güzergahında, Konya'dan 34 km uzaklıkta, Altun-aba Hanı'na 13 km., Kızıl-ören Hanı'na 10 km mesafede inşa olunan Kuruçeşme Hanı'dır. 472 m² kapalı 402 m² açık alanlı olarak 1207 yılında yapılmıştır. (Nalbandoğlu, 1951, s. 564-570; Özergin, 1965, s. 155-156. Aslanapa, 1991, s. 114; Kaya, 2006, s. 197; Karpuz, 2007, s. 89). Ülke sathına yayılan ticarî faaliyetler ile şehirleri iktisadî ve sosyal olarak büyüyen ve gelişen Türkiye Selçuklu Devleti, uluslararası transit ticaret merkezi haline gelmiştir.

2.2. Denizlere Açılma Siyaseti

Karadeniz sahilleri Aleksios Komnenos'un yayılma ve genişleme politikası sebebiyle hâkimiyet mücadelelerine sahne olmaktaydı. Karadeniz sahil şehirlerine ve limanlara gidemeyen ve Sivas'ta beklemek zorunda kalan tacirlerin şikâyetlerinin de etkisiyle I. Gıyaseddin Keyhüsrev ticaret yollarını açık tutma siyasetinin yanında denizlere açılma hedefini gerçekleştirmeye yönelik adımlar atmıştır. Samsun çevresini ele geçirerek ülkesini denizlere açmayı düşünen Keyhüsrev, 1205 sonları 1206 başlarında Trabzon Komnenosları üzerine sefer düzenlemiştir. Yapılan savaşta Aleksios Komnenos mağlup olup kaçmış, Laskaris'e tabi Sabbas da bölgeden uzaklaşmak zorunda kalmıştır. Böylece Samsun ve çevresi yeniden Selçuklu hâkimiyetine girmiştir (Finlay, 1952, s. 373-375; Kaya, 2006, s. 124; Turan, 1971, s. 280). Samsun'un fethi ile hem Karadeniz uluslararası ticaret yolunun

güvenliği sağlanmış hem de Türkiye Selçuklu Devleti'ni denizlere ulaştırma hedefi gerçekleşmiştir.

Karadeniz'e açılan bir menfez elde eden I. Gıyaseddin Keyhüsrev daha sonra hedefine Akdeniz'i almıştır. Bazı Müslüman tâcirlerin Antalya'da gördükleri kötü muameleyi dile getirerek yardım istemeleri de denizlere ulaşma politikasının yürürlüğe konulması için iyi bir fırsat olmuştur (İbn Bîbî, 1996, C. 1, s. 115 vd.; Râvendî, 1999, C. 2, s. 424; Kaya, 2006, s. 125-132). Antalya'nın fethi ile hem Akdeniz uluslararası ticaret yolunun güvenliği sağlanmış hem de Türkiye Selçuklu Devleti'ni denizlere ulaştırma hedefi gerçekleşmiştir.

Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde Samsun'un ve Antalya'nın fethi, Türkiye Selçuklu Devleti'nin hem ticaret yollarını açık tutma siyaseti ile ticaret potansiyelini ve ekonomik gelişmesini arttırmış, hem de denizlere açılma hedefinin gerçekleşmesini sağlamıştır. Samsun ile Karadeniz, Antalya ile Akdeniz kıyısında, bir ithalat ve ihracat limanına kavuştuğu gibi buralar sonraki yıllarda gelişen deniz kuvvetleri için de bir üs görevi görmüş, ülke denizlere ulaşmış, dış dünyaya açılmıştır.

Elbetteki bir bölgeyi ele geçirmek kadar orada tutunabilmek ve kalıcı olabilmek de önemlidir. Bu sebeple I. Gıyaseddin Keyhüsrev ülkesinin pek çok yerinde imar faaliyetlerinde bulunurken liman kentlerini de ihmal etmemiştir. Ancak liman şehirlerinde inşa edilen mimari eserler günümüze kadar gelememiştir.

3. Kaynaşmış Toplum Siyaseti

3.1. Gayr-ı Müslimlere Yönelik Siyaset

I. Gıyaseddin Keyhüsrev ülkesinde yaşayan gayr-ı müslimlerin Müslümanları sevmesi ve Selçuklu Devleti'ne bağlı birer fert olmaları için müsamahalı bir siyaset takip etmiştir. Bu siyaset sebebiyle merkez Konya ve çevresinde ve diğer şehirlerde gayr-ı müslim unsurlar güven içinde serbest şekilde istedikleri faaliyetleri gerçekleştirmiş, Selçuklu ülkesinde rahat ve huzurlu bir hayat yaşamışlardır. Hatta I. Keyhüsrev döneminde gayr-i müslimlere karşı takip edilen siyaset sebebiyle devlet adamları içinde büyük mevkilere çıkmış mühtedilerin mevcudiyeti ve âdilâne bir idarenin olduğunun duyulması sonrasında pek çok Rum Bizans İmparatorluğu'nun idaresinden kendi istekleriyle ayrılmış, ırkdaşlarının ve dindaşlarının her bakımdan memnun oldukları Selçukluların himayesinde yaşamayı (Kaya, 2006, s. 187-189) tercih etmişlerdir.

Claude Cahen (1979, s. 213) o yıllarda Selçuklu Türkiyesi'nde Rumlardan başka Yahudi, Ermeni ve Süryânîlerin tam bir inanç hürriyeti içinde yaşadıklarını hatta 1200 yıllarında Malatya'da yazılmış resimli bir Süryânî İncil'inin mevcut olduğunu, İncil'in yok edilmediğini, korunduğunu ve değer gördüğünü, ayrıca Ermeni yazılarının da olduğunu belirtmiştir.

Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev takip ettiği siyaset ile ülkesindeki bütün etnik ve dinî zümreleri kendi merkezî otoritesi altında toplamış ve Anadolu'da istikrar ve barış ortamı oluşturmuştur. I. Keyhüsrev'in uyguladığı siyaset sonucunda gayr-ı müslim halk da içinde yaşadığı Türkiye Selçuklu Devleti'ni sahiplenmiştir (Hacıgökmen, 2012b, s. 272). Sultan I. Keyhüsrev döneminde dîvân-ı mezâlim Müslümanlara olduğu gibi gayr-ı müslimlere de açık tutulmuş, hatta bu dîvâna müracaat edenlerin mağduriyet yaşamaması ve haklarında

doğru hüküm verilebilmesi için tercümanlar görevlendirilmiştir.

3.2. Dîvân-ı Mezâlim'de Şikâyetleri Dinleme ve Adaleti Sağlama Siyaseti

Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev devleti yapılandırırken ülkede adalet kurumlarını ihmal etmemiştir. Dâdğâh (adliye) kurumlarının oluşturulmasını ve ülkede adaletin sağlanmasını önemsemiştir. Çünkü I. Keyhüsrev ülkede adalet mekanizmasının iyi işletilmesinin diğer mekanizmaların da iyi işlemesine sebep olacağını bilerek, hem toplumda dayanışma, adalet, yakınma ve hak aramanın kurumsallaşması için çalışmış hem de devlet için adaletin önemini kendi uygulamaları ile sürekli vurgulamıştır. Bu bağlamda kendinden önceki dönemlerde de var olan, aynı zamanda hukuk kurallarına da kaynaklık eden “adalet, saygı, hoşgörü ve insan haklarını gözetmeyi” yönetiminin temel esası kabul etmiştir. Halkın idarî mekanizmadan memnun kalmasını ve huzur içinde yaşamasını önemsemiştir. “Haksızlıklar Divanı” olarak da adlandırılabilcek olan “Dîvân-ı Mezâlim”i aktif hizmet kurumu haline getirmiştir.

Nizamü'l-Mülk'ün devlet yönetiminde dikkat edilmesi gereken hususlardan biri olarak belirttiği *“hükümdarın haftada iki gün divan-ı mezâlîme oturup, mazlumun hakkını zâlimden alarak ona vermesi, konuyu aracısız bir şekilde tebaadan bizzat kendisinin dinleyip ona hükmetmesi gerektir. Nispeten önemli olanlar yazılı olarak kendisine arz edilmeli ve hükümdar bu meselelerin her birinin neticelerini de kâtiplere yazdırması lazımdır. Cihan hükümdarının haftada iki gün haksızlığa ve gadre uğrayanları huzuruna çağırıp onları bizzat kendisinin dinlediği haberi memlekette yayılınca zâlimler dehşete kapılır, ayaklarını denk alırlar ve cezaya çarptırılma korkusundan ötürü hiç kimsenin haksızlık ve yolsuzluk yapmaya gözü kesmez”* ve *“... şu halde cihanın efendisi herkesin hakkaniyetle davranması, kuru hevesler ve olmayacak işler peşinde koşmaması için mazlumun hakkını evvela kendi öz adaletiyle teslim etmelidir.* (Nizamü'l-Mülk, 2013, s. 17, 340).

Tavsiyesini dikkate alan Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev, İbn Bîbî'nin (1996, C. 1, s. 114) kaydettiğine göre ikinci saltanatı döneminde her gün suffe-i bârda (dâd-gâh) oturmuş, halkın şikâyetlerini kadılarla beraber dinlemiştir. *“Hükümdar yalnızca kendisini zulümden men etmekle yetinmemeli, emri altında bulunan hizmetçileri, vezirleri ve valileri de zulüm yapmaktan men etmelidir. Ülkesinde zulümden hükümdar sorumludur”* (Gazâli, 1981, s. 334) sözünün bilinciyle hareket etmiştir. Halkın idarecilerden kaynaklanan yakınmalarını (şikâyetlerini) dinlemek için Dîvân-ı Mezâlîme başkanlık etmiş, adaletin gerçekleşmesi, dert ve sıkıntılara çözüm bulunulması için çaba göstermiştir. Bir gün Dîvân-ı Mezâlîmde (dâd-gâh) bulunduğu esnada bir grup tüccar Antalya'da Hıristiyanlar tarafından gasp edildiklerini şikâyet etmiş, bu şikâyet Antalya seferinin sebeplerinden biri olmuştur.

Dîvân-ı Mezâlîm, Şeriat dışı davaların karara bağlandığı, önemli idarî yargı işlerinin görüşüldüğü, emîr-i dâd tarafından çözülemeyen veya onun yetkisini aşan konuların karara bağlandığı, kamu düzenini korumak için halkın idarecilerden ve uygulamalardan kaynaklanan şikâyetlerinin kabul edildiği, ağır siyasî suçların görüşüldüğü, siyasî suçluların yargılandığı mekânlar olmuştur (Cahen, 1979, s. 57; Kaya, 1996, s. 174; Merçil, 1995, C. 59; s. 327-340; Taneri, 1995, C. 11, s. 130; Yeniçeri, 2004, C. 29, s. 515-518). Bu mekânlar da I. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde aktif olarak çalıştırılmıştır. Halkın mülkün temeli olan adaletin işlediğini, haksızlıklara müsaade edilmediğini, kişilerin hak ve hukuklarının

korunduğunu görmesi, devlete olan bağlılığını arttırmış, ülkede huzur ve mutluluğu arttırmıştır.

3.3. Anadolu Fütüvveti Ahiliğin Teşviki ve Desteklenmesi

Devlet idaresinde yeni yapılanmanın bir uygulaması olarak I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ikinci defa saltanatı elde etmesinden sonra cülûsunu bildirmek için Abbasî Halifesi Nâsır Lidinillah'a elçi olarak gönderdiği hocası Şeyh Mecdüddin İshak'ın Bağdat üzerinden Anadolu'ya dönerken yanında bazı mutasavvıf ve ilim adamlarını getirmesi (İbn Bîbî, 1996, C. 1, s. 111-113; Bayram, 1991, s. 27; Bayram, 2003a, s. 37; Bayram, 2003c, s. 190-199; Hacıgökmen, 2012a, s. 423-425; Özaydın, 2000, C. 21, s. 26; Kaya, 2006, s. 184; Koca, 1997, s. 20; Turan, 1971, s. 204), Fütüvvet teşkilatına mensup şeyhlerin lideri olarak Anadolu'ya gelen Evhadüddin-ı Kirmanî'yi ayrıca Ahi Evren Şeyh Nasiruddin Mahmud'u ve müntesiplerini, toplumsal ve kültürel kaynaşmayı sağlamak için himaye ve teşvik etmesi, yönetimde gerçekleştirilen yeni yapılanma siyasetinin hem sebebi hem de sonucu olmuştur.

Fütüvvet teşkilatı ve uzantısı olarak ortaya çıkan Ahilik teşkilatının Anadolu sahasında kabul görmesi ve nüfûz kazanması I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ikinci saltanatı döneminde uygulanan siyaset ile olmuştur. Bu durum yani Fütüvvet teşkilatının Anadolu'da benimsenmesi, himaye ve destek görmesi daha sonra da Ahilik teşkilatının kurulması Türkiye Selçukluları devrinin en önemli sosyo-ekonomik ve hatta sosyo-politik olaylarından biridir ve bunu I. Keyhüsrev gerçekleştirmiştir (Kaya, 2006, s. 185).

Ahilik, Anadolu fütüvvetidir. Diğer bir ifade ile Ahilik, Anadolu'nun kendine mahsus fütüvvet şeklidir. Fütüvvet ülküsünün halktan ilgi görmesi ve I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in siyasî destek vererek himaye etmesi ile de Anadolu'da çok sayıda tekke ve zaviye yapılmış, zamanla Türklere mahsus bir fütüvvet hareketi olarak ahilik teşkilatı oluşmuştur. Ülkedeki ticarî hayatı yönlendiren *Ahilik teşkilatı göçebe Türkmenleri iş ve meslek sahibi yaparak onların yerleşik hayata geçişlerini ve çevreye uyum sağlamalarını da kolaylaştırmıştır.* Ahiler, Anadolu'da Türk-İslâm kültürü ve medeniyetinin gelişmesinde, sanat ve ticaret ahlâkının oluşması, yerleşmesi, olgunlaşması ve yaygınlaşmasında çok önemli hizmetler görmüşler ve topluma hizmet etmişlerdir. Toplum menfaatlerini kendi çıkarlarından üstün tutan, kanaatkâr olmakla birlikte müteşebbis, siyasetten uzak fakat siyasî gelişmeleri takip eden, ihtiyaç olduğunda devlet işlevlerini üstlenebilecek ideal insan olmaya gayret eden Ahiler, Anadolu'da Türk-İslâm kültürü ve medeniyetinin yerleşmesinde, sanat ve ticaret ahlâkının oluşması ve yaygınlaşmasında (Bayram, 1995, s. 1, 35; Kaya, 2006, s. 186-187; Tabakoğlu, 1986, s. 50) çok önemli hizmetler görmüşlerdir.

Ahilik teşkilatı, bir ahlak ve sanat mektebi, esnaf teşkilatı ve sivil toplum kuruluşu olmasının yanında zaman içerisinde sigorta, sendika, kooperatif, tüketiciyi koruma kurulu, patent hakkı kurumu, standartlar kurumu ve ombudsmanlık¹ kurumu gibi özellikler de

¹ Ombudsmanlık: Kamu denetçiliği kurumudur. Ombudsman da; kamu başdenetçisi, kamu hakemi anlamında kullanılmaktadır. Ombudsman; halkın şikâyetlerini dinleyip çözüme kavuşturmak üzere Parlamento tarafından seçilmiş ve görevlendirilmiş kişi veya kişiler için kullanılan bir unvandır. Ombudsman; halk

kazanmıştır ve sivil toplum kuruluşu özelliği ile her zaman toplum için çalışmıştır.

4. Uç Beyliği Uygulaması

Sultan II. Süleymanşah'ın ölümünden sonra Batı Anadolu sınırlarında Türkmenlere liderlik yapan Dânişmendli Yağlıbasanoğulları (Muzaffereddin Mahmud, Zahiriddin İli, Bedreddin Yusuf), yeni sultan olarak I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ikinci defa Türkiye Selçuklu tahtına çıkmasında etkin rol oynamışlardır (İbn Bîbî, 1996, C. 1, s. 97, 100, 104; Kaya, 2006, s. 112, 177). I. Keyhüsrev, İstanbul'dan Konya'ya gelişi esnasında uçlardaki Türkmenlerin yardımını görmüş, onların devlet için gösterdikleri yararlı faaliyetlere şahit olmuştur. Bu bağlamda yeniden hükümdar olduktan sonra Selçuklu hudut bölgesi için bir düzenleme yapmanın gerekli olduğuna kanaat getirmiş ve ikinci saltanatı döneminde devleti yeniden yapılandırırken “uç beyliği” ihdas etmiştir. Her ne kadar daha önceki yıllarda ismi uç beyliği olmasa da “uçbeyi” unvanı kullanılmıyor ve böyle bir makam ve mevki bulunmuyor olsa da uçlarda görev yapan komutanlar (Emîr Çavuldur, Emîr Buldacı, Hüsameddin Hasan Bey, Nusretüddin Hasan Bey (Gökhan, 2016, s. 120-124, 135-140) olmuştur. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kendisi de hükümdar olmadan önce “bir nevi uç beyliği” yapmış, sınırlardaki durumları bizzat gözlemlemiştir. İkinci saltanatı döneminde de Türkiye Selçuklu Devleti'nde müstahkem sınır bölgelerinde görev yapmak ve hudutları muhafaza etmek üzere uçbeyliği makamı/mevkii/birimi oluşturmuştur. Yeni kurulan iktâlî uçbeyliği zaman içinde gelişmiş, daha sonraki yıllarda sultanlar ihtiyaç anında uç beylerinden asker istediği gibi yıllık vergiler de almışlardır.

I. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde uç beyliği görevi verilen komutanlardan biri Esedüddin Ayaz'dır. Emîr Esedüddin Ayaz, Emîr Mübarezüddin Ertokuş gibi I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in has maiyetinde bulunmuştur. İbn Bîbî'nin (C. 1, s. 254) eserinin bir yerinde her iki emîri birlikte zikretmesi, I. Keyhüsrev'e birlikte sadakatle hizmet etmiş olmaları sebebiyledir. İbn Bîbî, Emîr Esedüddin Ayaz'ı “*şehid Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in hizmetinde seferlerde dert, acı ve sıkıntılar çekmiş, zamanın olayları ve günlerin zorluklarıyla tanışmış Ayas-ı Mecnun adıyla bilinen Emîr Esedüddin*” olarak tanımlarken, Emîr Mübarezüddin Ertokuş'u da “*emîrlerin büyüklerinden ve ileri gelenlerinden, her zaman hükümdar tahtının önünde bulunabilen, tacın ve tahtın övdüğü*” kişi olarak tanımlamıştır.

İbn Bîbî (1996, C. 1, s. 292; Kaya, 2006, s. 125, 142) tarafından “*kuvveti, serveti ve yiğit oğulları bakımından benzeri olmayan, tecrübeli ve okçu köleleriyle büyük bir güce sahip olan Kondistabl Ayas-ı Mecnun adıyla bilinen Esedüddin Ayaz*” şeklinde de tavsif edilen Esedüddin Ayaz, Honaz'ın fethinden sonra bölgeye uç beyi tayin edilen Emîr Mavrezemos'den sonra Honaz uç beyi olarak görev yapmış, daha sonraları Atabeg, Emîr-i Âhur, Şarab-sâlâr ve Subaşı görevlerinde (Ertuğrul, 2009, s. 534; Hacıgökmen, 2010, s. 471-475) de bulunmuştur.

Uç beyliği görevi verilenlerden biri de I. Keyhüsrev'in kayınpederi Manuel Mavrozomes'dir. Mavrozomes'e melik unvanı ile Batı Anadolu'nun önemli yerlerinden Uluborlu civarının askerî garnizonu olan Honaz ve çevresi verilerek bölgede yeni bir uç

beyliği kurdurulmuş hatta geniş salâhiyetler de tanınmıştır (İbn Bîbî, 1996, C. 1, s. 325; Ayönü, 2007, s. 145-147; Bayram, 2003b, s. 132; Kaya, 2006, s. 125, 142). Türk tarihinde daha önce görülmeyen bir uygulamaya imza atan Keyhüsrev, bir gayr-ı müslim'e ilk defa melik unvanı veren hükümdar olmuştur. Mavrozomes'e melik unvanı vererek hem İstanbul yaşamındaki desteği dolayısıyla kayınpederine vefalı bir davranışta bulunmuş, hem Bizans imparatorluk ailesinden biri olması sebebiyle statüsünü göz ardı etmemiş, hem Selçuklu devleti hizmetinde olmasını takdir ile ödüllendirmiş, hem de bütün enerjisi ile Selçuklu yanında Bizans karşısında olmasını sağlamak istemiştir. Bunlardan başka Melik Mavrozomes'in Batı Anadolu'yu iyi tanıyan ve Rum halk tarafından sevilen biri olmasından yararlanmayı, bölgede Selçuklu etkinliğini arttırmayı, Bizans İmparatorluğu karşısında üstünlüğü ele geçirmeyi amaç edinmiştir. Hatta Laskarislere karşı başarılı olursa Mavrozomes'un kızı ile evliliğinden olan küçük oğlunu İznik'te Bizans tahtına çıkartmayı düşünmüştür (Kaya, 2006, s. 124-125, 141-142; Hacıgökmen, 2017, s. 256). Bu mümkün olmazsa İznik Bizans Devleti'ni kendisine tabii bir devlet haline getirmek istemiştir. Yani I.Keyhüsrev kayınpederi Mavrozomes'i Bizans üzerindeki siyasî emellerini gerçekleştirmek için kullanmak istemiştir.

Mavrozomes de damadı Sultan I. Keyhüsrev'i İznik Bizans tahtını elde etme emellerini gerçekleştirmek için kullanmak istemiştir. Mavrozomes, babası tarafından Komnenos sülalesi ile olan kan bağıının sağlayacağı iltimas ile İznik Bizans tahtını elde etmeyi amaç edinmiştir. Latinlerin eline geçen İstanbul dışında Bizans imparatoru olma arzusunu tek başına gerçekleştiremeyeceği için de damadı I. Keyhüsrev'in ekonomik ve askerî desteğine ihtiyaç duymuştur. Bu unvan ve görev ile hem I. Keyhüsrev hem de Mavrozomes akrabalık bağıni siyasî emellerini gerçekleştirmek (Hacıgökmen, 2017, s. 252, 261; Kaya, 2006, s. 125) için kullanmışlardır. Uç beyliği hem I.Gıyaseddin Keyhüsrev hem de Manuel Mavrozomes'in çıkarlarına uygun bir görev olmuştur.

Uç beyi Melik Mavrozomes, damadı I. Keyhüsrev'in ölümünden sonra Menderes vadisi ve İznik Bizans İmparatorluğu üzerine seferler düzenlemekten ve yağmalamaktan vazgeçmiştir. Çünkü artık siyasî emellerinden vazgeçmek zorunda kalmıştır. Zaman içinde Çaşnigîr, Melik, Uç Beyi ve Emîrul-Umera gibi önemli idarî görevlerde bulunmuş, uzun süre Selçuklu devletine hizmet etmiştir. Onun uç bölgesindeki görevini oğulları devam ettirmiştir. Mavrozomes'den sonra da ailesinden Mehmed el-Mevrazemî uç beyi olmuştur (Bayram, 2003b, s. 134, 138-139; Hacıgökmen, 2017, s. 257-259, 262). Denizlili Uç Beyi Mehmet, Ahi teşkilatı ile iyi ilişkilerde bulunmuş, ancak uç Türkmenleri ile Moğollara karşı takip ettiği siyaset öldürülmesine sebep olmuştur.

Sonuç

Türkiye Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev gurbet hayatından sonra ikinci saltanatı döneminde devleti yeni bir yapılandırmaya tabi tutmuştur. Bu yapılandırma; ilim ve fikir adamlarının devlet işlerinde ve bürokraside daha fazla istihdam edilmesi, meliklik uygulamasında değişikliğe gidilmesi, siyasî-askerî etkiye sahip idarî-kültürel güçler (Farşlılar ile Türkmenler) arasında denge politikası takip edilmesi, ticaretin etkinleştirilerek kara devleti özelliğine denize kıyısı olan devlet özelliği kazandırılması

(denizlere açılma), Anadolu Fütüvveti olan Ahiliğin teşvik ile desteklenmesi, Dîvân-ı Mezâlim'in çalıştırılması ve adalet mekanizmasının aksatılmadan işletilmesi, refah seviyesi yüksek kaynaşmış toplum oluşturulması ve taşra teşkilatına yeni bir birim olarak uç beyliğinin eklenmesi şeklinde gerçekleşmiştir.

Sultan II. Süleymanşah tarafından memleket sathında siyasî birliği sağlanan Selçuklu Devleti'nde I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ikinci saltanatında bir nev'i tevaif-ü müluk, emîrlik, beylik şeklinde feodal mahiyet arz eden meliklik uygulamasında değişikliğe gidilmiş, şehzadelere siyasî hâkimiyetin paylaşılması usulü lağvedilmiştir. I. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde Türkiye Selçuklu Devleti'nde merkezî otorite ülkenin her yerinde yerleşmiş, kuvvetlenmiş, birlik, istikrar ve ahenk yeniden ve daha sağlam bir şekilde sağlanmıştır. Selçuklularda artık merkezîyetçi devlet idaresi başlamış ve idarî yapıda büyük bir inkılâp gerçekleştirilmiştir.

Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde devletin yeniden yapılandırılması sürecinde güçlü yönetim, güçlü ekonomi, kaynaşmış toplum oluşturulmaya çalışılmış, yeni meliklik ve uç beyliği uygulamaları hayata geçirilmiştir. Halkın şikâyet ve taleplerine duyarlı, insani değerlere bağlı, temel hak ve özgürlükler konusunda hassas, aynı zamanda merhamet esaslı idarî yönetim modeli de ortaya konulmuştur. Devlet, bir babanın çocukları için ifade ettiği anlamı halkı için tesis etmeye çalışmış, bu anlayışı sağlamaya yönelik adımlar atmaya çalışmıştır. Devlet yapılandırılırken insan haklarını gözetmeyi, adaleti, saygıyı ve hoşgörüyü yönetim esası olarak kabul etmiş, sosyal devlet yapısını oluşturmaya yönelik siyaset takip ve tesis edilmiştir. Bütün bu yapılandırma ve uygulamalar sonucunda Türkiye Selçuklu devlet geleneğinin kimlik inşası I. Keyhüsrev döneminde yeniden tesis edilmiştir.

Türkiye Selçuklu Devleti'nde I. Keyhüsrev döneminde idari mekanizmada gerçekleştirilen yapılanmayla, ayrıca Ahi teşkilatı ve Dîvân-ı Mezâlim uygulamaları sayesinde halk ile iyi bir bağ kurulmuş, insanların şikâyet, talep ve düşünceleri dikkate alınıp değerlendirilmiştir. Bütün bu uygulamalar sayesinde I. Keyhüsrev döneminde Anadolu'da kültür faaliyetleri artmış, sosyal hayat güzelleşmiş, insanların refah seviyeleri yükselmiştir. Halk hukuka dayalı bir ortamda ve adaletli bir yönetim altında rahat bir hayat yaşamıştır. I. Keyhüsrev döneminde devleti idarî olarak yeniden yapılandırmaya yönelik icraatlar ve hayata geçirilen uygulamalar, "sosyal devlet" politikalarının oluşmasına da öncülük ve örneklik etmiştir. Türkiye Selçuklu Devleti; halkının refah huzur ve mutluluğunu esas alarak örgütlenen, gerektiğinde kurumlarını yenileyen ve iyileştiren, sosyal, siyasî ve hukuki niteliğe sahip bir "sosyal hukuk devleti" vasfını kazanmıştır. Devlet; kutsal ve mutlak değer taşıyan bir kurum olarak kendi halkının içeride hizmetçisi, dışarıda temsilcisi olmuştur.

Extended Summary

Although the political unity and stability that was tried to be established in the Turkish Seljuk State during the reign of Sultan Mesud I reached a good point during the time of his son Kilij Arslan II, it was interrupted by the sultanate struggles. Suleyman Shah II took steps to solve the problems but did not live long enough to do what he thought. During his second

reign, Kaykhusraw I made new arrangements in the administrative mechanism within a plan and program. He employed qualified scientists and intellectuals in active positions in the bureaucracy. He revised the traditional method of dividing the country among the members of the dynasty, in a sense, the feudal practice of being a kingship. He restricted the powers of the meliks by making changes to this practice, which destroyed the idea of “single sultan - single state”. He put an end to the practice that dealt a blow to the political unity of the state, “changed the identity of the enemy” and turned brothers and neighbors into enemies against each other.

During the reign of Sultan Kaykhusraw I, steps were taken to completely dissolve the Persian and Turkmen population, which had political-military influence, within the Seljuk state. A policy of balance was followed between Persians and Turkmens. In addition, road safety, life, and property security were ensured in the Seljuk Empire. Many taxes were abolished, commercial activities were encouraged and merchants were protected, and the Seljuk Empire was made attractive for merchants. Kaykhusraw I was the first Seljuk sultan who fought and conquered for commercial purposes. Samsun and Antalya, which were conquered for economic purposes, became import and export ports. The cities Sivas, Konya, Kayseri, Malatya, and Erzurum became centers of attraction for traders coming from Syria, the Mediterranean, and the Black Sea coasts. The Seljuk economy was opened up to the world. By following the policy of putting out to the seas, the feature of “being a maritime state” was also added in addition to the feature of “being a land state”. By utilizing the ports, steps were taken to increase the effectiveness of the Seljuks in international trade.

In the second reign of Kaykhusraw I, a strong management policy was implemented that prioritized the rules of law and moral norms, was transparent, open to audit, and based on social welfare. Activities were carried out to increase the welfare level of the people. Kaykhusraw I followed a policy to ensure that the non-Muslims living in his country were members of the Seljuk State. He reviewed the state policy towards non-Muslims with different languages, religions, and sects living in the Seljuk Empire and ordered steps to be taken to create a smoothly integrated society. Owing to this policy, some converts rose to high positions among statesmen. After hearing about the fair treatment of non-Muslims, many Greeks, Armenians, Assyrians, and Jews preferred to live in the Seljuk Empire, where their co-religionists and collaterals lived, instead of living as a member of the Byzantine Empire. With the policy he followed, Kaykhusraw I gathered all ethnic and religious groups in his country under his central authority and provided an environment of stability and peace in Anatolia.

Sultan Kaykhusraw I did not neglect justice institutions while structuring the state. He cared about the implementation of justice in the Seljuk Empire. He also strived to recognize the public’s complaints and claims for their rights as human rights. In this context, he accepted “justice, respect, tolerance, and respect for human rights” as the fundamental basis of his administration, which existed in previous periods and was also the source of legal rules. He wanted his people to be satisfied with their rulers and live in peace. He turned the “Ministry of Justice”, which can also be called the “Court of Injustices”, into an

active service institution. Sultan Kaykhusraw I attended these assemblies and listened to the complaints of the people together with the judges. Ministry of Justice became the most obvious indicator that justice was served in the country, injustice wasn't allowed, and the rights and laws of the people were protected.

During the period of Kaykhusraw I, the Anatolian guild and the non-governmental organization Turkish-Islamic guild (Ahi Community) were supported as a requirement of the social state. This organization became one of the most important socio-economic and even socio-political institutions of the Turkish Seljuk period. The Turkish-Islamic guilds directed the commercial life in the country and facilitated the transition of nomadic Turkmen to settled life by providing them with jobs and professions. The Ahi Community performed very important services in the development of Turkish-Islamic culture and civilization in Anatolia and the formation, settlement, maturation, and dissemination of art and trade ethics. The members of the Ahi Community were honest, had professional knowledge and skills, and prioritized the interests of society over their interests. Although they were contented, they were enterprising and far from politics, but they followed political developments and encouraged people to be "a good person".

During the reign of Sultan Kaykhusraw I, the foundation of Uch Bey was added to the provincial organization as a new unit. Kaykhusraw I was convinced that it was necessary to make an arrangement for the Seljuk border region and form a "Uch Bey" while restructuring the state. Although the title of "margrave" was not used in previous years and there was no position with this name, there were commanders who served on the borders. Before becoming a ruler, Kaykhusraw I himself served as "a kind of margrave" in the Seljuk border region, where he was appointed as administrator. While structuring the state, he created the margrave office/position/unit to serve in the fortified border areas and protect the borders, which he thought were important and necessary. The newly established margrave developed over time, and in the following years, the sultans requested soldiers from the margraves in need and collected annual taxes.

Sultan Kaykhusraw I, who worked for the "prosperity" (public works/welfare) and "construction" of the Seljuk country, initiated the centralist management approach in the Seljuk State and realized a great revolution in the administrative structure. The state approached its people with the same feeling that a father means to his children. While structuring the state, a policy was followed to accept justice and tolerance as indispensable elements of administration and to establish an understanding of the social state. Thanks to all these practices, the identity construction of the Turkish Seljuk state tradition was re-established during the Kaykhusraw I period.

The actions and practices aimed at administratively restructuring the state during the reign of Sultan Kaykhusraw I also pioneered and set an example for the formation of "social state" policies. The Seljuk State of Turkey qualified for a "social law state" with legal qualifications, based on the welfare and happiness of its people and renewing/improving its institutions when necessary. The state, as a sacred and absolute institution, became the servant of its people internally and their representative externally.

Kaynakça | References

- Ahmetbeyoğlu, A. (2020). Eski Türklerde kut ve töre bağlamında hükümlerliliğin hududları. *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History*, 71, 29-50.
- Aktan, C. C. (2015). İdeal devlet ve iyi yönetim: temel ilkeler, kurallar ve kurumlar. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, VII / 1, 50-60.
- Akıncı, A. (2013). *Türk İslam sentezinde tarih ve kimlik*, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Arvası, S. A. (1994). *Türk-İslam Ülküsü*, İstanbul: Burak Yayınevi.
- Aslanapa, O. (1991). *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi (Başlangıç ve Gelişmesi)*. Ankara.
- Ayönü, Y. (2007). Batı Anadolu'da Bizanslı yerel hâkimlerin bağımsızlık hareketleri (XII. yüzyılın sonları ve XIII. yüzyılın başlarında). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXVI / 42, 141-154.
- Balı, A. Ş. (2004). Tarih Boyunca Türk Devletlerinde Siyasi İktidarın Meşruluk Temelleri. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XII / 1-2, 89-142.
- Başer, S. (2015). *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre*, İstanbul: İrfan Yayınları.
- Başgil, A. F. (1996). *Din ve laiklik*, İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Bayram, M. (1991). *Ahi Evren ve Ahi teşkilatının kuruluşu*. Konya.
- Bayram, M. (1995). *Ahi Evren, tasavvufi düşüncenin esasları*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Bayram, M. (2003a). Türkiye Selçuklularında devlet yapısının şekillenmesi. *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar* içinde s. 32-49, Konya: Kömen Yayınları.
- Bayram, M. (2003b). Türkiye Selçukluları Uç Beği Denizlili Mehmet Bey. *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar* içinde s. 132-142, Konya: Kömen Yayınları.
- Bayram, M. (2003c). Sadruddin Konevi kütüphanesi ve kitapları. *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar* içinde s. 190-199, Konya: Kömen Yayınları.
- Cahen, C. (1979). *Osmanlılardan önce Anadolu'da Türkler* (Çev. Yıldız Moran), İstanbul: E Yayınları.
- Donuk, A. (1981). Türk devletinde hâkimiyet anlayışı. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 10-11, 29-56.
- Ertuğrul, A. (2009). *Anadolu Selçukluları Devrinde yazılan bir kaynak: Niğdeli Kadı Ahmed'in el-veledü'ş-Şefik ve'l-Hafidü'l-Halik'i* (Yayımlanmamış doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Finlay, G. (1952). *History of the Byzantine and Greek empires*, London.
- Gazâli, (1981). *Kimya-yı Saadet* (Çev. Ali Arslan), İstanbul: Arslan Yayınları.
- Gökhan, İ. (2016). Türkiye Selçukluları Zamanında Maraş Uç Beyliği (1071-1258), *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 1, 115-173.
- Güngör, E. (1997). *Tarihte Türkler*, Ankara: Ötüken Yayınları.
- Hacıgökmen, M. A. (2010). Türkiye Selçuklu devlet adamlarından Esededdin Ayaz. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 27, 471-488.
- Hacıgökmen, M. A. (2011). I.Alaeddin Keykubat dönemi emirlerinden Atabey Bedreddin Gühertaş (Gevhertaş). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXX / 50, 119-136.

- Hacıgökmen, M. A. (2012a). Türkiye Selçukluları şehzade ve sultanlar muallimi Mecdüddin İshak. *Bellekten*, LXXVI / 276, 419-430.
- Hacıgökmen, M. A. (2012b). Anadolu'da Ahiliğin esnaf teşkilatı hâline dönüşmesi ve tımar sistemine yansımaları (Ankara Örneği). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 32, 263-291.
- Hacıgökmen, M. A. (2017). Manuel Mavrozomes ve Türkiye Selçuklu Devletine hizmeti. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 18, 249-265.
- Hassan, Ü. (2015). *Eski Türk Toplumuna Üzerine İncelemeler*, Ankara: Doğubatu Yayınları.
- Heyd, W. (1923). *Histoire du Commerce du Levant au Moyen Age*, Leibzig.
- İbnü'l-Esîr, (1987). *el-Kâmil fi't-tarih*, (Türkçe trc. Abdülkerim Özeydın), *İslâm tarihi, İbnü'l Esîr el-Kâmil fi't-tarih tercümesi*, Cilt 12, İstanbul.
- İbnü'l-Esîr el-Kâmil'de Selçuklular*, (2022). Çeviri notlar ve açıklamalar Abdülkerim Özeydın, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayını.
- İbn Bîbî, (1996). *el-Evâmîrül Alâiye fi'l-Umûril Alâiye (Selçuk Name)*, Türkçe terc. Mürsel Öztürk, C. 1-2, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.
- İbn Haldun, (2008). *Mukaddime*. Çeviri Pirizade Mehmed Sahib, Sad. Komisyon, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1997). *Türk Millî Kültürü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Karpuz, H. (2007). Konya Kızılören Hanı. Ed. Hakkı Acun, *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları içinde* (s. 89-104). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.
- Kaya, S. (2006). *I.Gıyaseddin Keyhüsrev ve II.Süleymanşah dönemi Selçuklu tarihi (1192-1211)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Koca S. (1997). *Sultan I. İzzeddin Keykavus*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Köprülü, M. F. (1980). *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Merçil, E. (1995). Selçuklularda Emîr-i Dâd Müessesesi, *Bellekten*, LIX / 225, 327-340.
- Nalbandoğlu, A. (1951). Konya Beyşehir yolunda iki Selçuklu hanı. *Tarih Hazinesi I*, 11, 564-570.
- Niyazi, M. (2011). *Türk Devlet Felsefesi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Nizamü'l-Mülk, (2013). *Siyasetname*, Türkçe terc. M. Taha Ayar, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özeydın, A. (2000). İbnü'l-Esîr. *İslâm ansiklopedisi* (C. 21, s. 26-27). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Özdemir, M. N. (1990). Türk Devletlerinde Hakimiyetin Mahiyeti ve Kaynağı. *Türk Yurdu Dergisi*, X / 29, 44-48.
- Özergin, K. (1965). Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, XV/20, 141-170.
- Râvendî, (1999). *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, C. 1-2, Türkçe terc. Ahmed Ateş, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Tabakoğlu, A. (1986). Sosyal ve iktisadî yönleriyle Ahilik. *Türk Kültürü ve Ahilik, XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri içinde* (s. 49-72). İstanbul: Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yay.

- Taneri, A. (1993). *Türk Kavramının Gelişmesi*, Ankara: Ocak Yayınları.
- Taneri, A. (1995). Emîr-i Dâd. *İslâm ansiklopedisi* (C. 11, s. 130). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Turan, O. (1947). Selçuk Devri Vakfiyeleri I: Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyesi ve hayatı. *Bellekten*, XI / 42, 187-229.
- Turan, O. (1971). *Selçuklular Zamanında Türkiye, Siyasî Tarih, Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1318)*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.
- Turan, O. (1979). *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, C. 1-2, İstanbul: Nakışlar Yayınevi.
- Uyumaz, E. (2003). *Sultan I.Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1220-1237)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Yeniçeri, C. (2004). Mezâlim. *İslâm ansiklopedisi* (C. 29, s. 515-518). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Anadolu Selçuklu Devleti Döneminde Kale Kuşatmalarında Uygulanan Yöntem ve Teknikler

Mesut Çıtak | ORCID: 0000-0002-3920-4874 | aymesmet@gmail.com

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Orta Çağ Tarihi Anabilim Dalı, Sivas,
Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/04f81fm77>

Öz

Selçuklu Türkleri 26 Ağustos 1071 Malazgirt Savaşı'nın ardından Anadolu'yu yurt edinmek amacıyla fetih hareketlerinde bulundular. Bu fetih hareketlerinin büyük kısmını kale muhasaraları oluşturmaktadır. Kale muhasaraları kendine özgü taktiği ve teknolojisi olan savaşlar olup hem kuşatan hem de kuşatılan açısından meydan savaşlarına göre daha riskli savaşlardır. Meydan savaşları birkaç saat içinde olup biterken kuşatma savaşları günler hatta aylarca sürebiliyordu. Bu süreç içinde kuşatıcı orduda açlık ve bulaşıcı hastalıklar ortaya çıkabiliyordu. Bu nedenle kuşatmanın baştan sona tüm ayrıntılarıyla planlanması ve en kısa sürede bitirilmesi gerekmektedir. Gelişigüzel yapılan plansız bir kuşatma kalabalık orduların az sayıdaki savunucular karşısında mağlup olmasına neden olabiliyordu. Ortaçağın simgesi haline gelmiş kaleler Anadolu'nun her yanına yayılmıştı. Anadolu Selçukluları kuşatma stratejisini doğru planlayarak ve kuşatmaya uygun silah teknolojisini kullanarak bahsi geçen bu kaleleri ele geçirebilmişlerdir. Bu çalışmada Anadolu Selçuklularının kale kuşatmasını nasıl planladıklarını, kuşatmanın aşamalarını ve kuşatmada kullandıkları silahların neler olduğunu ortaya koymaya çalışacağız.



Anahtar Kelimeler

Kale, Kuşatma, Selçuklu, Kuşatma Silahları, Strateji

Atıf Bilgisi

Çıtak, Mesut. "Anadolu Selçuklu Devleti Döneminde Kale Kuşatmalarında Uygulanan Yöntem ve Teknikler". *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 19 (Aralık 2023), 53-74.

<https://doi.org/10.23897/usad.1411293>

Geliş Tarihi	24.03.2023
Kabul Tarihi	24.10.2023
Yayın Tarihi	29.12.2023
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Turnitin
Etik Bildirim	usad@selcuk.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Methods and Techniques Applied in the Castle Sieges during The Seljuk State of Anatolia

Mesut ıtak | ORCID: 0000-0002-3920-4874 | ayemesmet@gmail.com

Sivas Cumhuriyet University, Institute of Social Sciences, Department of Medieval History, Sivas,
Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/04f81fm77>

Abstract

After the Battle of Manzikert on August 26, 1071, the Seljuk Turks made conquest movements in order to make Anatolia a homeland. Castle sieges constituted the majority of these conquest movements. Fortress sieges were battles with their specific tactics and technology, and they were riskier than pitched battles for both the besiegers and the besieged. While pitched battles could take place in shorter periods, siege battles could last for months or even years. In this process, hunger and contagious diseases could occur in the besieging army. For this reason, the siege had to be planned in all detail and to be completed as soon as possible. A superficial, unplanned siege could cause large armies to be defeated by a small number of defenders. Castles, which had become the symbols of the Middle Ages, were spread all over Anatolia. The Anatolian Seljuks were able to seize these castles by planning their siege strategy correctly and using the weapon technology suitable for the siege. In this study, we will try to explain how the Anatolian Seljuks planned the sieges of castles, the stages of the sieges, and the weapons they used in the siege.

Keywords

Fortress, Siege, Seljuk, Siege Weapons, Strategy

Citation

Çıtak, Mesut. "Methods and Techniques Applied in the Castle Sieges during The Seljuk State of Anatolia". *Journal of Seljuk Studies* 19 (December-2023), 53-74.

<https://doi.org/10.23897/usad.1411293>

Date of Submission	24.03.2023
Date of Acceptance	24.10.2023
Date of Publication	29.12.2023
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	usad@selcuk.edu.tr
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Selçukluların Anadolu üzerinde otoritesini tesis etmesi üç aşamadan oluşmaktadır. Bu aşamalardan ilki 26 Ağustos 1071 Malazgirt Savaşı sonucu başlamıştır. Selçuklu hanedanından Kutalmışoğlu Süleyman Şah (1075-1086) Malazgirt Savaşı'nın ardından 1075'de İznik'i alarak Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurmuştur (Sıbt İbnu'l- Cevzi, 2011, s. 261; Sevim, 2015, s. 27; Ayönü, 2014, s. 73; Sevim & Merçil, 2014, s. 522). Süleyman Şah kısa sürede batıda Bizans hududundaki Drakon Çayı'na (Anamur Çayı) kadar devletin sınırlarını genişletmiştir. Bizans hududunda emniyeti tesis eden Süleyman Şah Çukurova'da Ermenilere ait Tarsus, Adana, Misis¹, Aynizerbâ² gibi şehirleri kuşatarak ele geçirmiştir (Sıbt İbnu'l- Cevzi, 2011, s. 261; Sevim, 2010, C. 38, s.103, Ayönü, 2014, s. 77). Antakya'yı da kısa bir kuşatma sonucu ele geçirip Selçuklu beldesi yapan Süleyman Şah'ın yönetim alanı Anadolu dışına taşarak Suriye topraklarına kadar uzanmıştır (Sıbt İbnu'l- Cevzi, 2011, s. 261). Ancak Süleyman Şah'ın bölgedeki faaliyetleri Suriye Meliki Tutuş'u rahatsız etmiştir. İki taraf arasında çıkan savaş sonucu Süleyman Şah hayatını kaybetmiştir (Sıbt İbnu'l- Cevzi, 2011 s. 261; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, 2001, s. 6-7; Anonim *Selçuknâme*, s. 36; Sevim & Merçil, 2014, s. 526- 527). Süleyman Şah'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu I. Kılıç Arslan döneminde (1092-1107) Anadolu toprakları Haçlı akınlarına maruz kalmış hatta başkent İznik Haçlılarca kuşatılmıştır. Bu kuşatmada alınan tedbirler ve yapılan savunma Selçukluların savunma savaşının gerektirdiği stratejiye ve silaha sahip olduğunu göstermiş ancak şehrin Haçlıların eline geçmesine engel olunamamıştır (Willermus Tyrensis, 2016, s. 122; Fulcherius Carnotensis, 2009, s. 67; Usta, 2015, s. 73; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, 2001, s. 6-7). Sultan I. Mesud (1116-1155) ve II. Kılıç Arslan (1155-1192) dönemleri Haçlı ve Bizans tehditleri ile geçmiştir (Koca, 2011, s. 225). II. Kılıç Arslan döneminde Bizans'ın Selçukluları Anadolu'dan çıkarmak maksadıyla tertiplediği harekât neticesi yapılan Miryakefolon Savaşı (1176) Bizans'ı sukutuhayale uğratmış, Türkleri ise Anadolu'nun gerçek sahibi haline getirmiştir (Ayönü, 2014, s. 174; Sevim & Merçil, 2014, s. 550). Böylelikle Selçukluların Anadolu'daki idaresinin ikinci aşaması başlamıştır. Bu ikinci aşamada Anadolu içlerine nüfuz eden Selçuklu birlikleri gerek diğer Türk beyliklerinin idaresini gerekse Bizans'ın Anadolu'daki idaresini sonlandırma gayesiyle hareket etmişlerdir. Bu amaçla pek çok kale kuşatması yapan Selçuklular çoğu kez muvaffak olmuşlardır. Anadolu Selçuklularının yükselmesi olarak niteleyebileceğimiz bu ikinci aşama 1243 Köseadağ Savaşı'na kadar sürmüştür. Köseadağ Savaşı ile üçüncü aşama yani inhitat dönemi başlamıştır.

Çalışmamızı hazırlarken en fazla istifade ettiğimiz İbn Bibi'nin *El- Evâmirü'l- Alâ'iyye Fi'l Umûrri'l- Alâ'iyye* adlı mühim eseri Anadolu Selçuklu'nun kuşatma savaşlarını nasıl icra ettiğini ortaya koyan yegâne eserdir. Bu eser Sultan Rükneddin Süleyman (1196-1204) ve I.

¹ Ceyhan Nehri'nin sağ kıyısında Adana'ya 27 km uzaklıkta tarihi İpek Yolu üzerinde kurulmuş antik şehirdir (Demirkent, 2020, C. 30, s. 178).

² Adana ilinin Kozan ilçesi sınırları içinde yer alan antik kent. Geçmişte önemli bir müstahkem yer ve ticaret merkeziydi (Buyruk, 2016, s. 695).

Gıyâseddin Keyhüsrev (1192-1196, 1205-1211) hakkında muhtasar malumat içerirken I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220) ve özellikle Alâeddin Keykubad (1220-1237) dönemi hakkında tafsilatlı malumat ihtiva etmektedir. Her iki sultan dönemlerinde yapılan kale kuşatmaları bizleri Anadolu Selçuklularını döneminin kuşatma savaşları konusunda ayrıntılı bilgi sahibi yapmaktadır.

Yaptığımız bu çalışma ile dönemin kuşatma savaşlarının tüm yönleriyle ortaya konulması hedeflenmiştir. Bunun için çalışma Anadolu Selçuklu ordusu tarafından kullanılan kuşatma silahları, kuşatma öncesi sefere hazırlık, kuşatma ve saldırı, fetih ve sonrası olarak bölümlere ayrılmıştır.

Anadolu Selçuklu Ordusunda Kullanılan Kuşatma Silahları

Şehirler, geçitler, limanlar ve stratejik noktalar Antik Çağ'dan itibaren kaleler ile korunmuştur. Kale mimarisinin ana unsurunu sur duvarları ve kuleler oluşturmaktadır. Bir şehir veya bir kasabayı, hatta bazen bütün bir eyaleti korumak üzere bu yerin etrafını çeviren kuleli tahkimat duvarları sur olarak adlandırılmaktadır (Eyice, 2001, C. 24, s. 234). Anadolu Selçuklularının hüküm sürdüğü Orta Çağ'da şehirler ve stratejik noktalar kalın ve yüksek sur duvarlarına sahip kaleler ile korunuyordu.³ Böylesine devasa ve sağlam duvarlarla korunan şehirlerin ve kalelerin ok ve yay gibi hafif silahlarla ele geçilmesi mümkün değildi. Bu nedenle ağır silah teknolojisi kale kuşatmalarında kullanılıyordu. Mancınık, arrâde, çarh, debbâbe, burç-u mutaharrik ve koçbaşı kuşatmalarda kullanılan başlıca silah ve makinalardı. İbn Bibi, Sultan Alâeddin Keykubad döneminde Gürcü kalelerini kuşatmak maksadıyla harekete geçen Selçuklu ordusunun sahip olduğu silahları şu şekilde zikretmişti (İbn Bibi, 2014, s. 411): “*mancınık, arrâde, neffatlar, nakkablar, taş atanlar, yayalar ve diğer harp araç gereçleri*” *Âdâbü'l-ḥarb ve'ş-şecâ'a'nın* yazarı Fahreddin Mübârek Şah⁴ kuşatmada kullanılacak silah ve teçhizatı şu şekilde sıralamıştı (Uyar, 2006, s. 220):

Tırmanma Araçları: Lif ve halat merdiven; ucu kancalı sicim ve zincir.

Hisar Duvarını Tahrip Araçları: Duvar delmeye yarayan aletler (mınkab), mancınık, seyyar ve sabit arrâde.

Tünel Açma Araçları: Kazma, demir kürek, çeşitli kazıcı aletler.

Sur Seviyesinde Mücadele Araçları: İskeleler, kancalı ve dişli mızraklar.

Huruç Harekâtını Kırma Araçları: Korkuluklar.

Mancınık ve Arrâde

Taş, ok ve nefit gibi maddeleri atmaya yarayan germe (tension), bükme (torsion), çekme (traction) karşı ağırlık (counterweight) esasına göre çalışan kaldıraç türü savaş makinelerine mancınık denilmektedir (Göksu, 2019 s. 162). İlk olarak ok atmak üzere tasarlanan mancınıklar gelişmelere bağlı olarak taş atabilen makinelere dönüşmüştür (Campbell, 2006, s. 93). Mancınığı kullanmada ustalaşmış olan Selçuklu askerine

³ Bu sur duvarlarının boyu yirmi metreyi kalınlığı ise beş metreyi bulabilmekteydi (Sevgen, 1959, s. 60, 63).

⁴ 12. yüzyılda Delhi Sultanlığı'nda yaşamış Aybek ve İltutmuş döneminin meşhur tarihçisidir. *Âdâbü'l-ḥarb ve'ş-şecâ'a* adlı eserinde sultanın sahip olması gereken özellikler, silahlar, kuşatma savaşları, hisarlar vb. konular hakkında bilgi vermiştir (Nizami, 1995, s. 87).

mancınıkdârân denilmekteydi⁵ (Köymen, 1967, s. 39). Meydan savaşlarında da kullanılan mancınının asıl işlevi kalın ve yüksek kale duvarlarını yıkmaktı (İbnü'l Cevzi, 2014, s. 100; İbnü'l Adim, 2014, s. 29). Hastalıklı hayvan ve insan cesetleri, akrep, yılan gibi öldürücü hayvanların düşman unsurları üzerine atılması mancınıklar vasıtasıyla gerçekleşmekteydi (Gurstelle, 2004, s. 27). Mancınıklar saldırı silahı olduğu kadar savunma silahı olarak da kullanılmaktaydı. Tuğrul Bey Malazgirt Kalesi'ni kuşattığı vakit yoğun bir mancınık saldırısı gerçekleştirmişti. Bu saldırıya cevap vermek isteyen kale yöneticileri mancınık yapımında uzman bir papazı görevlendirmişti. Bu papaz tarafından imal edilen mancınıktan atılan taşlar vasıtasıyla Selçuklu mancınıklarının attığı taşlar havada imha edilmişti (Aristakes, 2019, s. 74).

Mancınıkların attığı taşın yıkıcılığı ile mancınının büyüklüğü arasında doğru orantı vardı. Kale kapıları ve önemli burçların yıkımı için büyük mancınıklar kullanılıyordu. Alâeddin Keykubad tarafından Kâhta Kalesi'nin fethine memur edilen Emir Mübârizeddin Çavlı kale önüne varınca Mağribi türünde bir mancınığı kale kapısı önüne yerleştirmişti (İbn Bibi, 2014, s. 296). Aynı sultan döneminde Çemişkezek Kalesi de kuşatılmıştı (İbn Bibi, 2014, s. 302; *Anonim Selçuknâme*, 2014, s. 42). Kuşatmayı idare eden Malatya subaşı Küdistabl Emir Eseddin kalenin dünyaca ünlü Recefi kapısına ağır bir mancınık kurdurmuştu (İbn Bibi, 2014, s. 303). Kandelor Kalesi (Alanya Kalesi) kuşatması esnasında oldukça büyük bir mancınık kale önüne getirilmişti. İbn Bibi bu mancınığı tarif ederken “*Elbruz Dağı'nı⁶ bile sıkıntıya düşürebilecek dağ gibi bir mancınık...*” ifadesini kullanmıştı (İbn Bibi, 2014, s. 263). Gürcü kaleleri fethedilirken de savaşın sonucunu diğerlerine göre daha büyük olan bir mancınık belirlemişti (İbn Bibi, 2014, s. 412). İbn Bibi Diyarbakır kuşatmasında kullanılan mancınık taşlarının ağırlığının üç men⁷ ile on men arasında değiştiğini kaydetmiştir (İbn Bibi, 2014, s. 437).

Mancınıkla benzer çalışma sistemine sahip ama daha küçük fırlatma makinasına Anadolu Selçukluları *arrâde* diyordu. *Arrâde*yi yapan ustaya da *ustad-ı arrâde- sâz* (İbn Bibi, 2014, s. 303), kullanan askere ise *arrâdârân (arrâde endaz)* denilmekteydi (Göksu, 2008, s. 24; Uyar, 2006, s. 223). Selçuklu'nun çağdaşı Türk devletlerinin de ordusunda yer alan bu silahın sabit ve hareketli çeşitleri olup bunlara *ârrâde-i yek rûy (tek yönlü)*, *ârrâde-i gerdân (dönen)*, *ârrâde-i hufta*, *ârrâde-i revan (yürüyen)* denilmekteydi (Fahr-i Müdebbir, 1346, s. 427). Mancınının hareket kabiliyetinin sınırlı olduğu dar alanlarda ve kısa mesafelerde *arrâde*

⁵ Selçuklu'da mancınık kullanan askeri sınıfa haccarun da denilmekteydi (Alptekin, 1990, s. 117).

⁶ Kafkasların en yüksek zirvesi olan Elbruz Dağı Türkler tarafından kutsal bir dağ olarak kabul edilmektedir (Tavkul, 1990, s.313).

⁷ Sözlükte “saymak, hesaplamak, tahsis/tayin/taksim etmek” anlamındaki menn kökünden isim olan kelime “belli miktarda hisse, pay, kismet” mânasında muayyen bir ölçüyü ifade eder. Türkçe sözlüklerde batmanla karşılanan men ölçü birimine bazı yerlerde ritl da denmiştir. İslâm beldelerinde çeşitli ihtiyaç maddelerinin ağırlık miktarının tespitinde kullanılan bu ölçü biriminin ağırlık olarak karşılığı bölgeden bölgeye değişmektedir. Buna karşın Abbâsiler devrindeki 260 dirhemlik Bağdat menni İslâm dünyasının hemen her yerinde kullanılan standart ağırlıklardandı. Bağdat menninin metrik sistemdeki karşılığı 816 gr'a tekebül etmekteydi (Kallek, 2004, s. 105).

tercih edilirdi (Balcı, 2020, C. 31, s. 9). Neftçilerin şehirleri ve kaleleri yakmak için hazırladıkları neftler mancınık ve arrâdeler vasıtasıyla hedefe atılırdı (Uzunçarşılı, 1988, s. 108).

Çark (Çarh)

Kundaklı yayın bir çeşidi olan çark sıradan yaya göre daha ağır temrenleri atabilme kabiliyetine sahip tahrip gücü yüksek bir silahtı. Bu nedenle kuşatmalarda kale duvarlarına ve kapılarına zarar vermek için kullanılırdı. Batı askeri literatüründe crossbow, arbalet ve ballista gibi adlarla tanınan bu silah hakkında İbn Erenboğa ve Tarsusi ayrıntılı açıklamalar yapmışlardır (Yavaş, 2020, s. 261). Zemberek veya zemberek olarak da adlandırılan bu savaş aleti Osmanlı ordusu tarafından da kullanılmıştır (Uzunçarşılı, 1988, s. 108). Çark türü yayın diğer yaylardan farkını Ömer Hayyam Nişaburi şu cümlelerle ifade etmiştir (Öztürk, 2017, s. 166-167):

“Yayın ağırlığını, en fazla 60 men olarak tespit etmişlerdir. Halk ona “keşkencir” demiştir. O, kaleler almak için kullanılır. En düşüğü bir men ağırlığındaydı. Onu küçük yaştaki çocuklar için yaparlar. 400 menden 250 mene kadar olunca çark olur. 100 menden 60 mene kadar düşenler yaydan yüksek olur. Çark adı verilen yayın çeşidi üçtür: Bunlar yüksek, alçak ve orta olanlarıdır. Böylece onun okunun çeşidi 3 dür. Uzun, kısa ve orta. Uzun 15 kabza, orta 10 kabza, kısa 7,5 kabzadır. Her yaya bir veya birkaç ok lazımdır.”

İbn Bibi bu silahtan iki yerde bahsetmiş ancak silahın kullanımına dair herhangi bir bilgi vermemiştir. Bu bahislerden ilkinde Melik'ül Ümera Hüsamedin Çoban'ın Suğdak Kalesi kuşatması esnasında müdafilerin Selçuklu ordusuna karşılık vermek için kullandığı silahlar arasında çark zikredilmektedir (İbn Bibi, 2014, s. 337). İbn Bibi'nin çark ile ilgili ikinci bahsinde Ermeni Leon'un Sultan Alâeddin Keykubad'ı kendi lehine döndürmek için vermeyi vaat ettiği hediyeler arasında beş yüz çarkçı ifadesi geçmektedir (İbn Bibi, 2014, s. 349). Burada geçen çarkçı ifadesi çark yayını kullanan askerin diğer askerlere nispetle bu silahtı kullanmada ustalaştığını göstermektedir.

Diğer Kuşatma Araçları

Merdiven

Selçuklu askerinin kuşatmada kullandığı en önemli araçlardan biri merdivendi. Bu merdivenler aynı anda on Selçuklu askerini taşıyacak kadar geniş ve oldukça uzundu (İbn Bibi, 2014, s.177, 192). İbn Bibi Antalya kuşatması esnasında kullanılan merdivenlerin boyunu tarif ederken *“her birinin başı feleğin burçlarına degecek yükseklikteydi”* ifadesini kullanmıştır (İbn Bibi, 2014, s. 127). Merdivenlerin surlara taşınması ve dayanması için özel birlikler vardı.

Koçbaşı

Kale kapılarının kırılmasında en fazla tercih edilen bu aletin Anadolu Selçuklu kuşatmalarında kullanıldığına dair herhangi bir kayıt ne İbn Bibi'de ne de dönem hakkında bilgi veren diğer kaynaklarda yoktur (Göksu, 2008, s. 358). Bu durum oldukça şaşırtıcı olmakla beraber kayıtların bu silaha yer vermemiş olması bu silahın Selçuklular tarafından hiç kullanılmadığı anlamına gelmez. Zira kebş veya şahmerdan olarak da adlandırılan bu

alet Antik Çağlardan itibaren kale kapılarının kırılmasında sıklıkla kullanılmıştır (Keegan, 1993, s. 235). Büyük ihtimalle de Anadolu Selçuklu ordusunda bu silah kullanılmaktaydı.

Kuşatma Kuleleri

Sur duvarlarının seviyesinde saldırıda bulunmak hücumu kolaylaştıracağı için kuşatıcı ordular seyyar kuşatma kulelerini Antik Çağ'dan itibaren kullanmışlardır (Campbell, 2006 s. 62; Hindley, 2009, s. 49). Ancak Anadolu Selçuklu'nun bu tür kuleleri kullandığına dair herhangi bir kayıt dönem kaynaklarında yoktur.⁸ Buna karşın hareketli kulelerin Selçuklu ordusunda hiç kullanılmamış olması zayıf bir ihtimaldir. Anadolu Selçuklularının kuşatmalarda kuleler kullandığına dair bir kayıt olmamasına rağmen ona tabii bir devlet olan Çaka Beyliği'nin kuşatma kuleleri kullandığına dair kayıt mevcuttur. Bize bu kaydı Bizanslı müverrih Anna Komnena aktarmıştır. Bu kayda göre Çaka Bey, Abydos Kalesi⁹ kuşatmasında helepolis (kuşatma kulesi) ve taş atan çeşitli savaş makinelerini kullanmıştı (Anna Komnena, 1996, s. 270).

Kemend

Kuşatma esnasında kalenin burçlarında ve şerefelerinde görülen düşman askeri kemendler vasıtasıyla yakalanıp aşağıya çekilmekteydi (İbn Bibi, 2014, s. 128). Kazma, balyoz gibi araç gereçlerle kale duvarları delinmeye veya lağım açılmaya çalışılırdı (İbn Bibi, 2014, s. 303). İbn Bibi'nin aktarımına göre Selçuklu ordusu Diyarbakır Kalesi'ni kuşattığı vakit savunucular karşı saldırı için ok, sapan ve taş atan aletleri kullanmışlardı (İbn Bibi, 2014, s. 475). Bu ifadeden Selçuklular döneminde mancınık ve arrâde dışında taş atmaya yarayan sapan türünde silahların da kuşatmalarda kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Debbâbe

Bir tür tank olan debbâbe, kalkanlı ve hareketli bir makine olup içindeki askerlerin kale surlarına yaklaşmasını sağlıyordu. İslâm orduları tarafından kullanıldığı bilinen (İbn Kesir, 1994, C. 10, s. 484) bu makinanın Anadolu Selçuklu kuşatmalarında kullanıldığına dair herhangi bir kayıt yoktur. Buna mukabil Gaznelilerin kaleye yaklaşmak amacıyla kendilerine siper yaptıkları *derrâce* adlı araç, gerek adı gerekse işlevi açısından debbâbeye çok benzemekteydi (Nuhoğlu, 2002, C.5, s. 302). Bu bilgi bize Türklerin Anadolu'ya gelmeden önce kale kuşatmalarında debbâbeye benzer araçları kullandığını göstermektedir.

Sefere Hazırlık

Kuşatma için sefer mevsimi olan bahar ve yaz ayları seçilirdi. Kış mevsiminde Selçuklu ordusu sefere çıkmazdı. Ancak bu kural genel geçer bir kural değildi zira Kozan tekfurunun Selçuklu aleyhine faaliyet yürütmesi üzerine Sultan I. İzzeddin Keykâvus ümeradan sefer konusunda fikir alınca ümera seferin kışın yapılmasının uygun olacağını söylemişti.

⁸ Büyük Selçuklu ordusu kuşatmalarda bu tür yapılardan istifade etmekteydi. Sultan Alp Arslan Ani Kalesi kuşatmasında ahşaptan bir kule yaptırarak içine asker yerleştirmişti. Bu askerler kulenin verdiği koruma sayesinde ok ve mancınıklarla kaleye saldırmıştı (İbnü'l- Esîr, 1991, C. 10, s. 52; Turan, 1997, s. 112).

⁹ Çanakkale Boğazı'nda Nara Burnu'nun doğusunda yer alan antik kenttir.

Ümeranın bu şekilde görüş beyan etmesinin nedeni ise Kozan'ın yaz mevsiminde aşırı sıcak olması ve sivrisineklerle baş edilemeyeceği hususuydu (İbn Bibi, 2014, s. 190).

Kuşatmanın gerekçeleri oluşunca Sultan ümerayı Divan-ı Saltanatta¹⁰ toplar yapılacak işler hakkında istişarede bulunurdu. Bu istişare esnasında ümeranın her birine söz hakkı verilirdi. Sultan I. İzzeddin Keykâvus döneminde Sinop Kalesi kuşatılmadan önce Sultan ümera ile toplanıp sefer hazırlıkları konusunda istişarede bulunmuştu. Ümeranın bir kısmı derhal sefere çıkılarak Sinop Tekfuru Kir Aleksî'nin cezalandırılmasını istemişti. Sinop şehrini ve kalesini önceden görmüş, kalenin muhkemliğini iyi bilen ümera ise kalenin doğrudan girilecek bir savaşa alınamayacağını söylemişlerdi. Onların önerisine göre kuşatma ile halkın yiyecek içecek sıkıntısına düşmesi sağlanmalıydı. Bunun yolu da kaleye karadan ve denizden yardımı engellemekten geçiyordu (İbn Bibi, 2014, s. 176).

İstişare sonucu sefer kararı verilince kuşatma ve muharebenin nasıl ve ne şekilde yapılacağına dair ayrıntılar tespit edilir ardından yapılan bu planlama Melik-i Ariz tarafından yazıya dökülüp Sultan'a arz edilirdi (İbn Bibi, 2014, s. 210). Bir şehir yahut kale kuşatılacağı vakit ordunun toplanması için ülkenin her tarafına menşur (pervanegî) gönderilirdi (Gordlevski, 1988, s. 142). Kâtiplerin yazdığı bu menşurlar sultan tuğrası ile tuğralandıktan sonra haberciler yola çıkardı (İbn Bibi, 2014, s. 126, 262). Ordunun toplanma yeri Konya'nın Ruzbe Ovası'ydı (İbn Bibi, 2014, s. 170; Uzunçarşılı, 1988, s. 112). Eğer asker Kayseri'den hareket edecekse ordu Meşhed düzlüğünde toplanırdı (İbn Bibi, 2014, s. 432). Uc bölgelerindeki askerlerin toplanması beklenirken sultan ve ümera savaş oyunu ve eğlenceler ile meşgul olurdu. Bu savaş oyunları içinde en ilgi göreni cirit oyunu idi.¹¹ (İbn Bibi, 2014, s. 263). Sultan'ın da katıldığı bu oyunlarda askerler maharetlerini göstererek Sultan'ın gözüne girmeye çalışırlardı. Ordunun toplanması olağan koşullarda bir haftayı bulabiliyordu.

Sultan sefere çıktığı zaman bedenini koruyacak özel bir zırh, başını koruyacak özel bir miğfer giyerdi. Silah olarak omuzunda gürz, kolunda yay, belinde ise kılıç bulunurdu (İbn Bibi, 2014, s. 137). Ordu komutanları da kuşatma için gerekli kuşatma araç ve gereci ile yakma ve yıkma alet edevatını hazır ederdi (İbn Bibi, 2014, s. 162).

Ordu toplanıp hedefteki kaleye doğru yola çıkınca casuslar onlardan önce kaleye ulaşırlardı. Bu casusların görevi keşif yaparak kale hakkında bir takım bilgiler toplamaktı. Bu casusların dışında kale içinden de görevlendirilen casuslardan bilgi alınırdı. Casusların topladığı bilgiler şunlardı: (Uyar, 2006, s.220; İbn Bibi, 2014, s. 176)

- Su kaynaklarının durumu
- Silah miktarı
- Burçların ve surların zayıf tarafı

¹⁰ Anadolu Selçuklu'daki en büyük divan olup başkanlığını sultan yapardı (Uzunçarşılı, 1988, s. 87).

¹¹ Güreş, halka kapma, mızrak oyunu, okçuluk ve binicilik gibi savaş oyunları ile asker bir yandan eğlence ile vakit geçirirken diğer yandan savaş için kendilerini hazırlıyorlardı. Selçuklu sultanları da bu oyunlara iştirak ederdi. Bu konuda Sultan Alâeddin Keykubat'ın çevgan oyunu ile eğlenerek vakit geçirdiği ve antrenman yaptığı bilinmektedir (İbn Bibi, 2014, s. 387).

- Kaleye girişi ve çıkışı sağlayan gizli yollar
- Asker sayısı
- Kale halkının psikolojik durumu
- Yöneticiler arasındaki olumlu- olumsuz ilişkiler
- Kalenin ambarlarında ne kadar yiyecek depolandığı

Kalelerin Ele Geçirilmesinde Uygulanan Yöntemler

Kale kuşatmalarında saldırıya geçmeden önce kalenin çeşitli yöntemlerle ele geçirilmesi için çaba harcanırdı. Yüksek bir tepe üzerine inşa edilmiş taş duvarlarla ihata edilmiş erzak ve su bakımından yeterli ikmal yapılmış bir kaleyi saldırarak ele geçirmek oldukça zordu. 2500 yıl önce yazılan *Savaş Sanatı* adlı eserinde Sun-Tzu akıllı olan liderin düşman ordusunu savaşmadan, düşman kentlerini kuşatmadan ele geçirmesini tavsiye etmekteydi (Sun-Tzu, 2008, s. 49). O savaş yaralar kuşatmaysa öldürür demişti. Bu tavsiyenin aynısını Mübârek şah, *Adab el- harb ve El şeca'a* adlı eserinde yapmıştı. Mübârek şah'a göre hükümdar, “*Fethi zor, kalabalık, hazırlığı tam ve hisarı muhkem şehirleri fethetmek için elverişlidir. Hisar kuşatmasında elzem olan ve tavsiye edilen tarz, hisarın savaşılmaksızın ele geçirilmesidir*” (Uyar, 2006, s. 218). Ölüm ve yok oluş tehlikesi kuşatıcı ordu için kimi zaman kuşatılana göre daha ağır basmaktaydı. Bu nedenle Selçuklu ordusu kaleyi ele geçirmek için doğrudan saldırı dışında başka yöntemlere başvururdu. Selçuklu ümerasından Malatya Subaşısı Kündistabl Emir Eseddin'in Çemişkezek Kalesi kuşatması öncesinde ifade etmiş olduğu sözler bir kalenin savaş yapılmadan nasıl alınabileceğine dair önemli ipuçları vermektedir. Emir Eseddin'in sözleri şunlardı: (İbn Bibi, 2014, s. 302)

*“Kartalın üzerinden uçmaya cesaret edemediği, lağımcıların yarık açmayı hayallerinden dahi geçirmedikleri böyle bir yer savaşla alınmaz. Orayı ancak, **vaatle, tehditle, korkutmayla, konuşup anlaşmakla** murat kemendimize çekebiliriz.”*

Sultan Alâeddin Keykubad Amid (Diyarbakır) Kalesi'ni ele geçirme niyetini ümera ile istişare edince Kemâleddin Kamyar, Amid Kalesi'nin saldırmakla alınamayacak kadar metin bir kale olduğunu söylemişti. Emir Kamyar kalenin fethinin üç yılda mümkün olabileceğini düşünüyordu. Onun planına göre birinci yıl askerler oranın ekinlerine ve hayvanlarına el koyacak, köylülerini ve çiftçilerini esir alacak, ikinci yıl kaleye zahire girişi kuşatma yapılarak engellenecek, üçüncü yıl dışardan yardım alamayan ve içerde de erzakı kalmayan kale teslim olacaktı (İbn Bibi, 2014, s. 436).

Sinop Kalesi tehdit ve korkutma yoluyla ele geçirilen kalelerden biriydi. Bazı devlet adamları Sinop Kalesi'nin oldukça muhkem olması nedeniyle doğrudan savaşla alınamayacağını, kalenin kuşatılıp halkın aç ve susuz bırakılması sonucu kalenin alınabileceğini Sultan I. İzzeddin Keykâvus'a söylemişlerdi. Sultan bu fikri uygun bulup harekete geçmiş ve bölgeye öncü birliklerini göndermişti. Bu sırada avlanmak için tedbirsizce kale dışına çıkan Sinop yöneticisi Kir Aleksî Selçuklu öncü birlikleri tarafından esir edilmişti. Kale önünde Sultan'ın emriyle işkenceye tabi tutulan Kir Aleksî işkenceden kurtulmak için kalenin adamlarınca teslim edilmesini istemişti. Kir Aleksî'nin isteği ilk olarak adamlarınca reddedilse de sonunda isteği yerine getirilmiş ve kale Selçuklu'ya teslim edilmişti. Böylelikle kale doğrudan saldırı olmaksızın ele geçirilmişti (İbn Bibi, 2014, s. 179).

Kale halkının geçim kaynaklarına yapılacak saldırı sonucu kaleler teslim alınabilirdi. Kuşatıcı Selçuklu ordusu komutanı savunucuların direncini kırıp onları teslim zorlamak için bağ bahçelerini tahrip ettirirdi (İbn Bibi, 2014, s. 212; Koca, 2011, s. 466; Gordlevski, 1988, s. 158). Nadir de olsa hiç güç kullanmadan ele geçirilen kalelerde oluyordu. Bu kalelerden biri Alara Kalesi idi. Alanya Kalesi'ni ele geçiren Sultan Alâeddin Keykubad Antalya yönüne doğru hareket ettiği vakit yol üzerinde Alara Kalesi'ni görmüştü. Bu kaleyi ele geçirmek için azmeden Sultan, kale yöneticisine haber yollayarak kalenin teslimini istemişti. Kale yöneticisi korkunun tesiri ile hiç mücadele etmeden kaleyi Selçuklu'ya teslim etmişti (Uyumaz, 2003, s. 24).

Saldırmadan ele geçirme yöntemleri denenip bunda başarılı olunamayınca Selçuklu ordusu saldırıya geçirdi. Bu aşamadan sonra kale sahiplerinin önünde iki yol vardı. Bu yollardan birincisi sonuna kadar savunmada kalıp kaleyi teslim etmemek. Böyle bir karar oldukça riskliydi zira kale sonuna kadar direnip düşerse halkın can ve mal güvenliğini koruması söz konusu olamazdı. Kale sahiplerinin izlediği ikinci yol ise önce direnip sonra teslim olmaktı. Bu yöntem en fazla tercih edilen yöntemdi. Kale sahipleri belli bir süre direndikten sonra açlık, hastalık, isyan gibi nedenlere bağlı olarak kaleyi teslim karar verirdi. Teslim olmaya karar veren kale sahipleri aman diler ve haberciler vasıtasıyla teslim olma şartlarını kuşatıcı komutana iletirlerdi. Selçuklu sultanları genelde aman teklifini geri çevirmezdi. Bu duruma bağlı olarak kale halkının canına dokunulmayacağına dair bir sevgendnâme (yeminname/ yemin mektubu) Sultan tarafından imzalanırdı (İbn Bibi, 2014, s. 212; Uzunçarşılı, 1988, s. 112). Alanya Kalesi sahibi Kyr Vart savunmanın kendi lehine bir sonuç vermeyeceğini anlayınca Sultan Alâeddin Keykubad'a kaleyi teslim etmesi karşılığında canına dokunulmayacağına ve kendisine yönetebileceği yeni bir yer verilmesi için istekte bulunmuştu (Sevim & Merçil, 2014, s. 568). Sultan bu teklifi memnuniyetle karşılamış ve Kyr Vart'a Konya Akşehir'in emirlik menşurunu vermişti (İbn Bibi, 2014, s. 270). Selçuklu birliklerince kuşatılan Kâhta Kalesi sahipleri de önce direnmiş sonrasında canlarına ve mallarına dokunulmaması, kendilerine yeni yurt verilmesi karşılığında teslim olacaklarını ulaklar vasıtasıyla Mübarizeddin Çavlı'ya iletmişlerdi. Kale sahiplerinin bu teklifi Sultan tarafından kabul görmüş böylelikle fethi pek güç olarak görülen bir kale aman ile fethedilmişti¹² (İbn Bibi, 2014, s. 301; Anonim Selçuknâme, 2014, s. 42). Aynı Sultan döneminde Köğonya Kalesi, Atabek Mübarizeddin Ertokuş tarafından kuşatılıp muhasara edildiğinde savunma konusunda acziyete düşen kale beyi Melik Muzaffereddin kendisine idare edebileceği bir toprak ve mal verilirse teslim olacağını haberci vasıtasıyla Atabek Ertokuş'a iletmişti. Böyle durumlarda Selçuklu emiri Sultan'a sormadan kendi rey ile kuşatmayı kaldıramazdı. Kuşatmayı kaldırma ve anlaşmaya ruhsat verme salahiyeti sultana

¹² Emir Mübarizeddin Çavlı tarafından verilen amannâmede şunlar yazılıydı: “ Çavlı olan ben, askerler, emirler ve Sultan'ın diğer görevlileribiliyoruz ki, kale sahipleri akıllı davranarak teslim olma yolunu seçmişler, kaleyi cihan padişahının kullarına teslim etmişlerdir. Onlara azdan çoktan hiçbir zarar verilmeyecektir, istediğiniz her şeyi saltanat makamına bildireceğim. Onların yerine getirilmesi için elimden geleni yapacağım. Hiçbirinizi maldan, mülkten, hil'at'ten ve iktadan nasipsiz bırakmayacağım. Başka bir yere gitmek isteyen olursa ailesi, ayalı, malı eşyasıyla istediği yere gidebilir. Sultan'ın amacı sadece bu ünlü kaledir” (İbn Bibi, 2014, s. 300)

aitti. Bu nedenle Atabek Ertokuş durumu acele bir şekilde Sultan Alâeddin Keykubad'a iletmişti¹³ (İbn Bibi, 2014, s. 365). Sultan Alâeddin Keykubad, Melik Muzaffereddin'in anlaşma şartlarını memnuniyetle kabul etmiş ve ona istediği yerler için menşur ve ahidname vermişti. Bu menşur ve ahidname gereğince Melik Muzaffereddin'e Kögonya ve bağlı yerlerin karşılığı olarak Şam bölgesinde bulunan Rammam, Nahr Kali nahiyeleriyle Afşin'i mülk olarak Kırşehir'i de ikta olarak vermişti (İbn Bibi, 2014, s. 366; Sakaoğlu, 1971, s. 64).

Yukarda zikredilen bilgilerden hareketle Selçuklu ordusu kaleye saldırmadan önce veya saldırı esnasında kalenin kendiliğinden teslim olması için uyguladığı yöntemleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1- Savunmacılara can ve mallarına dokunulmayacağı, onlara yeni yurtlar verileceği yönünde vaatlerde bulunmak.

2- Fethin zorla gerçekleşmesi durumunda savunucuların başlarına gelebilecek kötü durumları mektuplar ve haberciler vasıtasıyla kale halkına bildirmek.

3- Kale savunucularından biri veya birileriyle gizlice anlaşarak kaleyi içerden fethetmek.

4- Savunuculardan ele geçirilen kişilere işkence yapmak.

5-Kale halkının kale çevresindeki geçim kaynağı olan bağını- bahçesini tahrip etmek.

6- Uzun süreli kuşatmalar yoluyla kale halkını açlık ve susuzluğa mahkûm etmek.

Saldırı

Saldırı amacıyla kuşatılan kale önüne varılınca ilk iş sultanın otağının yerinin tespiti ve kurulumuydu¹⁴ (İbn Bibi, 2014, s.210). Türk fetih anlayışına göre, kuşatılan şehirlerin ve kalelerin halkına teslim olma çağrısında bulunmak, Türk başkomutanlarının hiçbir zaman ihmal etmedikleri bir davranış idi (Koca, 2011, s. 67). Bu nedenle kale halkına ve yöneticilerine teslim olma çağrısı yapılırdı (Koca, 1997, s.31). Kale yöneticilerinin teslim olmayı reddetmesi üzerine kaleye saldırı başlardı. Selçuklu ordusu bir şehri kuşattığı vakit o şehri çepeçevre kuşatırdı. Okçular ok atışıyla kaleyi abluka altına alırdı. Bu sayede savunucular kalenin duvarlarından karşı saldırıya geçme imkânı bulamıyordu (İbn Bibi, 2014, s.192). Bu sırada seyyar zeredhânedede taşınan merdiven parçaları kuşatılan kale önüne varılınca birleştiriliyor askerler bu merdivenlerden kale bedenlerine tırmanıyordu. Kale surlarına tırmanan asker yanında gürz ve hafif silah alırdı. Saldırı esnasında kaledekilerin korkusunu artırmak için davul ve zurna çalınıyordu (İbn Bibi, 2014, s.172).

Saldırı esnasında en etkili silahlar mancınıklardı. Kuşatılacak kale yüksek bir tepe üzerine inşa edilmişse mancınığın daha etkili atış yapabilmesi için mancınıklar arabalar

¹³ Saadeddin Köpek Sümeysat Kalesi kuşatması esnasında kale sahiplerinin aman teklifini Sultan'a sormadan kabul etmiştir. Bu durum muhtemelen Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in acziyetinden ileri gelmektedir (İbn Bibi, 2014, s.459).

¹⁴ Sultan bizzat sefere iştirak etmişse sultan çadırı yani *otağı hümâyun* onunla birlikte hareket ederdi. Anadolu Selçukluları Otağı hümâyunu; bargâhı saltanat, dehlizi cihangir, dehlizi mübarek, dehlizi saltanat, serâperde gibi farklı adlarla ifade etmişlerdir (Uzunçarşılı, 1988, s. 112).

vasıtasıyla yüksek bir noktaya taşınırdı (İbn Bibi, 2014, s.263). Bu birkaç büyük mancınık dışında daha küçük mancınıklarla çepe çevre kuşatılan kale tüm yönlerden mancınık atışları ile dövülürdü. Sultan Alâeddin Keykubad Alanya Kalesi kuşatması esnasında devasa bir mancınık ile birlikte yüz mancınıkla kaleyi muhasara etmişti (İbn Bibi, 2014, s.266; Gordlevski,1988, s. 279).

Selçuklu ordusunun kuşatmada ilk hedef aldığı yerlerin başında kale kapısı gelmekteydi. Kale kapıları çoğunlukla ahşaptan imal edilirken dış yüzeyi darbelere ve yangına karşı metal ile kaplanırdı. Kapılar koçbaşı veya mancınık taşlarıyla kırılmaya çalışır veya yakılırdı. Kapının yakılması için neffatanlar kapılara nefit fırlatırlardı. II. Gıyâseddin Keyhüsrev dönemi (1237-1246) Diyarbakır kuşatması sırasında kapı önüne yığılan üzüm çubukları nefit ile ateşe verilmişti. Çıkan yangın kapının metal kaplamasını eritmiş, ahşabını da yakmıştı (İbn Bibi, 2014, s. 475).

Kuşatmayı gerçekleştiren Sultan askerlerin cesaretini ve şevkini artırmak için türlü vaatlerde bulunurdu (İbn Bibi, 2014, s. 172). Alanya Kalesi iki ay gibi bir sürede alınamayınca orduda ümitsizlik emareleri görülmeye başlamıştı. Sultan Alâeddin Keykubad askerinin moralini düzeltmek için yüz baş sığır, bin baş koyun ve on bin dirhem gümüş dağıtılmasını emretmişti (İbn Bibi, 2014, s. 266; Uyumaz, 2003, s. 23). Duvarlardan içeri girebilmeyi başaran Selçuklu askeri ilk iş olarak kale kapısına yönelir ve kapıyı açardı. Böylelikle dışarda bekleyen Selçuklu askeri de içeri girerek saldırıya katılırdı (İbn Bibi, 2014, s. 173).

Bazı kuşatmalarda kuşatma öncesi kuşatan ordu ile kuşatılan kalenin en mahir savaşçıları teke tek mücadele ederdi. Sultan İzzeddin Keykâvus tarafından kardeşi Alâeddin Keykubad Ankara Kalesi'nde kuşatıldığı vakit Emir Mübarizeddin İsa ile Emir-i Candar Necmeddin Behramşah teke tek mücadele etmişlerdi.¹⁵ Bu mücadele önce mızrakla yapılmış, mızraklar kırılınca da gürz ile daha sonrada kılıç ile çok uzun süre devam etmişti (Uzunçarşılı, 1988, s. 109). Mücadeleden bir sonuç çıkmayınca Sultan Alâeddin Keykubad adamı Mübarizeddin İsa'yı kaleye geri çağırıştı (İbn Bibi, 2014, s.163).

Kuşatılacak kalenin deniz veya göl gibi su kenarında olması kuşatmayı zorlaştıran sebepler arasındaydı. Zira kale sahipleri denizden yardım alarak ablukayı delebiliyordu. Böylelikle yiyecek ve içecek takviyesi yapabilmek için imkânını elde eden kale halkı çok daha uzun süre kuşatmaya direnebiliyordu. Böyle durumlarda kuşatmayı yapan Sultan deniz tarafından yardımları önlemek ve kaleye saldırmak için ordusunu donama ile takviye ederdi (Koca, 1997, s. 32).

Kalenin bulunduğu konum ovalık bir arazi ise kale sahipleri saldırıyı önlemek için kalenin çevresine geniş ve derin hendekler kazarak içini su ile doldururlardı. Selçuklu askeri hendekleri geçmek için seyyar köprüler inşa ederdi. Hendekleri geçmenin bir diğer yolu ise hendeğin içinin taş, toprak ve kereste gibi maddelerle doldurulmasıydı. Hendeğin

¹⁵ Bu teke tek mücadelenin Mübarizeddin İsa ile Emir-i Candar Necmeddin Behramşah arasında geçmesi tesadüfi değildir. Zira bu iki emir arasında çocuk yaşta okul sıralarında başlayan büyük bir rekabet vardı (Koca, 1997, s. 32).

doldurulması ile asker sur dibine kadar yanaşabilir ve önceden belirlenen plana göre saldırıya geçerdi (*Tercemetü Kitâbü'l-Hiyel fi'l Hurûb*, 797, s. 210).

Kuşatma sırasında savunucu askerler kalenin burç ve şerefelerinden ok, taş, yanıcı ve yakıcı madde atardı. Bu durumu engellemek için Selçuklu askeri ok ve yay kullanarak düşmanın bu karşı saldırıyı yapmasına engel olmaya çalışırdı (İbn Bibi, 2014, s. 127). Selçuklu askeri duvarlara tırmanmak için gruplara ayrılır ve duvarlara dayanan merdivenlerle tırmanışa geçerdi (İbn Bibi, 2014, s. 127).

Kuşatma sırasında nakkab adı verilen özel birlikler tarafından kale duvarları kazma, balyoz çeşidinden aletlerle delinirdi. Bu delik ve yarıklardan içeri giren askerin ilk işi kale kapılarını dışarıda bekleyen askerlere açmaktı. Sultan Alâeddin Keykubad devrinde Çemişkezek Kalesi tüm çabalara rağmen alınamadığında elli nakkab kalenin bedenlerindeki çatlakları daha da büyüterek geniş ve derin bir kuyu kazmıştı. Böylelikle yeni hücum için imkân oluşmuş, askerin bir kısmı oklarıyla sur üzerindeki savunucuları hedef alırken bir kısmı da açılan lağımdan içeri girmişti (İbn Bibi, 2014, s. 306).

Kuşatmanın çok uzadığı zamanlarda kuşatıcı askerler kış şartlarında oldukça zorlanırdı. Bu nedenle Selçuklular kale çevresinde askerin ve ümeranın kışı rahat geçirmesi için barınaklar yapıyordu (İbn Bibi, 2014, s. 164). Sultan I. İzzeddin Keykâvus kardeşi Alâeddin Keykubad'ı Ankara Kalesi'nde kuşattığı vakit Ankara Kalesi'nin muhkemliğinden dolayı kaleyi uzun süre kuşatmak zorunda kalmıştı. Bu nedenle kale önünde askerin ve ümeranın kışı rahat geçirmesi için binalar ve barınaklar inşa ettirmişti. Bu binalar kuşatma esnasında amacına hizmet ettikten sonra Sultan'ın emriyle vakıfla işleyen medreselere dönüştürülmüştü (Koca, 1987, s. 26; Uyumaz, 2003, s. 17).

Selçuklu ordusu kuşattığı kaleyi ele geçirmek için alışılmış saldırı metodlarından başka metodları da denerdi. Bu saldırı metodlarından biri Sultan Alâeddin Keykubad dönemi Çemişkezek Kalesi kuşatmasında denenmişti. Çemişkezek Kalesi kuşatmasında mancınık saldırısından bir sonuç alamayan Selçuklu komutanı Kondistabl Emir Eseddin ustalara içine bir Selçuklu askerinin sığabileceği delikli on demir sandık yaptırmıştı. Daha sonra bu sandıklar iplerle kale üzerine sarkıtılmış ardından da içindeki askerler savunucuları ok yağmuruna tutmuştu (İbn Bibi, 2014, s. 304).

Tüm çabalara rağmen kalenin saldırı sonucu alınamaması durumunda geri çekilmek gerekebilirdi. Ancak bu geri çekilmeyi bir hezimet gibi göstermemek gerekiyordu. Zira antlaşma yapılmadan kuşatmanın kaldırılması kuşatan taraf açısından büyük bir başarısızlık anlamına geliyordu (Uyar, 2006, s. 221). Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev döneminde Tarsus Kalesi Sahib Şemseddin İsfahani tarafından kuşatılmıştı (*Anonim Selçuknâme*, 2014, s. 44; İbn Bibi, 2014, s. 515). Mancınıkların attığı taşların darbeleriyle kalenin bedenlerinde büyük yarıklar açılmış böylelikle fethe ramak kalmıştı. Ancak diğer emirler Sahib İsfahani'yi kıskandıkları için kuşatmayı ağırından almış gereği gibi gayret göstermemişlerdi. Bu nedenle kuşatma uzamıştı. Bu sırada Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev kuşatmanın kaldırılmasını istemişti. Bu durum üzerine Sahib Şemseddin diğer emirlere “*Yarın bu işi yüzüstü bırakıp eli boş dönmek doğru olmaz*” diyerek Sis tekfurunu Selçuklu lehine

anlaşma yapmaya ikna etmişti. Böylelikle geri çekilişin hezimet olarak algılanmasını engellemiştir (İbn Bibi, 2014, s. 516).

Fetih Sonrası

Kale ele geçirildikten sonra yapılan ilk iş Sultan'ın sancağının kale kapısının yanındaki burca dikilmesiydi. Saltanat sancağının burçlarda dalgalanması kalenin Selçuklularca fethini gösteren en önemli işaretti¹⁶ (İbn Bibi, 2014, s. 128, 180, 432, 434, 459). Kale dışındaki Selçuklu askerinin içeri girebilmesi için tüm kapı kilitleri açılırdı. Kuşatma sonrası kale halkına ne yapılacağına kalenin nasıl ele geçirildiğine göre karar verilirdi. Kale zor ile ele geçirilmişse kale halkına kıtal ve yağma yapılırdı. Bu durum kardeşi tarafından kuşatılan Alâeddin Keykubad'ın adamları tarafından şu şekilde dile getirilmişti (İbn Bibi, 2014, s. 165):

“Eğer şehri onlara teslim etmezsek, onlar durumumuzun kötüleşmesi yüzünden hiç şüphesiz bu yıl şehre girerler. Şehri böyle kılıç zoruyla aldıkları zaman güçlüye zayıfa, sıradana, seçkine velhasıl hiç kimseye acımazlar. Eşer kulların düşündüklerini uygulayıp şehri onlara teslim ederlerse, o zaman onlar tarafından affedilebilirler.”

Kale halkı çok direniş göstermiş ve Selçuklu askerine hakaret etmişse yağma öncesi Sultan tarafından üç günlük kıtala izin verilirdi. Antalya kuşatması esnasında halkın Selçuklu askerine hakaret etmesi sebebiyle Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev askere üç günlük kıtal izni vermişti. Kıtal sonrası yağma yapılırdı. Bu yağmanın süresi beş günü bulabiliyordu. Elde edilen ganimetin beşte biri devlet hazinesine aktarılırdı (İbn Bibi, 2014, s. 128). Yağma ve kıtal kimi zaman Sultan'ın emriyle olması gereken süreden daha kısa sürede durdurulabilirdi (İbn Bibi, 2014, s. 173). Yağma bittikten sonra kalenin idaresi için kütüvâl ve yönetici ataması yapılırdı¹⁷ (İbn Bibi, 2014, s. 182, 192, 211, 435). Yönetici ataması yapıldıktan sonra şehrin imar ve ihyası için çalışma başlatılırdı. Bu nedenle yağma ve kıtalden kurtulabilmiş şehir ahalisinin canına zarar verilmeyeceğine dair tellallar tarafından duyuru yapılırdı. Böylece halkın saklandığı yerlerden çıkması sağlanırdı (İbn Bibi, 2014, s. 128). Elde edilen ganimet mal ve mülkten ibaret olmayıp esir edilen insanlarda ganimet olarak kabul edilirdi. Özellikle küçük çocuklar askerler tarafından kendilerine köle yapılırdı. Kuşatma sonucu elde edilen gayrimüslim bir belde ise buranın en büyük kilisesi camiye çevrilirdi (İbn Bibi, 2014, s. 182). Antakya ele geçirildiğinde şehirdeki Kawasyana Kilisesi camiye çevrilmiş ve burada 17 Aralık Cuma günü 110 müezzin tarafından okunan ezandan sonra Cuma namazı kılınmıştı (Sevim & Merçil, 2014, s. 526).

Kale aman yolu ile alınmışsa kale sahiplerinin canına ve malına dokunulmaz kıtala ve yağmaya izin verilmezdi. Aman şartları arasında gayrimüslim halkın Müslüman olması

¹⁶ Anadolu Selçuklularında iki tür sancak vardı. Bunlardan biri halifelerin saltanat menşuru ve diğer alametlerle birlikte gönderdiği siyah sancaktı. Diğer sancak ise Rayâtî saltanat, Sancağı Hümayun, Râyeti cihangir, Sancâğı Saltanat diye değişik şekillerde adlandırılan hükümdar bayrağıydı. Bu bayrağın rengi ve üzerindeki desenin şekli konusu net değildir. Selçuklu ordusu kuşatmaya giderken çoğunlukla hükümdar sancağı götürülürdü. Ancak bunun istisnası da olurdu. Kâhta Kalesi teslim alınırken halife tarafından gönderilen siyah sancak hükümdar sancağı olarak kaleye dikilmişti (Uzunçarşılı, 1988, s.73).

¹⁷ Selçuklularda kale komutanına “kutval/kütvâl/kütüvâl adı verilirdi. Kütüvâller seçilirken güvenilir olmalarına dikkat edilirdi (el- Hôyî, 2018, s. 92, 152; Turan, 2014, s. 33).

yönünde herhangi bir zorlama yapılmazdı (Koca, 2011, s. 505). Kaleyi teslim etmek için Selçuklu emirlerinden aman dileyen kale sahiplerine amannâme verilir (Uzunçarşılı, 1988, s. 112). Bu amannâmeye hatt-ı aman (sevgendnâme) denilmekteydi. Ermenilere ait Çin Çin Kalesi Sultan Alâeddin Keykubad'ın emri ile kuşatıldığı vakit kuşatmadan bunalan kale halkı bir elçiyi Mübarizeddin Çavlı'ya göndererek aman dilemişlerdi. Mübarizeddin Çavlı kaledekilerin bu isteğini sözlü olarak kabul edince elçi bu sözün yazıya dökülmesini talep etmişti.¹⁸ Emir Mübarizeddin Çavlı bu isteği makul karşılayıp kâtiplere hatt-ı aman yazdırmıştı. Bu amannâmede şunlar yazmaktaydı: (İbn Bibi, 2014, s. 349) “*Devletin kendisinde sığınak aradığı taht ve taç sahibi şahlar şahının Mübârek Şah adına yemin ederim ki, benim bu ünlü ordumdan o topluluğa hiçbir zarar gelmeyecek.*” Emir Çavlı'nın verdiği söze istinaden kale halkı malı, ailesi, adamı ve çocuklarıyla birlikte kaleyi boşaltmıştı. Kale halkına verilen amannâme yalnızca can ve mal güvenliğini kapsamaktaydı bu nedenle kalede bulunan silahları almalarına izin verilmezdi. Bu silahlar kayıt altına alınarak zeredhâneye konurdu. Harran Kalesi Eyyûbilerden alınınca değerli kumaş ve mücevherlerin yanı sıra Dımaşk yayı, Frank, Gürcü ve Gil işi siperler, Çaç yayları gibi silahlar zeredhâne defterine kaydedilmişti (İbn Bibi, 2014, s. 434).

Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın Antakya'yı fethettiğinde halka karşı uyguladığı muamele takdire şayandı. O, fetih sonrası Türk hükümdarlık geleneğine uygun bir tutum sergilemişti. Süleyman Şah şehri ele geçirdikten sonra halkın canına ve malına dokunmayarak aman vermiş, tutsakları da serbest bırakmıştı. Ayrıca askerlerine “*Hristiyan halka iyi davranmaları, onlardan hiçbir şey almamaları evlerine girmemeleri ve kızlarıyla evlenmemeleri*” hususunda emirname çıkartarak halka son derece adil davranmıştı (Sıbt İbnu'l- Cevzi, 2011, s. 262; Sevim & Merçil, 2014, s. 526).

Kuşatma sırasında zarar gören kale duvarları tamir edilirdi. Ambarlar ve zeredhâne zahire ve silahla doldurulurdu. Müslüman halkın dini vecibelerini yerine getirmesi ve Müslümanların ihtiyaçlarının karşılanması için kadı, hatib, imâm, müezzin ve hâfız tayin edilirdi (İbn Bibi, 2014, s. 128, 182). Sultan Alâeddin Keykubad Alanya Kalesi'ni fethedince çok sevinmişti. Bu sevincini kalenin adını Alâiye (Alanya) olarak değiştirerek göstermişti (Sevgen, 1959, s. 35; Kafesoğlu, 1972, s. 100). Başarısını kalıcı hale getirmek isteyen Sultan kaleyi baştan başa yenileterek tamamen Selçuklu üslubu bir kale inşa ettirmişti (Sevgen, 1959, s.37; Anonim Selçuknâme, 2014, s. 41). Bizzat Sultan'ın denetim ve gözetiminde yapılan inşa işinde yapım ustaları, işçiler ve ressamlar görev almıştı¹⁹ (İbn Bibi, 2014, s. 272). Sultan Alâeddin Keykubad'ın Alanya Kalesi'nde yaptırdığı inşaatın en önemli kısmını Kızılkuşe oluşturmaktaydı. Bulunduğu konum itibarıyla limanı, tersaneyi ve kaleyi deniz yönünden

¹⁸ Farsça yemin anlamına gelen sevgendnâmede verilen sözlerin tutulacağına dair yeminler yazılı hale getirilir ve sultanın mührü ile mühürlenirdi (Uyumaz, 2003, s.15).

¹⁹ Sultan Alâeddin Keykubad'ın mimarlık ve resim sanatında kendini geliştirmişti. O Moğol tehlikesinin zuhuru üzerine Konya ve Sivas şehirlerinin çevresinin surlarla çevrenmesini emir buyurmuştu. Konya şehrinin etrafını çeviren surlar ve burçların planı mimarlar tarafından Sultan'a arz edilince o planın bazı yerlerini değiştirip düzeltmişti (İbn Bibi, 2014, s. 276).

gelecek saldırılara karşı korumak için inşa edilen bu kulenin mimarı Halepli Kettâni zâde Reha oğlu Ebu Ali idi (Sevgen, 1959, s. 37).

Selçuklu sultanları ele geçirdikleri şehirlerin halkının gönünü kazanmaya çalışırdı. Çünkü elde edilen yer artık Selçuklu ülkesinin bir parçası olarak kabul edilirdi. Bu nedenle fethedilen yerin inanç ve geleneklerini iyi bilen yöneticilerin iş başına getirilmesine dikkat edilirdi. Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev tarafından ele geçirilen ancak I. İzzeddin Keykâvus döneminde elden çıkan şehir kuşatma sonucu tekrar Selçuklu idaresine geçince sübaşılık görevi Mübarizeddin Ertokuş'a verilmişti. Mübarizeddin Ertokuş'un bu görevi getirilmesinin nedeni ise onun Antalya halkının geleneklerini, dillerini ve adetlerini iyi biliyor olmasıydı (İbn Bibi, 2014, s. 174). Sultan I. İzzeddin Keykâvus Sinop şehrini ele geçirdikten sonra şehrin imar ve ihyası için bir dizi tedbir almıştı. Bu tedbirlerin başında kaleye dizdar ve subaşı atamak gelmekteydi. Ayrıca yerli Hristiyan halkla ilişkilerin devam etmesi için Hetum adlı bir Ermeni'yi şehre vali yapmıştı. Çıkardığı fermanla memleketin her tarafından zengin kişilerin Sinop'a gitmesini sağlayan Sultan I. İzzeddin Keykâvus sağladığı devlet desteğiyle şehre Türklerin göç etmesini teşvik etmişti (Koca, 1997, s. 35).

Kuşatılıp ele geçirilen yer eğer önemli bir kale veya şehir ise bu durum *fetihnâmeler* (*beşaretnâme*) yoluyla başka ülkelerin sultanlarına ve halifeye duyurulurdu. Fetihnâmeyi götürülen elçiler beraberinde fetihten elde edilen ganimetlerden hediyeler götürürdü (İbn Bibi, 2014, s.174, 434). Sinop Kalesi fethedilince bu durumu halifeye bildirmek isteyen Sultan I. İzzeddin Keykâvus değerli hediyelerle birlikte Mecdüddin İshak'ı²⁰ onun yanına gönderip halifeden fütüvvet şalvarı istemişti (İbn Bibi, 2014, s. 183).

Kuşatma bitip ordu avdet edince başarıları takdir edilen asker ve yöneticiler ödüllendirilirdi. Bu ödüllendirme hemen zafer sonrası olabildiği gibi saltanat dergâhında da yapılabilmekteydi. Bu ödüllendirmede sipahilere yeni iktalar bağışlanırdı. Sefere iştirak etmek için başka eyaletlerden orduya katılan askerlere görevleri bitince yurtlarına dönmeleri için müsaade verilirdi (İbn Bibi, 2014, s. 307). Kuşatmada başarılı olup yeni yerleri ülkesine katan Sultan başkent Konya'ya girdiğinde halk onu büyük bir coşkuyla karşıladı. Halkın coşkusunu ve tebrikini karşılıksız bırakmayan Sultan ise onlara ziyafetler verirdi.

Sonuç

Sağlam sur duvarları ve kulelerle ihata edilmiş savunma yapılarını ele geçirmek amacıyla yapılan savaşlara kuşatma savaşı denilmekteydi. Ortaçağ Anadolu'sunda şehirler,

²⁰ Sadrüddin Konevi'nin babası olan Mecdüddin İshak Endülüs'ten Malatya'ya göç etmiş bir ailenin çocuğudur. II. Kılıç Arslan döneminde Selçuklu Devlet idaresinde ismi geçmektedir. II. Kılıç Arslan oğlu Uluborlu meliki Gıyâseddin Kehlüsrev'in eğitimi için onu görevlendirmiştir. Gıyâseddin Keyhüsrev tahtı ele geçirip Selçuklu sultanı olduğunda onu oğlu Malatya Meliki İzzeddin Keykâvus'un eğitimi için görevlendirmiştir. 601 (1205) yılında hacca giden Mecdüddin İshak orada bulunduğu dostları Evhadüddin-i Kirmânî, Ahî Evran, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, İbnü'l-Mufaddal ve İbnü'd-Dübeysî gibi birçok ilim ve fikir adamını Anadolu'ya davet etti. Bunların bir kısmı Anadolu'ya gelince Malatya'da ikamet etti, bu sayede Malatya büyük bir ilim merkezi haline geldi. Mecdüddin İshak, Sultan I. Gıyâseddin Keyhusrev'in devleti yeniden yapılandırması, fütüvvet teşkilâtının Anadolu'da yaygınlaşması ve ahî teşkilâtının kuruluşunda önemli rol oynadı (Hacıgökmen, 2019, C. 3, s. 210-211).

yollar, geçitler, limanlar savunma yapılarıyla korunuyordu. Selçuklu'nun bu yapıları ele geçirmesi için kuşatma savaşı yapması gerekmişti. Kuşatma savaşları meydan savaşlarına göre daha karmaşık ve riskli savaşlardı. Kuşatmayı riskli yapan en önemli unsur süresiydi. Kuşatmalar bazen günlerce hatta aylarca sürebiliyordu. Sayısı on binleri bulan kuşatıcı ordunun iâşesini bu süre içinde karşılamak ve zorlu kış şartlarıyla mücadele etmek oldukça yıpratıcıydı. Bir anda her şey kuşatıcı ordunun aleyhine dönebilirdi. Kuşatmanın risklerini bilen Selçuklu idarecileri başarıya ulaşmak için kuşatmanın her aşamasını planlardı. Saldırı ile alınamayacak çok muhkem kaleleri açlık ve susuzlukla dize getirmeye çalışırlardı. Tüm çabalara rağmen saldırı kaçınılmaz olduğunda Selçuklu askeri bir yandan oklarıyla kaleyi ok yağmuruna tutar diğer yandan da merdivenlerle surlara tırmanırdı. Kalın sur duvarlarını yıkmak için mancınklar durmaksızın büyük taş güllerini kaleye fırlatırdı. Nakkablar duvar deler ve yer altından lağım açarak kaleye giriş için gedik açmaya çalışırdı. İlk başta direnen kalelerin çoğu kuşatmanın ilerleyen dönemlerinde aman dilerdi. Selçuklu idarecileri bu aman teklifini geri çevirmez sevgendnâme imzalayarak kale halkının can ve mal güvenliğini teminat altına alırdı. Fetih gerçekleşikten sonra sultanın sancağı burçlara asılır böylelikle sultanın mülküne yeni bir mülk daha katılmış olurdu.

Extended Summary

Siege wars have a special place in the establishment of Turkish domination in the Anatolian geography, which is called Turkey today. In medieval Anatolia, cities and strategic points were defended with very large castles. The defenders had taken many measures to prevent the conquest of the strongholds. Especially the conquest of the castles built on steep and high places was quite difficult. Thick and high stone walls made these castles impregnable. The surroundings of the castles built on flat lands such as the plain were protected by deep and wide ditches. After the Battle of Manzikert, the Seljuk Turks, who wanted to make Anatolia their home, had to seize these castles.

Siege battles were a type of warfare based on a more complex tactic and technique than square battles. The siege battles could last for days or even months, while the pitched battles took place within a few hours. Therefore, it was necessary to prepare very well for the siege. When the reasons for the siege emerged, the Sultan convened the consultative council consisting of Ümera and exchanged ideas. Ümera would express his opinion openly in such assemblies and inform the Sultan of all kinds of dangers. In the consultation about Çemişkezek, Diyarbakır and Sinop Castles, Ümera warned the Sultan about the fortifications and even suggested not to attack directly. In the consultation council, the Sultan took into account the words of the Umera, but made the final decision himself. When the Sultan decided for the siege, preparations were immediately started and the army was expected to gather. The Ruzbe Plain of Konya and the Mashhad Plain of Kayseri were the gathering places of the army.

According to the pre-arranged campaign plan, the army would take action. The vanguard provided road safety and made the army aware of the dangers. The weapons needed for the siege were carried by the mobile dungeon. The most useful weapon for the Seljuk army in the siege was the catapult. During the siege of Alanya, the castle walls were

beaten with a hundred catapults. Apart from the catapult, it was used in sieges for weapons such as arrâde, tsarh, arrow and bow. During the attack, the walls were climbed with a ladder, and the doors were broken with battering rams.

The Seljuk army would call on the castle owners to surrender before attacking the castles. The main method in the sieges was to ensure the surrender of the castle without fighting. For this reason, various promises were made for the surrender of the castle owners. If these promises did not work, the trees and agricultural areas, which were the livelihood of the castle people, would be destroyed. For the most part, the castle owners would not surrender the castle without resistance. In such cases, the castle would be surrounded and attacked. While the catapults were shooting, the nakkabs tried to enter the castle by tunnelling for the attack to be more effective, it would be attacked with moving towers. The castle owners, who lost their strength of resistance in the face of these attacks, could have asked for mercy. In the Seljuk war tradition, the attack against those who wanted it was not continued. In such cases, the safety of the lives and property of the people of the castle would be guaranteed by the Sultan himself. In the event of the forcible seizure of the castle, it was a general law of war to plunder and take prisoners. After the looting was over, the captured castle was repaired, the dungeon was filled with weapons and the barn with food. It was made a part of the Seljuk administrative system by appointing libraries and administrators. While making these appointments, attention was paid to the selection of managers who knew the customs of the seized place and respected the life of the people.

Kaynakça | References

- Alptekin, C. (1990). Selçuklu Devletinin Askeri Teşkilatının Eyyubi Devleti Askeri Teşkilatına Tesiri. *Bellekten*, 54/ (209), s.117-120.
- Anna Komnena. (1996). *Alexiad*, (Umar, B. Çev.). İstanbul: İnkılâp Kitapevi.
- Aristakes Lastivertli. (2019). *Ermeni Bir Rahibin Gözünden Selçuklular ve Anadolu'nun Fethi*. (Arslan, İ. Çev.). İstanbul: Post Yay.
- Ayönü, Y. (2014). *Selçuklular ve Bizans*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Balcı, İ. (2020). Muhasara, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (C. 31, s. 9-11). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Buyruk, H. (2016). Konumu Geçmişi ve Kimliği ile Anavarza . *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* , 6 (3) , 695-710.
- Campbell D. B. (2006). *Besieged*, New York: Osprey Publishing.
- Demirkent, Işın. (2020). Misis, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (C. 30, s. 178-181), İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Eyice, S. (2001). Kale, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (C. 24, s. 234-242). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Fahr-İ Mudebbîr Mubârekşâh. (1346). *Âdâbu'l-harb ve's-şecâ'a*, Suheylî-yi, A. Neş.) Tahran.
- Fulcherius Carnotensis. (2009). *Kudüs Seferi*, (Barlas, İ. B. Çev.). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay.
- Gordlevski, V. (1988). *Anadolu Selçuklu Devleti*, (Yaran, A. Çev.). Ankara: Onur Yay.
- Göksu, E. (2008). *Türkiye Selçuklularında Ordu* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Göksu, E. (2019). İslâm Tarihinde Mancınıklar ve Mancınık Teknolojisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Antakiyat*, 2/ (2), 159-175.
- Gurstelle, W. (2004). *The Art Of The Catapult*. Chicago: Chicago Reiew Press.
- Hasan b. Abdülmü'min El- Hôyî. (2018). *Hasan b. Abdülmü'min El- Hôyî'nin Kaleminden Selçuklu İnşâ Sanatı*, (Yakupoğlu, C.-Musalı, Namıq, Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Hacıgökmen, M.A. (2019). Mecdüddin İshak, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (C.3, s. 210-211). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Hindley, G. (2009). *Medieval Sieges & Siegecraft*, Skyhorse Publishing.
- İbn Bibi. (2014). *El-Evâmirü'l- Alâ'iyye fi'l- Umûri'l-Alâ'iyye*. (Öztürk, M Çev.). Ankara: Türk tarih Kurumu Yay.
- İbn Kesir. (1994). *El Bidaye v'en Nihaye*, (Keskin, M. Çev.) C.10., İstanbul: Çağrı Yay.
- İbnü'l Adim Kemâlüddin. (2014). *Zübdetü'l Haleb Min Tarihi Haleb'de Selçuklular*. (Sevim, Ali. Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- İbnü'l Cevzi. (2014). *El-Muntazam Fi Tarihi'l Ümem'de Selçuklular*. (Sevim, Ali. Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- İbnü'l- Esîr. (1991). *El Kâmil Fi't- Tarih*, (Özaydın, Abdülkerim. Çev.), C. 10, İstanbul: Bahar Yay.

- Kallek, C. (2004). Men, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (C. 29, s. 105-107). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Keegan, J. (1993). *Savaş Sanatı Tarihi*, (Doruker, F. Çev.), İstanbul: Bilgin Yay.
- Koca, S. (1997). *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Koca, S. (2011). *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, Ankara: Berikan Yay.
- Köymen, M. A. (1970). Alparslan Zamanı Selçuklu Askeri Teşkilatı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5/ (8-9), 1-73.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah. (2001). *Câmiu'd- Düvel Selçuklular Tarihi II*, (Öngül A. Yay.) İzmir: Akademi Kitabevi Yay.
- Nızamı, K. A. (1995). Fahreddin Mübârek Şah, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (C.12, s. 87). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Nuhoğlu, G. (2002). Gaznelilerde Devlet Teşkilâtı, *Türkler Ansiklopedisi*, (C. 5, s. 287- 310). İstanbul: Yeni Türkiye Yay.
- Öztürk, Mürsel. (2017). Ömer Hayyam, “Nevruz Nâme”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 36/ (61), 149-182.
- Sakaoğlu, N. (1971). *Türk Anadolu'da Mengücekoğulları*, İstanbul: Milliyet Yay.
- Sevim, A. & Merçil, E. (2014). *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Sevim, A. (2010). Süleyman Şah I, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (C.38, s.103-105). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Sevim, A. (2015). *Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Sıbt İbnu'l- Cevzi. (2011). *Mir'âtü'z- Zamân Fî Târîhi'l- Âyân'da Selçuklular*. (Sevim, A. Ter.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Sun- Tzu. (2008). *Savaş Sanatı*, (Demir, A. Çev.). İstanbul: Kastaş Yay.
- Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, (2014). (Halil İbrahim Gök, H. İ-Coşguner, F. Tercüme ve notlar). Ankara: Atıf Yay.
- Tavkul, U. (1990). Karaçay Malkar Türklerinde Eski İnanışlar, *Türk Kültürü Dergisi*, 325, 313-320.
- Tercemetü Kitâbü'l-Hiyel fî'l Hurûb*, (797), Süleymaniye Kütüphanesi: Ayasofya, 03187.
- Turan, O. (2014). *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar (Metin, Tercüme ve Araştırmalar)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Turan, Osman. (1997). *Selçuklular Tarihi ve Türk- İslam Medeniyeti*, İstanbul: Boğaziçi Yay.
- Usta, A. (2015). *Haçlı Seferlerinde Kuşatma*, İstanbul: Yeditepe Yay.
- Uyar, M. (2006). Adab el-Harb ve El- Şeca'a 'ya Göre Hisar ve Kuşatma Geleneği. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 25/ (40), 215-224.
- Uyumaz, E. (2003). *Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Willermus Tyrensis. (2016). *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği*, (Ayan, E. Çev.). İstanbul: Ötüken Yay.

Seyyid Burhaneddin Mezarlığı Türbe Araştırma Kazısı

Fehmi Gündüz | ORCID: 0000-0003-2755-4962 | fehmi.gunduz82@gmail.com

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Nevşehir,
Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/019jds967>

Öz

Türbe ve kümbetler bir milletin varlığını kanıtlayan en önemli kültür varlıklarıdır. Türklerin İslamiyet'i kabul etmesi dünya tarihi açısından oldukça mühim sonuçlar ortaya çıkarmıştır ki bu geçiş döneminde ilk Müslüman Türkler geçmişteki kültür ve geleneklerini yeni dinleriyle kaynaştırmasını çok iyi bilmişlerdir. Bu durumun en iyi kanıtı ise bilimde, sanatta, sosyal yaşam da ve mimaride kendisini göstermektedir. Türklerin İslam'ın sancaktarlığını yapmış olduğu 11. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar her alanda olduğu gibi ölü gömme geleneklerinde de değişikliklerin olduğunu tarihsel süreç ve dönem içerisinde değişen mimari geleneklerden takip edebilmekteyiz. Anadolu'nun en eski şehirlerinden biri olan Kayseri'de de sayısız eski mezarlık bulunmakla birlikte; ne yazık ki günümüze sadece Seyyid Burhaneddin Mezarlığı asli halini büyük oranda koruyarak gelebilmiş mezarlıklardan biridir. Seyyid Burhaneddin Mezarlığı 13. yy'den beri içerisine gömü yapılan, bir mezarlık alanı olarak kullanılan; Anadolu'nun da en eski mezarlıklarından biri olarak önemli bir yere sahiptir. İslâm coğrafyasında tanınmış şahsiyetlerin mezar anıtları türbe olarak ifade edilmekleyen özellikle Türklerin Müslüman olmasıyla "kümbet, makam, kubbe, meşhed, buk'a, darîh, ravza" gibi adlarla da anılmıştır. Bu adlandırmalar genellikle yapının ait olduğu kişinin makam ve mevkiini, mensup olduğu sosyal, dinî ve siyasî zümreyi, ayrıca yapının mimari özelliğini yansıtmakla birlikte birbirinin yerine de kullanılmıştır. Tarihi bir mezarlığın içerisindeki türbe ve kümbetleri koruma altına almak, kısacası tarihi eserlerimizi koruma altına almak bizler için en önemli görevlerin başında gelmelidir

Anahtar Kelimeler

Türbe, Kümbet, Mezar, Mezar Taşı, Kayseri, İslamiyet, Kazı

Atıf Bilgisi

Gündüz, Fehmi. “Seyyid Burhaneddin Mezarlığı Türbe Araştırma Kazısı”. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 19 (Aralık 2023), 75-98.

<https://doi.org/10.23897/usad.1328469>

Geliş Tarihi	17.07.2023
Kabul Tarihi	28.09.2023
Yayın Tarihi	29.12.2023
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - iThenticate
Etik Bildirim	usad@selcuk.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Seyyid Burhaneddin Cemetery Tomb Research Excavation

Fehmi Gündüz | ORCID: 0000-0003-2755-4962 | fehmi Gunduz82@gmail.com

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Archeology,
Nevşehir, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/019jds967>

Abstract

Tombs and cupolas are the most important cultural assets that prove the existence of a nation. The acceptance of Islam by the Turks has revealed very important results in terms of world history. The best proof of this situation shows itself in science, art, social life and architecture. From the 11th century, when the Turks were the standard bearers of Islam, to the beginning of the 20th century, we can follow the changes in burial traditions, as in all areas, from the historical process and the changing architectural traditions in the period. Although there are countless old cemeteries in Kayseri, one of the oldest cities in Anatolia; unfortunately, only Seyyid Burhaneddin Cemetery is one of the cemeteries that has survived to a large extent by preserving its original state. Seyyid Burhaneddin Cemetery has been used as a burial ground since the 13th century; It has an important place as one of the oldest cemeteries in Anatolia. While the grave monuments of well-known personalities in the Islamic geography were expressed as mausoleums, they were also called as "kümbet, makam, meşhad, buk'a, darih, dome, ravza", especially after the Turks became Muslims. Although these denominations generally reflect the rank and position of the person to whom the building belongs, the social, religious and political group to which it belongs, as well as the architectural feature of the building, they are also used interchangeably. Protecting the tombs and cupolas in a historical cemetery, in short, protecting our historical artifacts should be one of the most important tasks for us.

Keywords

Tomb, Cupola, Grave, Tombstone, Kayseri, İslam, Excavation

Citation

Gündüz, Fehmi. "Seyyid Burhaneddin Cemetery Tomb Research Excavation". *Journal of Seljuk Studies* 19 (December-2023), 75-98.

<https://doi.org/10.23897/usad.1328469>

Date of Submission	17.07.2023
Date of Acceptance	28.09.2023
Date of Publication	29.12.2023
Peer-Review	Double anonymized - Two External

Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - iThenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	usad@selcuk.edu.tr
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Kayseri, İç Anadolu Bölgesi'nin yukarı Kızılırmak bölümünde (34-56,36-59 doğu boylamları ile 37-45,39-18 kuzey enlemleri arasında) yer almaktadır. Erciyes Dağının kuzey eteklerinde kurulan şehrin, Yozgat, Sivas, Kahramanmaraş, Adana, Niğde ve Nevşehir illeri ile sınırı bulunmaktadır. Kayseri şehrinin 6000 yıllık köklü bir tarihi geçmişi bulunmaktadır. Orta Anadolu'da ticaret ağı üzerinde olup en verimli bölgelerden biri olan Erciyes Dağı yamacında kurulmuştur. Şehir merkezinin kuzeydoğusundaki Kültepe'de ele geçen arkeolojik bulgular, bölgede M.Ö. 1750-1920 lerde Asur ticaret kolonilerinin oluştuğunu göstermektedir (Bırol & Yerlikhan, 2007). Kayseri sırasıyla Asur, Hitit, Tabal Krallıkları, Merkez Kapadokya Krallığı, Roma, Bizans, Danişmend, Selçuklu, Eretna, Kadı Burhaneddin, Dulkadiroğulları, Karamanoğulları, Osmanlılar ve nihayet Türkiye Cumhuriyeti Devleti dönemlerini yaşamıştır. Türbeler bir uygarlığın varlığını en güzel şekilde ispatlayan tarihi eserlerin başında gelmektedir. Kayseri'de de il merkezinin güneyinde, Hunat Mahallesi'nde geniş bir alanı kaplayan Seyyid Burhaneddin Hz. Türbesi ve Mezarlığı bulunmaktadır. İlimizde çok fazla türbelerin var olduğu bilinse de günümüze kadar gelebilmiş olanlarının sayısı sınırlıdır. Seyyid Burhaneddin Hz. Mezarlığı içerisinde bulunan türbe de kısmen özgünlüğünü koruyup günümüze gelebilmiş sayılı türbelerden biridir. Mezarlık alanı Kayseri Büyükşehir Belediyesi tarafından 2003 ve 2007 yıllarında büyük bir bakım ve düzenleme çalışmasına alınmış ve günümüzdeki son halini almıştır.

Seyyid Burhaneddin Mezarlığı

Celeleddin-i Rumi'nin (Mevlana) hocası (mürşidi) olan ve türbesi Kayseri'de bulunan büyük veli Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizî, ismindeki unvandan da anlaşılacağı üzere Özbekistan'ın Afganistan sınırı üzerinde bulunan Tirmiz şehrinde, "1165?" yılında dünyaya gelmiştir. İkinci ismi Hüseyin'dir. Mevlana'nın babası Sultanü'l-Ulema Bahaeddin Veled'in şimdi Afganistan'da bulunan Belh şehrindeki dergâhına girip onun müritleri arasına katılan Seyyid, tasavvufa (tarikata) ait bilgileri ondan öğrenmiştir. Bilindiği üzere Sultanü'l-Ulema, oğlu Mevlana Celeleddin ile Moğol tehdidi üzerine o zaman Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti olan Konya'ya göç etmişlerdir. Sultanü'l-Ulema'nın burada 1231 yılında vuku bulan vefatından bir yıl sonra, yani 1232 yılında Konya'ya gelen Seyyid, babasız ve hocasız kalan genç Celeleddin (Mevlana)'in tahsilini üzerine almıştır. Dokuz yıl boyunca Mevlana'ya tasavvufu öğretmek için dersler veren Seyyid Burhaneddin, 1239/1240 yıllarında onun eğitimini tamamlayıp iyice yetiştigiğine kanaat ettikten sonra Konya'dan yola çıkarak Kayseri'ye yerleşmiş ve dergâhını son kez buraya kurmuştur. O dönemde, Kayseri'de olan Anadolu Selçuklu Devleti'nin veziri Sahib Şemseddin İsfahani, Seyyid Burhaneddin'e büyük yakınlık ve hürmet göstermiş aynı zamanda onun talebesi olmuştur. Seyyid'in Kayseri'de ne kadar yaşadığı ve ne zaman vefat ettiği tam olarak bilinmemektedir. 1240, 1241 ve 1242 yıllarında vefat ettiği belirtiliyorsa da, Mevlevi kaynaklarından olan Ahmet Eflaki'nin, 'Ariflerin Menkıbeleri' isimli eserinde Seyyid'in Kayseri'yi yağmalayan Moğolları gördüğünden bahsetmesi, onun bu yağmalama hadisesinin gerçekleştiği 1243 yılında veya sonrasında vefat ettiği hususunu ortaya çıkarmaktadır (Çayırdağ, 2022, C. II, s.70).

Ahmet Eflaki'nin eserinde de geçtiği üzere Seyyid'in ölüm hadisesi şu şekildedir: "Seyyid Burhaneddin hazretlerinin ömrü sona erip de diğer dünyaya hareketi yaklaşınca hizmetlisine bir testi sıcak su hazırlamasını söyledi. Hizmetçi biraz sonra, 'Suyu ısıttım' deyince Seyyid, 'O halde çık kapıyı sıkıca kapat ve dışarıda, Garip Seyyid dünyadan göçtü' diye sala ver dedi. Hizmetçi, Ben de ne yapacak, diye başımı ibadethanenin kapısına koyup, onu gözetledim. Seyyid oturduğu yerden kalktı, abdestini aldı, gusletti, elbisesini giydi ve ecel kadehini içerek evinin bir köşesine kıvrıldı. Seyyid Burhaneddin; 'Gökler temizdir, felekler de olanların hepsi temizdirler. Temiz ruhlar hazırlamışlar, Ey bana bir emanet veren hazır ve nazır Rabbim lütfedip gel. Bende emaneti benden al. İnşallah beni sabredicilerden bulursun' diye bağırdı. O, ruhunu Allah'a teslim etti" (Eflaki, 1973, C. I, s.150).

Seyyid Burhaneddin Hazretleri'nin soyu Hz. Hüseyin'e dayandığından "Seyyid" ve "Hüseyinî" nisbelerinin yanı sıra kalplerde olan sırları bilmesi ile Şems-i Tebrîzî'nin Konya'ya gelişi önceden Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye haber ve bilgisini vermesi sebebiyle "Seyyid-i Sırdân", Mevlânâ tarafından anıldığı üzere de "Burhâneddin, Burhân-ı Dîn, Burhân", tahkik ehli bir sūfî olduğunu ise "Muhakkik" isimleri ile tanınır (Ceyhan, 2009, C.37, s.56).

Seyyid Burhaneddin'in türbesi Merkezi Talas İlçesine bağlayan Talas Caddesi üzerinde kendi adıyla münhasır olmuş büyük mezarlığın içinde yer almaktadır. Selçuklular ve Beylikler döneminde mezarı üzerine bir türbe yapılmadığı anlaşılmaktadır. Günümüze kadar gelen türbe, Sultan II. Abdülhamid'in emri ile H.1312/ M.1894 yılında vakıf bütçesinden yaptırılmış, Sultan Abdülhamid Han da buraya bir avize hediye etmiştir. Kitabesinin Ali Emiri Efendi tarafından yazıldığı bilinmektedir. Türbe; ortası kubbeli olan yapının, giriş hariç üç tarafı kubbeye bağlı bir şekilde kısa tonozludur. Girişte ise küçük bir kapı önü revakı bulunmaktadır. Yapının güneyinde, binaya bitişik 1348 tarihli (H. 749) Beylikler devri Emir Erdoğan türbesi bulunmaktadır (Çayırdağ, 2022, C.II, s.82). Emir Erdoğan ile Seyyid Burhaneddin Sandukaları bir kapı ile ayrılmaktadır.

Kayseri'nin ilk belediye reislerinden biri olan Molla Mustafa Ağa (1830-1912) göreve geldiğinde ilk işi, 1871'de Seyyid Burhaneddin Hazretleri'nin gömülü olduğu mezarlığın duvarını yaptırmak olmuştur. O dönemde şehir merkezinin yanında bulunan bu mezarlık bakımsız bir halde bulunmaktaydı. Bu durumun ortadan kalkması için uğraşan belediye reisi; mezarlık içindeki beşikli taşları kaldırılmasını istemiş, bunları daha sonra duvarlarda kullanılması talimatını vermiştir. Bu taşların kırılmasına karşı çıkanlar ise Mustafa Ağa'yı mahkemeye vermiştir. Bu sebeple mezarlığın duvarlarının yapımı yarım kalmıştır (Çalışkan, 1995, s.40-41).

Ömrünün son yıllarını Kayseri'de geçiren Seyyid Burhaneddin'in türbesi bugün Kayseri'de ziyaret edilen türbelerin en başında gelmektedir. Seyyid Burhaneddin ismiyle şehirde birçok dernek ve vakıf kurulmuş, bunlar vasıtasıyla anma toplantıları ve hayır hizmetleri günümüzde de devam etmektedir (Çayırdağ, 2022, C.II, s.99).

Seyyid Burhaneddin Mezarlığı İçerisinde Yapılan Kazı Çalışmasında Yeni Bulunan Türbe

Kayseri ili, Melikgazi ilçesi, Hunat Mahallesi'nde bulunan Kayseri Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün 25.04.2008 tarih ve 1101 sayılı kararı ile "Korunma Alanı" belirlenen Seyyid Burhaneddin Mezarlığı içinde "kümbet kalıntısının olup olmadığına" ilişkin Kayseri Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün 24.03.2021 tarihli ve 5717 sayılı kararı ve Kayseri Müzesi Başkanlığında, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kent Tarihi ve Tanıtımı Daire Başkanlığı destekleri ile kazı çalışmalarına 03.08.2021 tarihinde başlanılmış (Foto 1) ve 10.09.2021 tarihinde kazı sonlandırılmıştır (Foto 18).

Kazı çalışmalarında; türbenin üst katını oluşturan gövde bölümünün tamamen yok olduğu görülmüş, gövde altında yer alan tonoz örtülü ve dikdörtgen planlı cenazelik bölümü açığa çıkarılmıştır. Kısmi hasarlar dışında cenazelik bölümü mevcudiyetini büyük ölçüde korumuştur. Kalıntılardan dikdörtgen planlı bir gövdeye sahip olduğu anlaşılan türbenin; buluntular, mevcut plan ve benzer örnekler ışığında 14. yüzyılın ortalarında yapılmış olabileceği ihtimalini ortaya koymaktadır. Yapının gövde bölümü ve üst kısmının yok olduğu ve bu bölümlere ait herhangi bir mimari parça yapılan kazılarda bulunamadığı için, Kayseri Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün 20.01.2022 tarih ve 5756 sayılı kararına binaen, yapının belirli bir yüksekliğe kadar restorasyonunun yapılmasının uygun olacağına karar verilmiştir.

Kayseri Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün Seyyid Burhaneddin Mezarlığı kazı alanı hakkında 28.10.2021 tarihli ve E-67141141-160.01.99-1861250 sayılı kararında "kemiklik" olarak adlandırılan bu alanın mevcut zemin seviyesinin 50 cm. üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Yakın dönemde üzerinin çim ile kapatılmış olduğu, kuzey ve batı cephesinin taş duvarlarla çevrildiği görülmüştür (Foto 1). Kazı ekibi ilk olarak 8x8 m ölçülerindeki bu çim tabakasını kaldırmıştır. Açığa çıkan toprak tabakasının güneyinde yakın döneme ait bir sac levha görülmüştür (Foto 2). Levhanın kaldırılması ile içeriye girilmiş ve ilk bakışta üzeri takviye kemerli tonoz tespit edilmiştir. Sac levha ile kapatılan ve mevcut yapının güneyindeki açıklık bulunan kısmın nasıl ve ne zaman yıkıldığı konusunda herhangi bir kanıt rastlanmamıştır. Çalışmalar esnasında güneydeki açıklığa nazaran daha küçük boyutlu ve yine sac levha ile kapatılan bir açıklık da kuzey kısımda tespit edilmiştir. Yapının güneyindeki tonozunun bir bölümü yıkılmış kısmından içeriye girildiğinde yoğun bir toprak katmanı ile üzerinde günümüz atıklarıyla doldurulmuş birçok kemik buluntusu görülmüştür. Katman kaldırılmadan önce kemikler dikkat gözetilerek toplanmış ve özel yaptırılan ahşap kutulara konulmuştur (Foto 3). Kazı alanında muhafaza edilen bu kemik parçaları daha sonra İslami usullerde Kocasinan ilçesi Erkilet Bülbülpınarı mezarlığına defnedilmiştir.

Tespit edilen yapının iç kısmının ortaya çıkarılması için günümüz atıkları ile birlikte içerişi doldurmuş olan toprak katmanının kısım kısım kaldırılması planlanmış ve çalışmalara başlanılmıştır (Foto 4). Mevcut katman ortadan kaldırıldıktan sonra kesme taşlarla çevrili olan yapının iç kısmının ölçülerinin kuzey-güney 6.40 m, doğu-batı ise 4.30 m olduğu tespit

edilmiştir. Bu tabakadan sonra yapı ile alakalı buluntular bulmak üzere iç kısım 4'e ayrılmış ve açmalara başlanılmıştır. Açmalar da kendi içerisinde derinliği de ifade etmek üzere iki ayrı tabakada incelenmiştir "1a/b, 2a/b, 3a/b, 4a/b" (Foto 5). İç kısmında yapılan kazılarda seramik parçaları ile farklı dönemlere ait sikkeler tespit edilmiştir. Bu alandaki kazılarda 1.5-2 metre yüksekliğinde olan bir toprak katmanı çıkarıldıktan sonra zemin seviyesine ulaşılmıştır.

İç kısımdaki kazı çalışmalarında toprak katmanı çıkarılması sonrasında; takviye kemerli tonozun doğu ve batıda kesme taşla bindiği görülmüştür. Tonozda iç kısımdaki taşların arasında özellikle tavan seviyesinde harç ve sıva tabakası tespit edilmiştir. Bu harç tabakası kesme taşlara doğru inildikçe azalmaktadır (Foto 6). Tonozun iç kısmının çoğu derz aralığında bu harç tabakasının düştüğü gözlemlenmiştir. Doğu ve batı kemer bitiminden zemin seviyesine kadar dört sıra düz kesme taş kullanıldığı tespit edilmiştir. Kesme taşların zemin ile birleştiği yerlerde kısım kısım sıva parçaları ile birbirine tutturulmuş moloz taşlar tespit edilmiştir. Güney kısımda hacet penceresi ile kuzeyde üç basamaklı merdivenle çıkılan mezar odası giriş kapısının iç kısımları net bir şekilde ortaya çıkarılmıştır (Foto 7).

İç kısımdaki kazı çalışmasının ardından dış sınırları belirlemek ve yapı hakkında buluntular bulmak ümidi ile yapının giriş kapısının olduğunu tahmin ettiğimiz kuzey dış kısmından başlamak suretiyle çalışmalara devam edilmiştir. Yapının kuzeyinde bulunan ve mezar odası olduğu düşünülen kapının girişinde kapama taşları tespit edilmiştir (Foto 8). Mezar odası kapısının sağında ve solunda yapının üst katına çıkmak üzere dörder basamaktan oluşan iki ayrı merdiven tespit edilmiştir. Merdivenlerin üçüncü basamaklarının alt kısımlarında mukarnas işlemler görülmüştür (Foto 9).

Yapının kuzey kapısının batısındaki merdivenin hemen altında, üzerinde iki satır yazı bulunan 30 cm uzunluğunda mermer parça bulunmuştur (Foto 10). Yazı, tahrip olduğu için tam olarak okunamamıştır. Tarih ibaresine yer verilen yazıyı Erciyes Üniversitesi öğretim üyesi Atabey Kılıç hicri 744 (miladi 1343), Tarihçi Mehmet Çayırdağ ise hicri 764 (miladi 1363) olarak okumuştur (Foto 11).

Yapının kuzey doğu kısmında üzerinde "...el muhtaç ila rahmetillahi..." yazan bir adet kırık ve eksik taş kitabe veya sanduka parçası olduğunu düşündüğümüz bir parça bulunmuştur. Uzmanlar, bu yazının öncesinde veya sonrasında isim olması gerektiğini aktardığından kazılar hassasiyetle devam etmiş ancak kazının devamında eserin eksik parçaları ile ilişkilendirebileceğimiz herhangi bir buluntuya rastlanılmamıştır (Foto 12). Yapının dış batı, doğu ve güney duvarlarında da olabildiğince titiz çalışmalar yapılmış (Foto 13), kazıda çıkan tüm buluntular Kayseri Müze Müdürlüğüne teslim alınmıştır.

Yapının dış duvarlarda yapılan ölçümlerde orantılı gözükmeyen durumlar tespit edilmiştir. Kuzey dış duvar uzunluğu 6.52 m iken, güney dış duvarı uzunluğu 6.38 m olarak ölçülmüştür. Benzer durum doğu ve batı dış duvarlarda da mevcuttur. Yapının doğu dış duvar uzunluğu 8.31 m iken, batı dış duvar uzunluğu 8.14 m olarak ölçülmüştür. Güney-Kuzey duvarları arasında 14 cm., Doğu-Batı duvarları arasında 17 cm. bir fark ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte yapının merdiven basamaklarının eni 60-70 cm. olarak ölçülmüştür. Yapının dış duvarlarının çevreleyen kesme taşlar üst üste dört sıra şeklinde

tespit edilmiş olup, tonoz kısmı ile birleşen kısımlarda eksik kesme taşlara da rastlanılmıştır. Yapılan kazı çalışmalarında yapıyla alakalı bu eksik olan kesme taşlar tespit edilememiştir.

Dış zemin seviyesinde ise toprakla yapı arasında neredeyse yapının tamamında görülen bir sıva tabakası tespit edilmiştir. Bu sıva tabakasının tüm cephelerde üstteki üç sıra kesme taştan sonra yine kesme taş üzerine gelirken, batı cephede harç ile birbirine tutturulmuş moloz tabakasının üzerine geldiği gözlemlenmiştir. Bu kısımdaki moloz tabakasının aşağı katmanlara devam edip etmediğinin tespiti hususunda 1.5 m. genişliğinde 40 cm. derinliğinde bir sondaj yapılmıştır. Sondaj yapılan yerde bu tabakanın devam etmediği sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte moloz tabakasının altında herhangi bir kesme taşa da rastlanılmamıştır.

Yapının üst kısmı yıkıldığından bu kısım alakalı bir şey söylemek oldukça zordur. Yapının tespit edilen en üst kısmı tonozdur. Tonozun üst tabakası toprakla örtülmüştür. Tonozun iç kısmındaki harçların çoğunluğunun zaman içerisinde dökülmesi nedeni ile yapının daha fazla zarar görmemesi için ilk etapta herhangi bir işlem yapılmamıştır. Bununla birlikte mevcutta tonozun ve mezar odası olduğu kanaatine varılan bölümün korunması adına demir konstrüksiyon ile güçlendirme yapılmış ve yapının mevcut hâli ile korunması hedeflenmiştir (Foto 14).

Gerek yapı içerisinde ve gerekse yapının dışında yapılan kazı çalışmalarında değişik seviyelerde sıkça karşılaşılmış olan pişmiş toprak çatı kiremitleri bölgenin Roma döneminden bu yana mezarlık alanı olarak kullanıldığını göstermesi bakımından oldukça önemli bir kanıt sunmaktadır. Seyyid Burhaneddin Mezarlığı'nın hemen yanı başında (doğusu) İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü binası inşaatı esnasında ortaya çıkan Herakles Lahdi (Kayseri Müzesi'nde) bu durumu desteklemektedir. 11. yüzyılda Türkler tarafından fethedilen Kayseri'nin bu bölgesinin Müslüman Mezarlığı olarak kullanımının devam ettiğinin en büyük kanıtı Seyyid Burhaneddin Hazretleri'nin sandukasının burada olması ve etrafında bulunan diğer Müslüman mezarlardır.

Yapılan kazılarda ortaya çıkarılan buluntular ışığında mimari yapının kime ait olduğuyula alakalı somut bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak Anadolu Selçuklularından sonraki dönemde inşa edilen 14. yüzyıla ait; Ali Cafer Kümbeti, Sırçalı Kümbet, Köşk Kümbet ve Emir Ali Türbesi gibi yapılar Seyyid Burhaneddin Mezarlığı'na yakınlığı ile bilinen diğer benzer yapılardır. Bu yapıların hepsi Eretnalılar döneminde inşa edilmişlerdir.

Seyyid Burhaneddin Mezarlığı içerisinde yeni tespit edilen türbe yukarıda Eretna dönemi inşa edilmiş türbe-kümbet yapılarının konum olarak tam merkezinde yer almaktadır. Türbenin mevcut kısımları incelendiğinde yapının 'Eyvan Tipi Türbe' olduğu ya da "Dikdörtgen Planlı Türbe" sınıflandırılmasına dâhil olabileceği değerlendirilmiştir. Bu bilgilere ek olarak yapının kuzeybatısında hemen merdiven altında çıkan mermer üzerine işlenmiş ve sadece tarih veren (Foto 10-11) mermer parçanın da 14. yüzyılın ortasına işaret etmesi bu yapının Eretna dönemi olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Israrlı ve kararlı tutumu sebebiyle kazı için gerekli fitilin ateşlenmesini sağlayan ve yaklaşık 40 gün süren kazı süresi boyunca kazıyı günbegün takip eden değerli bilim insanı

Tarihçi Mehmet ÇAYIRDAĞ'ın emek ve gayretleri oldukça önemlidir. Kayseri Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kent Tarihi ve Tanıtımı Daire Başkanlığı desteği ile Kayseri Müze Müdürlüğü Başkanlığında ve denetiminde, tamamen toprak altında kalmış bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Kazı yapılan bölge kazı öncesi kayıtlarda her ne kadar “kemiklik” olarak adlandırılmış olsa da şehrin tam merkezinde Seyyid Burhaneddin Türbesi'nin hemen yanı başında böyle bir yapının veya yapı kalıntısının olabileceğine dair hiçbir bilgi mevcut değildi.

Kazı sonrasında tespit edilen türbe kot seviyesinden aşağıda olduğu için kazı alanındaki toprak göçüklerin engellenmesi adına branda ile çevrelenmiştir. Branda üst kısımlarına konulan kum torbaları ile sabitlenmiştir. Bunlara ek olarak brandalar da sac levhalar ile desteklenmiştir (Foto: 15-16). Yapının restorasyonu öncesi fiziksel ve iklimsel (doğal) tahribata uğramaması ve zarar görmemesi adına kazı bitiminden bir hafta sonra 17 Eylül 2021 tarihinde etrafı çevrilerek üstü kapatılmıştır (Foto:17). Kayseri Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden restorasyon projelerinin onaylanması sonrasında da Kayseri Büyükşehir Belediyesi tarafından restorasyonu tamamlanmıştır (Foto: 19-20). Karar ile ilgili restorasyon çizimlerine ait görseller çizimler başlığında verilmiştir. (Çizim: 1-5).

Sonuç

İslam coğrafyasında Araplarla ortaya çıkmakla birlikte adeta Türklerle özdeşleşen türbeler, birçok yapı türünden hem sayıca daha fazla, hem de şehir, yol, mezarlık, tepe, köy, gibi daha düzensiz yerlerde yapılmışlardır. Ayrıca türbeler, lokal istek ve geleneklerin amil olduğu özel eğilimlere daha çok açık kapı bırakmış olan bir yapı türü sayılabilmektedir. Belki de bu yüzden diğer yapılardan çok daha fazla çeşitlilik göstermektedirler (Arık, 1969, s.57). Türbeler Selçuklular ile birlikte daha çok Kümbet mimarisi ile kendisini göstermektedir. Kümbet Farsça “kubbe” anlamına gelir ki Josef Strzygowski tarafından iddia edilen, birçok bilim insanının benimsediği görüşe göre kümbetler, Ön Asya'da ve Türkistan'daki Türklere ait çadır sanatının mimariye uyarlanmış halleridir. Çadırdaki kısımlar kümbetlerde muhafaza edilerek, dokuma ve kumaş stilleri mimariye yansımaları sağlanmıştır. Genel olarak iki katlı planlanan kümbetlerin üst kat planı aynı şekilde alt katta bulunan mummyalık kısmında da tekrarlanmaktadır. Merdivenle inilen alt kat mezar bölümü oluşturmaktadır ve mummyalanmış ceset burada muhafaza edilmektedir. Türbelerde Anadolu dışında; Suriye'de, Irak'ta, Horasan'da ve İran'da rastlanan tuğla malzeme Anadolu'da yerini taş malzemeye bırakmıştır. Bunun en önemli sebeplerinden biri taşın işlenebilir olması ve bol bulunmasıdır. Selçuklularca inşa malzemesi olarak kullanılan tuğla aynı zamanda iç ve dış mekânlarda süsleme unsuru olarak da yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bu pişmiş toprak malzemenin bu haliyle benimsenmiş olduğunu göstermektedir. Anadolu Selçukluları için sırlı tuğla ile çini, tezyinatta vazgeçilmez bir unsurdur. Büyük Selçuklu kümbetleri genel itibarı ile silindirik gövde üstüne konik çatı ile örtülmüştür. Daha sonra Batı İran ve Azerbaycan'da çok köşeli türbelere de rastlanılmaktadır. Büyük Selçukluların İran'daki türbe geleneği Anadolu Selçuklularında da doğada ulaşılabilen malzeme ile şekillenerek devam ettiğini görmekteyiz. Anadolu'daki

kümbetler genellikle iki katlı, taş malzemedan inşa edilen çokgen gövdeli kümbetlerdir; ayrıca silindirik gövdeleri de bulunmaktadır. Kare planlı türbeler ise XIII. yüzyıldan sonra ortaya çıkmışlardır. 14. yüzyılın ortalarından itibaren kare planlı alt gövde üstünde çokgen üst gövdeden müteşekkil türbeler yapılmış ve bu tip türbeler daha sonra iyice yaygınlaşmıştır. İlk örnekleri XIII. yüzyıl başlarına kadar inen eyvan tipi türbeleri dikkatle incelediğimizde belirli bir formu çoğu zaman tekrarlamasına rağmen kendi içlerinde devamlı diyebileceğimiz bir gelişme çizgisine sahip olduklarını net bir şekilde görmekteyiz (Sözen, 1968, s.40). Anadolu Selçuklularından hemen sonra Eretnalılar devrinde yapılmış olan Kayseri Köşk Medrese avlusundaki kümbet (1339) sekizgen planlı ve piramit külahlıdır. Bu dönemden kalan Sırçalı Kümbet, silindirik gövdesiyle oldukça farklı bir görünümündedir. Bununla birlikte kare planlı olan yapısıyla Emir Ali Türbesi de Eretna dönemini yansıtan önemli yapılardan bir tanesidir. Emir Ali Türbesi Seyyid Burhaneddin Mezarlığı içerisinde bulunan yeni türbe ile plan ve kullanılan malzeme bakımından benzerliği sebebiyle oldukça mühimdir. Kayseri merkezinde yukarıda saydığımız türbe-kümbet yapıları ve Seyyid Burhaneddin Hazretleri'nin makamının hemen yanı başında böyle bir türbenin varlığı bizlere toprak altında kalmış başka türbe veya kümbetlerin de bu bölgede olma ihtimalini ortaya koymasından oldukça önemlidir.

Extended Summary

Kayseri is located in Middle Anatolia region in upper Red River part in a central position. It is located on very important roads in history such as the King's Road and the Silk Road. It has been called by names such as Mazaka, Eusebia, Kaisareia throughout history. In the lands here, Assyrian, Hittite, Tabal kingdoms, Cappadocia kingdom, Roman, Byzantine, Danishment, Seljuk, Eretna, Kadı Burhanettin, Dulkadiroğulları, Karamanoğulları, Ottomans and

Republic of Turkey periods lived. Burial customs with the end of life differ in most periods. We can talk about a tradition of burial in the Seyyid Burhanettin cemetery in Kayseri, which has survived since the Roman Period. The "Sarcophagus of Herakles", which was unearthed during the construction of the Kayseri Provincial Culture and Tourism Directorate on the land right next to the cemetery, is one of the oldest sarcophagi in this cemetery. The mausoleums and tombs in this cemetery area can be shown as an example of the uninterrupted burial tradition in this region during the Islamic period. This cemetery, which is our subject, and the new tomb found, stand out in terms of bearing the traces of the Eretna State, which dominated Kayseri right after the Anatolian Seljuks. It is highly probable that the new tomb found in the post-excavation research is an "Iwan Type Tomb or a Rectangular Tomb" in the history of art. Strengthening this possibility is the architecture of the building, as well as the fact that the marble piece (1342 or 1362) carved on the marble found just below the northwest of the building and giving only the date, points to the middle of the 14th century. The 14th century Ali Cafer vault, Sırçalı Vault, Köşk Vault and Emir Ali Shrines, which are dated to the Eretna period and attract attention with their proximity to the newly found tombs, are the other tombs located close to the Seyit Burhanettin cemetery. This new tomb that emerged is located in the middle of the

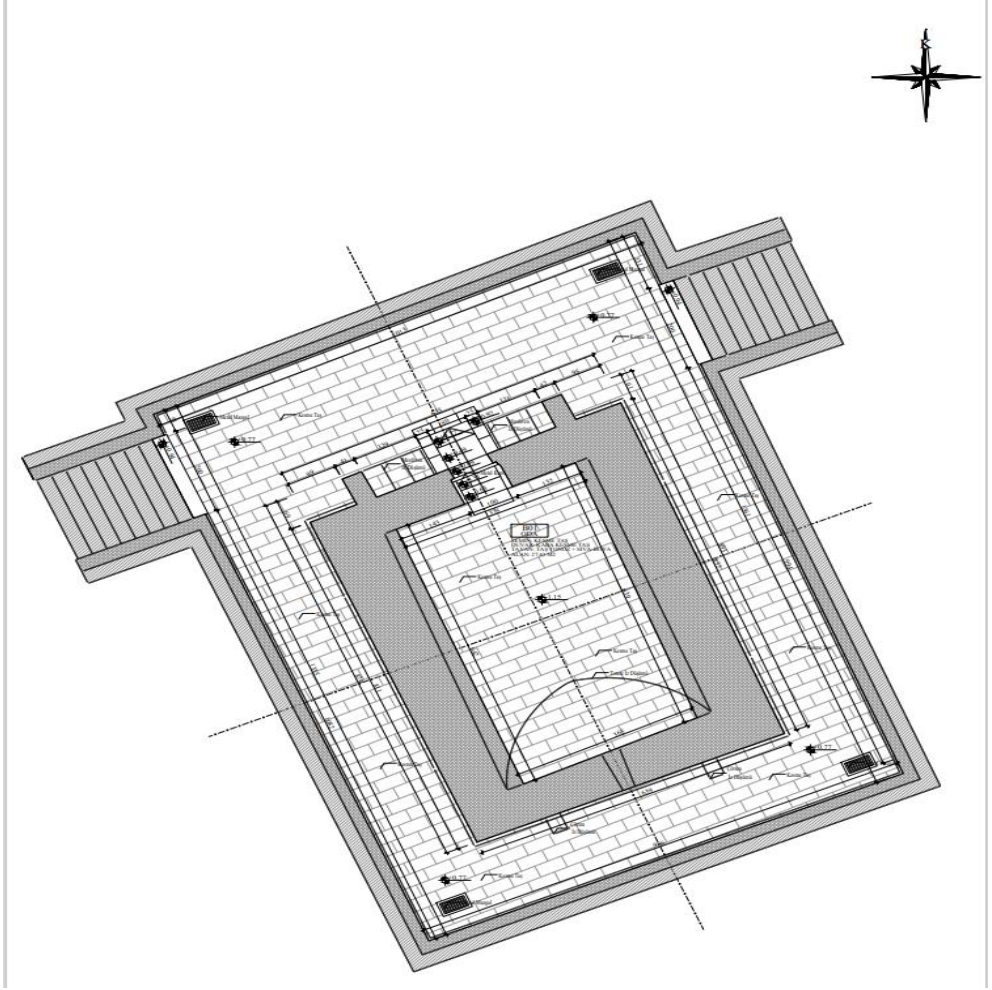
other tombs we have mentioned.

The findings unearthed during the 40-day excavations were delivered to the Kayseri Museum. The building, on the other hand, was restored by the Kayseri Metropolitan Municipality and opened to visitors after the projects were approved by the Kayseri Cultural Heritage Preservation Regional Board Directorate.

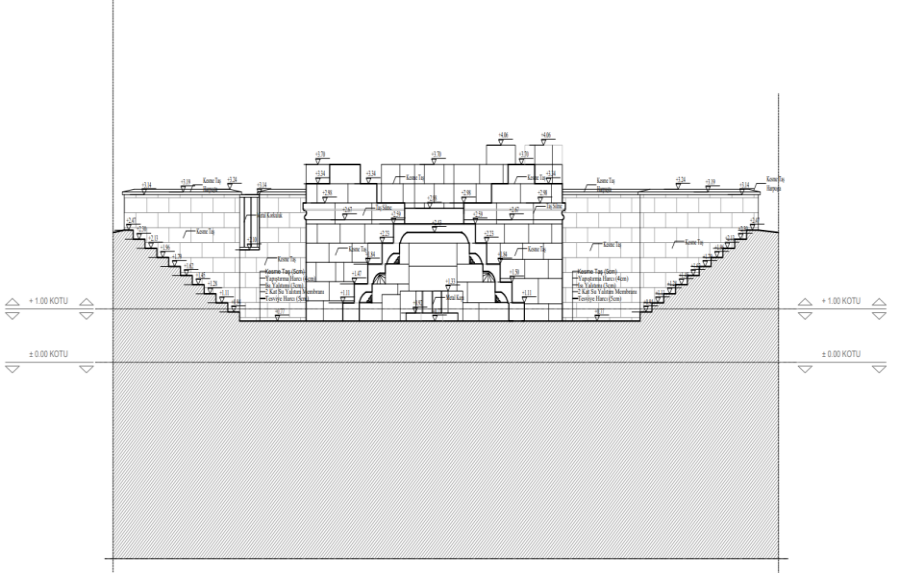
Kaynakça | References

- Arık, O. (1967). "Erken Devir Anadolu-Türk Mimarisi'nde Türbe Biçimleri". Ankara, Anadolu (Anatolia) Dergisi, Sayı; 11, s.57.
- Bırol, İ. Ve Yerlikhan, M. (2007). "2006-2007 Kayseri Salnamesi". Kayseri: Mazaka Yayınları
- Ceyhan, S. (2009). "Seyyid Burhaneddin", TDV İslam Ansiklopedisi (C.37, s.56). Ankara: "Test Yayınları."
- Çalışkan, N. (1995). "Kuruluşundan Günümüze Kayseri Belediyesi". (s.40-41). Kayseri: "Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları."
- Çayırdağ, M. (2022). "Kayseri Tarihi Araştırmaları" (C.2, s.70-99). Kayseri: Kayseri "Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları."
- Eflaki, A. (1973). "Ariflerin Menkıbeleri"(C.1, s.150). Hürriyet Yayınları.
- Erkiletlioğlu, H. (2006). "Geniş Kayseri Tarihi", Kayseri, Be -Sin Eğitim Yayınları.
- Sözen, M. (1968). "Anadolu'da Eyvan Tipi Türbeler" (s.40). İstanbul: Anadolu Sanatı Araştırmaları.

Ekler

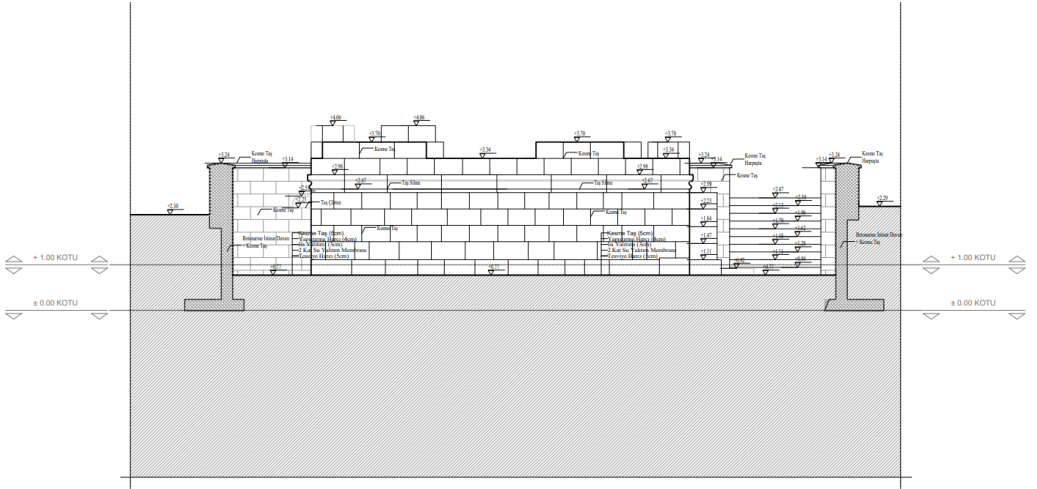


Çizim 1



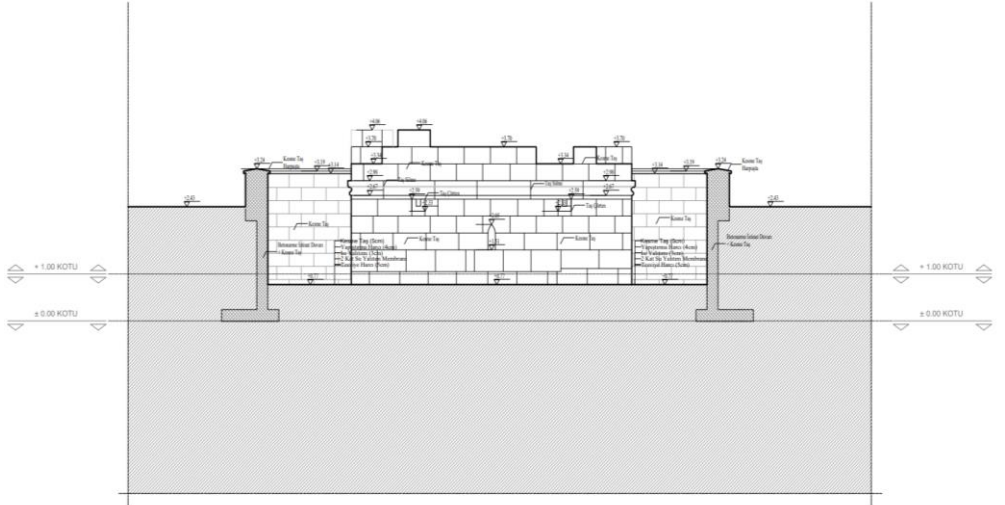
KUZEYBATI CEPHESİ

Çizim 2: Kuzeybatı Cephesi



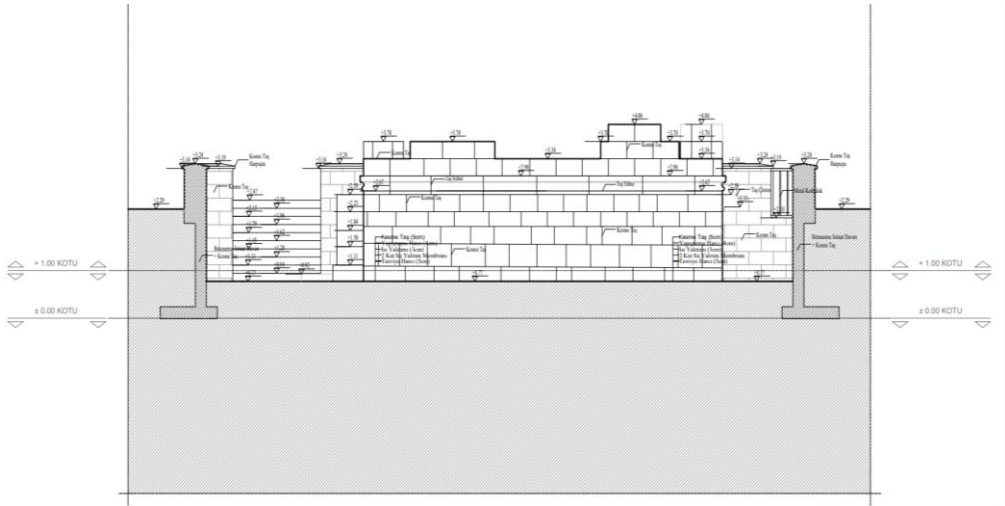
KUZEYDOĞU CEPHESİ

Çizim 3: Kuzeydoğu Cephesi



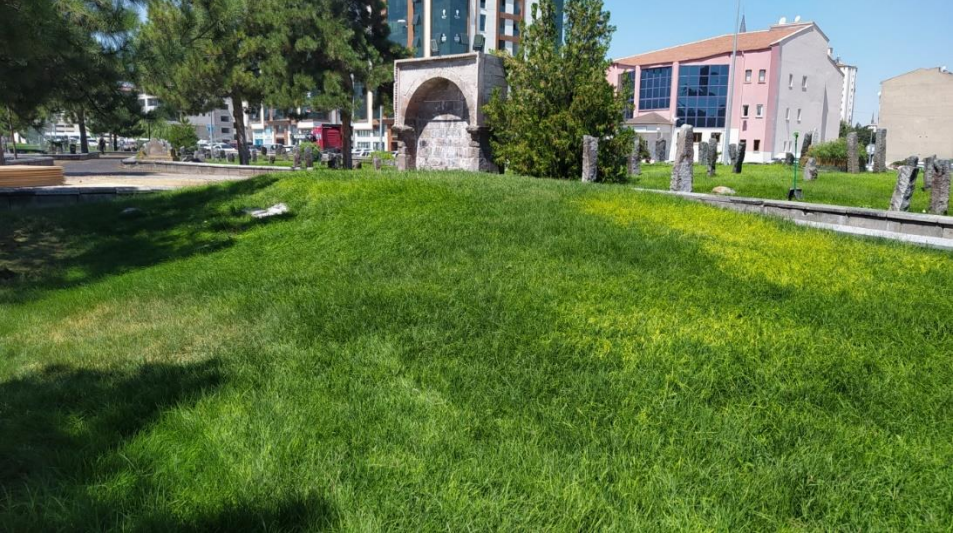
GÜNEYDOĞU CEPHESİ

Çizim 4: Güneydoğu Cephesi



GÜNEYBATI CEPHESİ

Çizim 5: Güneybatı Cephesi



Fotoğraf 1



Fotoğraf 2



Fotoğraf 3



Fotoğraf 4



Foto 5: 1a açması



Fotoğraf 6



Fotoğraf 7



Fotoğraf 8



Fotoğraf 9



Fotoğraf 10



Fotoğraf 11



Fotoğraf 12



Fotoğraf 13: Sol Baş: Fehmi Gündüz (Arkeolog- Tarihçi) Orta; Mehmet Dener (Kazı Personeli) Sağ Baş: Mustafa Çolak (Sanat Tarihçisi)



Fotoğraf 14



Fotoğraf 15



Fotoğraf 16



Fotoğraf 17



Fotoğraf 18: 10.09.2021 Kazı'nın Son Günü, Kazı Ekibi



Fotoğraf 19



Fotoğraf 20

Son İlhanlı Başkenti Sultaniye ve Orta Çağ'daki Ticarî Önemi

Ahmet Özturhan | ORCID: 0000-0001-5593-065X | ahmet.ozturhan@batman.edu.tr

Batman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Batman, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/051tsqh55>

Abdullah Mesut Ağır | ORCID: 0000-0001-7724-7026 | mesutagir@gmail.com

Batman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Batman, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/051tsqh55>

Sultaniye'nin durumu seçkin bir gökyüzü gibidir

Veya yeryüzünde şekillenmiş bir cennettir.

Vassaf

Öz

Möngke Kağan, Hülâgû Han'ı Ön Asya'ya göndermesinden kısa bir süre sonra Hülâgû Han tarafından İlhanlı Devleti tesis edildi. Hülâgû Han, İlhanlıların ilk başkenti olarak Meraga'yı tercih etti. Ardından Abaka döneminde İlhanlı başkenti Tebriz olarak belirlendi. Gâzân Han dönemine gelindiğinde İlhanlılar şehirler kurma anlamında yeni bir evreye girdi. Gâzân Han, Şenb-i Gâzân ve Mahmudâbâd gibi yeni yerleşim yerleri inşa ettirdi. Ayrıca Argun Han'ın İlhanlıların yaylak olarak kullandığı Şeru-yazı'da yeni bir şehir inşa etmek fikrini benimsedi. Ancak bu şehir Sultan Olcaytu'nun gayretleri ile tamamlandı. Sultan Olcaytu yeni kurulan şehre Sultaniye ismini vererek ülkenin dört bir tarafından sanatkârlar ve tacirleri bu şehre göçtürdü. Bunun yanında şehri başkent olarak belirledi. Böylece şehir kısa bir süre içinde Yakın Doğu'nun önemli ticaret merkezlerinden biri haline dönüştü. Fakat Sultaniye'nin hızla yükselen cazibesi Sultan Olcaytu'nun ölümüyle azalmaya başladı. Tüm bunlara rağmen Sultaniye şehri XV. yüzyılın başlarına kadar Yakın Doğu'nun önemli siyasî ve ticarî merkezlerinden biri olmaya devam etti. Bu çalışma Sultaniye şehrinin kuruluşu, yükselişi ve Orta Çağ'da ticarî önemini dönemin kaynaklarını referans alarak irdelemeye çalışacaktır.

Anahtar Kelimeler

Sultaniye, Sultan Olcaytu, İlhanlılar, Başkent, Ticaret

Atıf Bilgisi

Özturhan, Ahmet.-Ağır, Abdullah Mesut. "Son İlhanlı Başkenti Sultaniye ve Orta Çağ'daki Ticarî Önemi". *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 19 (Aralık 2023), 99-114.

<https://doi.org/10.23897/usad.1411685>

Geliş Tarihi	29.06.2022
Kabul Tarihi	14.11.2023
Yayın Tarihi	29.12.2023
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Turnitin
Etik Bildirim	usad@selcuk.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Last Ilkhanid Capital Sultaniye and Its Commercial Significance in the Middle Ages

Ahmet Özturhan | ORCID: 0000-0001-5593-065X | ahmet.ozturhan@batman.edu.tr

Batman University, Faculty of Sciences and Literature, Department of History, Batman, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/051tsqh55>

Abdullah Mesut Ağır | ORCID: 0000-0001-7724-7026 | mesutagir@gmail.com

Batman University, Faculty of Sciences and Literature, Department of History, Batman, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/051tsqh55>

Abstract

After Möngke Khan sent Hulagu Khan to Asia Minor, the Ilkhanate State was established by Hulagu Khan shortly after. Hulagu Khan chose Meraga as the first capital of the Ilkhanids. Subsequently, in the Abaka period, the Ilkhanid capital was determined as Tabriz. By the time of Gâzân Khan, the Ilkhanids entered a new phase in terms of establishing cities. He had new settlements built such as Gâzân Khan, Şenb-i Gâzân and Mahmudabad. Besides, he adopted the idea of building a new city in Şeru-yazı, which was used as a summer pasture by the Ilkhanid, by Argun Khan. However, this city was completed with the efforts of Sultan Oljeytü. Sultan Oljeytü gave the name of Sultaniye to the newly established city and sent artisans and traders from all over the country to this city. In addition, he determined the city as the capital. Thus, the city turned into one of the important trade centers of the Near East in a short time. However, the rapidly rising attraction of Sultaniye began to wane with the death of Sultan Oljeytü. Despite all this, the city of Sultaniye remained one of the most important political and commercial centers of the Near East until the beginning of the XVth century. This study will try to examine the establishment of the city of Sultaniye, its rise and its commercial importance in the Middle Ages, with reference to the sources of the period.

Keywords

Sultaniye, Sultan Oljeytü, İlkhanids, Capital, Trade

Citation

Özturhan, Ahmet.-Ağır, Abdullah Mesut. "The Last İlkhanid Capital Sultaniye and Its Commercial Significance in the Middle Ages". *Journal of Seljuk Studies* 19 (December-2023), 99-114.

<https://doi.org/10.23897/usad.1411685>

Date of Submission	29.06.2022
Date of Acceptance	14.11.2023
Date of Publication	29.12.2023
Peer-Review	Double anonymized - Two External

Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
-------------------	--

Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
-------------------	----------------

Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
-----------------------	---

Complaints	usad@selcuk.edu.tr
------------	--------------------

Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
---------------	---

Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .
---------------------	---

Giriş

Moğol hükümdarları şehirleri yakıp yıkmaya gibi faaliyetlerle ün salsalar da bazı şehirleri imar etme ve yeni şehirler kurma hususunda da çaba göstermişlerdir. Bu bakımdan en önemli teşebbüs İlhanlı Devleti'nin son başkenti Sultaniye şehridir (Spuler, 2011, s. 486-488). Sultaniye şehri, Tebriz yolu üzerindeki Kazvin'in yaklaşık 120 km kuzeybatısında bulunmaktadır (Blair, 1986, s. 139). Bu şehrin eski adı Şeru-yazı idi. Daha önce burası Kazvin şehrine tabiydi. Ardından Moğollar bu yere “kahverengi çayır” veya “doru atlar çayırını” anlamına gelen Kongûr Ulâng (Özgüdenli, 2009, s. 53; Uyar, 2020, s. 109) ismini verdiler (Minorsky, 2001, s. 33). Sultaniye şehrinin kuruluş sürecine çağdaş olan İlhanlı müverrihlerinden Ebu'l Kasım Kâşânî, Vassaf, Hamdullah Müstevfi Kazvinî, Şemseddin Amulî ve Benaketî şehrin kuruluşu ile ilgili bilgiler vermektedirler (Blair, 1986, s. 139). Bunların yanında Timurlu müverrihlerinden Hafız-ı Ebrû ve Abdurrezak-ı Semerkandî de şehir hakkında bilgi veren müelliflerdendir. Ayrıca XV. yüzyılın başında şehre gelen İspanyol elçi Ruy González de Clavijo, Sultaniye'nin ticarî işlekliliği hakkında kıymetli malumatlar vermektedir. İlhanlılar döneminde kurulan Sultaniye şehri Celayırlılar, Timurlular ve Kara-Koyunlular döneminde önemini korumuştur. XV. yüzyılın ikinci yarısında Tebriz şehrinin karşısında tedricen şehir önemini yitirmiştir. Sultaniye kuruluşundan itibaren siyasî mücadelelere sahne olmanın yanında ipek yolu ticaretinde önemli bir güzergâh halini almıştır. Bundan dolayı şehre hâkim olan devletler ticarete söz sahibi devletler olmuşlardır.

Sultaniye'nin siyasî, ticarî ve mimarî olarak ehemmiyeti birçok modern araştırmacının dikkatini çekmiştir. Sheila S. Blair, Sultaniye şehrinin siyasî tarihi hakkında kıymetli bir çalışma kaleme almıştır. Atri Hatf Naiemi, şehrin mimarî yapısı hakkında arkeolojik verilerden de istifade ederek kale ve şehrin dış yapısını ortaya çıkarmaya çalışmıştır (Naiemi, 2020, s. 91-120). Yine son zamanlarda Ercan Gördeğir şehrin kuruluşu ile ilgili bir çalışma yayınlamıştır (Gördeğir, 2019, s. 17-31). Ancak tüm bu modern çalışmalar Sultaniye şehrinin tarihi hakkında bazı noktalar açısından eksiktir. Şöyle ki şehrin Orta Çağ'daki ticarî ehemmiyeti hâlâ tam olarak tespit edilmemiştir. Bu çalışma İlhanlılar döneminde Sultaniye şehrinin tarihinin yanında Orta Çağ'daki ticarî ehemmiyeti üzerinde durarak şehrin önemini vurgulamayı hedeflemektedir.

Sultaniye Şehrinin Kuruluşu

Möngke Kağan kardeşi Hülâgû Han'ı Ön Asya'ya göndermesinin üzerinden kısa bir süre geçtikten sonra Hülâgû Han İlhanlı Devleti'ni tesis etti (Yuvalı, 2019, s. 147-163) ve devletin ilk başkentini Meraga olarak belirledi (Özgüdenli, 2004, s. 162). Abaka Han döneminde İlhanlı başkenti Tebriz'e taşındı (Bilgili, 2011, s. 19). Tebriz'in başkent olması bu şehir için bir dönüm noktasıydı. Ancak şehir siyasî ve mimarî açıdan en parlak dönemini Gâzân Han zamanında yaşadı (Niya & Necefi, 1394 h.ş., s. 6). Gâzân Han dönemi İlhanlı şehirciliği için ayrı bir yere sahiptir. Nitekim Gâzân Han, Tebriz'in yaklaşık 4 km batısında Gâzânîyye ya da Şenb-i Gâzân isminde yerleşim yeri kurmuştur. Ayrıca Mahmudâbâd da Gâzân Han döneminde kurulan yerleşim yerlerindedir. Bunun yanında yazlık merkez olarak yeniden düzenlenen Ucan şehri ve Reşidüddin Fazlullâh tarafından kurulan Rab'-ı Reşidi bu

dönemde inşa ettirilen yerleşim yerlerindedir (Özgüdenli, 2009, s. 303-304).

Gâzân Han, bu yapıların yanında babası Argun Han zamanında temelleri atılan Sultaniye şehrini tamamlamak istedi. Nitekim Argun Han saltanat tahtına oturduktan sonra geniş ve yemyeşil bir ova olan Şeru-yazı'da bir şehir inşa etmeye karar verdi (Tatavi vd., 1382 h.ş., s. 4207; Bayat & Bayat, 1396 h.ş., s. 12). Bunun için “surlarının uzunluğu on iki bin adım olacak ve taştan yontulmuş olacak bir kale” inşa edilmesini buyurdu. Bu kaleyi yapmak için bir yıl zarfında mimar, işçi ve sanatçılardan oluşan bin kişi başkent Tebriz'den bu mıntıkaya geldiler ve çalışmaya başladılar. Kalenin yapım işleri henüz bitmeden Argun Han iç kalede ikamet etmeye başladı. Ancak 691 (1291-1292) senesinde vefat edince vasiyeti üzere cenazesini o yakınlarda bir tepede defnettiler. Oğlu Gâzân Han hükümdar olduktan sonra babasının mezarı üzerinde on iki gen ve mimarlık açısından muhteşem bir yapı yapmalarını buyurdu. Ardından Gâzân Han ilk önce şehrin henüz tamamlanmayan kısımlarını tamamlamak istedi. Ancak daha sonra gelişen siyasî hadiseler nedeniyle bu işten vazgeçti ve Tebriz başkent olarak önemini korumaya devam etti (Muhlisî, 1369 h.ş., s. 4).

Gâzân Han'ın 11 Şevval 703 (17 Mayıs 1304) tarihinde ölümünden (Özgüdenli, 2009, s. 366) sonra yerine kardeşi Olcaytu, İlhanlı hükümdarı oldu (Hâfız-ı Ebrû, 1317 h.ş., s. 8). Sultan Olcaytu hükümdar olduktan sonra babasının yarım bıraktığı işi tamamlamaya karar verdi. Hafız-ı Ebrû'ya göre; Sultan Olcaytu bir mecliste emirler ve devlet erkânından Emir Kutluğşah, Emir Çoban, Emir Pulat Çing-Sang, Emir Hüseyin, Emir Sevinç, Emir İsen Kutluğ ve diğer büyük emirler ile meşhur vezirler ile birlikte oturmuştu. Bu mecliste padişahların sanatı ve onlardan yadigâr kalan eserlerden sohbet etti. Ardından şu sözleri sarf etti: “*Hak subhane subhanehu ve teala, insanoğlunu bütün mahlûklardan 'Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık' faziletiyle üstün kıldı ve aynı şekilde bunların içinden bazılarını hükümrانlık imtiyazını başışlayıp Zillullah derecesine ulaştırarak bunların fermanlarını diğer mahlûklar üzerinde etkili kılıp geçerli yaptı. Bunlardan [padişahlardan] özellikle adalet ve insafla yaşamış olan padişahların diğerlerinin yapamadığı hayırlı işler ve eserleri yapmaları gerekiyor.*” Ondan sonra şöyle devam ederek “*Bir gün dünya padişahlarından adalet ve bilgiye mümtaz olan kendi babam padişah Argun'un huzurundaydım. Onun aklına Sultaniye'yi inşa etme düşüncesi düşmüştü. Nasıl ki ben cihan padişahıysam beldelerin şahı olacak bir şehir de inşa etmek istiyorum*” dedi. Mecliste bulunan topluluk kurulacak şehir için birçok mevki önerdiler ve onların her birinin meziyet ve kusurlu yönlerini anlattılar. Ardından Kongûr Ulâng mevkiinde karar kıldılar (Hâfız-ı Ebrû, 1317 h.ş., s. 8).

Nihayetinde Sultan Olcaytu, Tebriz'in yanı sıra yeni bir şehir kurmak amacıyla Sultanâbâd ya da diğer ismiyle Sultaniye diye anılan şehrin inşasına 705 (1305-1306) senesi ilkbaharında başladı (Amulî, 1369 h.ş., s. 257; Haykıran, 2016, s. 286-287). Sultan Olcaytu şehrin inşasının tamamlanması için aceleci davrandı. Nitekim Sultan, işlerin yapılışı ve ilerlemesini bizzat kontrol etmek için şehirde kendine geçici bir otağ yaptırdı ve inşaatını bizzat buradan kontrol ediyordu (Muhlisî, 1369 h.ş., s. 7). Şehrin yapımı için Tebriz'den mimarlar ve mühendisler getirildi. Sultan Olcaytu oranın binalarının ve malzemelerinin masraflarını vilayetlerden gelen vergilerden karşılanmasını emretti. Ardından elçileri vergi toplamak için etrafa gönderdiler. Ayrıca Sultaniye şehrini kurmak için gerekli olan gelirleri

karşılmak maksadıyla vakıf varidatını yeniden şekillendiren düzenlemeler yaptı. Olcaytu bu düzenleme ile evveliyatında Şenb-i Gâzân için tahsis edilen gelirleri Sultaniye’de kendi kurduğu vakıflara aktardı (Haykıran, 2016, s. 107). Daha sonra mimarlar ve mühendisler işe koyuldular. Kalabalık sanatkâr topluluk eşleri ve çocuklarıyla birlikte oraya göç edip Sultaniye şehrinin inşasını tamamlamak için çalışmaya başladılar (el-Şîrazî, 1372 h.ş., s. 254). Şehri inşa etmeye başlayıp kalesinin surunu yontulmuş taştan ve suru üstünde dört tane atın yan yana gidebilecek genişlikte yaptılar. Kalenin temelini kare şeklinde yaptılar. Elbette Sultan Olcaytu şehrin mimarî yapısını tasarlarken taassup ettiği İslam dininin etkilerini şehrin dokusuna da yansıtmaktaydı (Haykıran, 2016, s. 119). Nitekim her hisarı, eni boyu eşit bir şekilde gez-i şer’i ölçüsüyle 500 gez yaptılar. Böylece çevresi 2000 gez oldu. Şehrin bir kapısı ve on altı burcu vardı. Bununla birlikte kendi türbesi için iç kalede bir imaret inşa etti ve ona Ebvabü’l-Berr adını koydu. Yüce büyük sekizgen bir kümbet yaptı. Bu kümbetin çapı 60 gez ve yüksekliği 120 gez olup oldukça süslü bir yapıydı. Birçok demir işlemeli pencereler yaptı. Onlardan biri otuz ereş boyu ve on beş ereş eni olan kümbete bitişik bir penceredir. Sultan Olcaytu, kendi hassası için iç kalede bir saray yaptı. Nitekim sarayın avlusunun ölçüsü 100’e 100 yapılmış, Eyvan-ı Kisra’ya benzer yüce bir kale ve onun etrafında saray kapısı saraya bitişik bir şekilde yapılmıştır. Her pencere büyük sarayın avlusuna açılmaktadır ve avlu da mermer taşından döşenmiştir. İki bin kişinin sığacağı büyük bir divan-hane yapıp ona Kıryas ismini vermiştir (Hâfız-ı Ebrû, 1317 h.ş., s. 9; Blair, 1986, s. 142). Sultan Olcaytu bununla da yetinmeyerek şehrin işlek bir merkez haline gelmesi için fermanlar çıkarıp emirler, vezirler ve devlet erkânının bu yeni yerleşim yerinde binalar yapmasını emretti (el-Kaşanî, 1348 h.ş., s. 47). Hükümdarın bu emri hızlı bir şekilde gerçekleşti. Ekâbir ve eşraf hükümdarın dikkatini çekmek ve kendilerine daha çok imtiyaz elde etmek için her biri bir mahalle yaptırıp orada yüce imaretler inşa ederek her türlü refahı sağlayacak huşularını orada hazırladılar. Bunlardan örnek olarak; Sultan’ın Moğol vezirlerinden biri olan Çelebioğlu, Sultan Olcaytu’nun türbesi yakınında bir mahalle tesis etti. Aynı zamanda diğer vezir Reşidüddin Fazlullâh da bin ev, yüce imaretler, her birinde darüşşifa ve hangâh imaretleri bulunan eyvanın iki tarafında iki büyük minaresi olan bir mahalleyi yaptırıp Reşidiye diye adlandırdı (Hâfız-ı Ebrû, 1317 h.ş., s. 9; Muhlisî, 1369 h.ş., s. 7).

Aynı zamanda Sultan Olcaytu, ağabeyi Gâzân Han’dan etkilenmiş olacak ki kendi adına büyük bir türbe yaptırmıştı. Şenb-i Gâzân gibi bir külliye bütünlüğünde olmasa da sultan bu vakıf müessesesinin civarında cami, hangâh, medrese, imarethane, darussiyade gibi hayır kurumları yapılmasını buyurdu. Ayrıca buralara birçok yer vakfetti. Bu vakıflar vezir Reşidüddin’in önerisi ve yol göstermesi ile olduğundan mütevellî niyabetini ona bağışladı. Bu bağlamda bu vakıf müesseselerine uzunca bir süre nezaret eden Vezir Reşidüddin hem eğitim-öğretim işlerinin müfredatını belirledi hem de vakıfların gelir gider defterlerini tutup orada çalışan personeli idare etti (Haykıran, 2016, s. 120). Sultaniye şehrinde kurulan medresede on müderris, 20 din âlimi (muabid), ilim talebelerinden 100 kişi, 20 sufi, 12 hafız, 8 müezzin, 4 muallim görevlendirdi. Her müderris için 1500 dinar, her din âlimi için 750 dinar, her ilim talibi, sufi, hafız, müezzin ve muallim için 120 dinar verilmesini belirledi.

Darulziyafeye her gün gidenlere harcanması için 300 dinar tayin etti. Orada görevli olan emirler, mücavirler (komşular), ferraşlar, hangâh hadimleri, yetimlere harcanması için darussiyade ile darüşşifa giderlerine 100 bin dinardan fazla ayırdı. Nitekim bunlar vakfiyede detaylı bir şekilde aktarılmıştır. Aynı şekilde Sultaniye’de yüce bir cami ve onun bitişiğinde darüşşifa ile medrese inşa ettirdi (Amulî, 1381 h.ş., s. 258). Nihayetinde 712 (1312-1313) yılında şehrin inşası tamamlandı. Bu nedenle İlhanlı sultanı mufassal bir eğlence meclisi düzenleyip bu şehri Sultaniye veya Sultan-çeman veya Sultan-nişin diye adlandırarak İlhanlı Devleti’nin yeni başkenti ilan etti (Yuvalı, 2019, s. 278). Bu fermanın sonra Sultan Olcaytu yeni başkentine çok fazla teveccüh ettiğinden bu şehir Tebriz’den sonra İlhanlı’nın geniş imparatorluğunun en büyük şehri oldu (el-Kaşanî, 1348 h.ş., s. 47; Vassaf, 1372 h.ş., s. 254; Natanzi, 1336 h.ş., s. 125-126).

Sultaniye şehri aynı zamanda İlhanlıların dönüşümlerini açıkça gösteren emarelere sahiptir. Şehrin ismi bile başlı başına İlhanlıların yaşadığı kültürel değişimi yansıtmaktadır. Moğolların batı topraklarındaki bir parçası olan İlhanlılar da göçebe kültürün bir temsilcisi idiler. Azerbaycan ve İran topraklarında köklü olduğu kadar birbirinden farklı ve iç içe geçmiş köklü kültür ve inanç öğelerini aynı anda idare ve idame etmek durumunda kalmışlardı. İlhanlılar, bozkır kimliklerinin tesirinden sıyrılmadan kısa bir süre zarfında etkileri altına aldıkları kültür çevrelerinin tamamını ihata edecek bir kültür seviyesine ulaşmaya muvaffak olmuşlardı. Buna delalet eden en belirgin örnek de terminolojilerinde eski İran kültüründe yer eden terimlerin yer almaya başlamasıydı. Mesela hükümdarlarını “han” şeklinde tesmiye eden İlhanlılar bu andan itibaren onlar için *padişah* ve *sultan* gibi unvanları da kullandılar. Sultaniye şehri de buna güzel bir örnektir. Hükümdarın şehri manasındaki Sultaniye şehrine gelince bunun adı Olcaytu Han tarafından verildi (Haykıran, 2016, s. 286-287). Aynı zamanda Sultan Olcaytu, 712 (1312-1313) yılında tamamlanan Sultaniye şehrini doğumuyla inşasına başladığı oğlu Ebu Said’e adamıştı (Minorsky, 2001, s. 33; Uyar, 2020, s. 109).

Dönemin tarihçisi Vassaf, Sultaniye’ şehri için 710 (1310-1311) yılında bir kaside kaleme almış ve 712 (1312-1313) yılında bu kasideyi Sultan Olcaytu’nun huzurunda okumuştur (Vassaf, 1372 h.ş., s. 280). Vassaf yazdığı kasidede Sultaniye’yi şu şekilde betimlemektedir:

Sultaniye’nin durumu seçkin bir gökyüzü gibidir

Veya yeryüzünde şekillenmiş bir cennettir.

Feleğin cenneti olarak nasıl adlandırabilirsin

Çünkü süs ve yücelikte akıl onla bunun arasında kıyas yapamaz (Vassaf, 1372 h.ş., s. 254).

Sultaniye şehrinin inşasını önemli kılan nedenlerden biri şehir etrafında bulunan geniş otlakların olmasıdır. Zira bu bölge Moğol hâkimiyeti döneminde İran’daki en önemli otlak yeri sayılıyordu. Aynı şekilde bu bölge Ebher-rud ve Zencan-çay nehirlerinin birbirine kavuştuğu yerd. Bu nehirlerin kavuşması neticesinde tarım, içecek ve halkın yaşamı için gerekli olan su kaynağı elde ediliyordu (Niya & Necefi, 1394 h.ş., s. 10).

Sultaniye şehrinin kuruluşu Memlûk tarihçilerinin de dikkatini çekmişti. Memlûk

dönemi tarihçisi Nüveyrî, Sultaniye şehrinin kuruluşu ile ilgili şu bilgileri vermektedir: “Gâzân’ın inşasına başladığı ve bu konuda çok çaba sarf edip ancak bitirmeden öldüğü bir şehirdi. Bunun üzerine Olcaytu buranın yapımını bitirmek için çalıştı. Gird-kuh kalesinin yakınında kurulan bir şehirdir. Oradan Tebriz şehri arasında 9 menzil mesafe vardır. 703 (1303-1304) yılında buranın bitirildiğine oraya yerleşildiğine dair bize haberler ulaştı. Olcaytu Tebriz’den tacir, sanatçılar ve diğerlerinden oluşan kalabalık bir toplulukla Tebriz’den oraya intikal etti ve onları orada yerleştirdi orada ikamet etmeye zorladı” (en-Nüveyrî, 2004, s. 282).

Yine diğer Memlûk tarihçileri bu konuda şunları kaydetmişlerdir: “Sultaniye’nin mevkii yedinci iklimin beşinci iklimindedir. Uzunluğu 76 derece eni 39 derecedir. Burası Tebriz’in doğu tarafı yönünden güneye doğru olan güzergâhta bulunur. Tebriz’den Sultaniye’ye 8 günlük yol vardır. Burayı Sultan Olcaytu inşa ettirmiştir. Gilan dağlarının yakınında bir yerdir. Olcaytu burayı başkent yaptı. Düzlük bir alandır. Suları yer altı kanalından temin edilir. Bostan ve meyveleri azdır. Buraya yakın yerlerden meyve getirilir. Burada yüce binalar, görkemli ve geniş mahalleler vardır. Olcaytu buraya sanatçı ve tacirleri getirdi. Yerleştirdiği halkı memnun etmek için adalet ve ihsan bahsetti. Bu zamanlarda mamur bir şehirdir (el-Kalkaşandî, 1914, s. 358; İbn Tağrıberdi, 1992, s. 239; el-Ömerî, 2010, s. 199).” Bunların yanında Arap coğrafyacı Ebu’l Fida, Sultaniye’nin Tebriz’in doğusundan güneye giden yolda bulunduğunu, bu iki şehir arasında sekiz günlük yol olduğunu belirtmektedir. Sultaniye’nin düz bir ovada bulunduğunu, meyvesi ile bostanlarının az olup komşu yerlerden geldiğini ve sularının arklardan aktığını kaydetmektedir. Ayrıca şehrin Olcaytu Han tarafından inşa edilip başkent yapıldığını ifade eder (Ebü’l Fida, 2017, s. 323; Bursevi, 1424 h., s. 390-391).

Aynı şekilde İbn Haldun da Sultaniye şehrinin kuruluşu ile ilgili şunları aktarır: “Olcaytu, Kazvin ve Hemedan arasında Sultaniye isminde bir şehir kurdu. Kendisi için orada tuğlaları altın ve gümüşten olan bir saray inşa ettirdi ve orada ikamet etti. Saraya, ağaçları altın ve meyveleri inci ile yakuttan olan bir bahçe yaptırdı. İrmaklarından su yerine süt ve bal akıttı. Nitekim orayı cennet gibi yapıp cennetteki gilmanlar ve huriler yerine güzel kızlar ve erkeklere yer verdi (Karaduman & Korkmaz, 2023, s. 31).”

Orta Çağ Boyunca Sultaniye’nin Ticarî Önemi

Sultaniye ticarî yollar üzerinde bulunmuyordu. Bunlara rağmen çok hızlı bir şekilde ticarî yolları kendine doğru celp etti ve siyasî, ekonomik, kültürel ve sosyal hayatın merkezi haline dönüştü (Yan & Yari & Emini, 1399 h.ş., s. 29). Sultaniye’nin ekonomik ve ticarî olarak gelişmesinde Olcaytu’nun Tebriz’in sanatkâr ve tacirlerini bu yeni başkente zorunlu göçürmesinin rolü büyüktü. Ayrıca İlhanlı hükümdarı Hint, Türkistan ve Çin’den gelen ticaret kervanlarının ticarî ürünlerini öncelikle Sultaniye şehrine getirmelerini ve oradan Avrupa’ya götürmelerini zorunlu kıldı. Her ne kadar mesafenin uzaklığı herkes için rahatsız edici olsa da sultanın bu yöndeki emirleri yerine getirilip hatta ülke içindeki tacirler de bu şekilde davranmak zorunda kaldılar. Bu durum kısa sürede Sultaniye’nin Ön Asya’da en önemli ticaret merkezlerinden biri haline gelmesine sebep oldu (Muhlisî, 1369 h.ş., s. 7). Buna bağlı olarak kısa sürede şehrin geliri arttı. Nitekim İlhanlı dönemi tarihçi ve coğrafyacı Hamdullah Müstevfi Kazvinî, Sultaniye’nin yıllık vergisinin tamgaya bağlı olarak yirmi tümen olduğunu, eğer ordular burada ikamet ederse bu miktarın otuz tümene

çıktığını kaydetmektedir (Kazvini, 1336 h.ş., 30).

Sultaniye'de ticaretin işleliğini gösteren diğer bir husus şehirde bulunan pazarlardır. İlhanlılar döneminde pazarlar genel olarak ana yol güzergâhlarında kurulmakta ve şehrin merkezine doğru uzanmaktaydı. Sultaniye pazarı da bu şekilde tanzim edilmişti. İlhanlılar döneminde Sultaniye'de on bin dükkân bulunmaktaydı ve bu dükkânların büyük bir çoğunluğu pazar esnafına tahsis edilmişti. Şehrin pazarı birkaç arastadan oluşmaktaydı. Bu arastalar çeşitli tacirlere bağlıydı. Şehrin ticarî işleliği burada yoğunlaşmaktaydı (Seyf, 1380 h.ş., s. 35).

Şehrin caddelerinde yer eden dükkânlarda o devre has her türden ürün ve eşyaya rastlamak mümkündür. Çin'in ipekli dokumaları, Türklere has gıda mamulleri, Hindistan ve İran'dan temin edilen baharatlar Sultaniye pazarında bolca bulunurdu. Şehirde ticaretin canlandırılması aynı zamanda vergi kayıtlarına da yansımaktaydı. Bu şehrin imarında kayda değer katkısı bulunan ve daha sonra şehrin idaresi ile iştigal eden İlhanlı veziri Taceddin Alişah'ın bu şehirden 100 tümen değerinde altın temin ettiği bilinmektedir (Haykıran, 2016, s. 296).

Sultaniye'deki ticaretin inkişafında şehirde tesis edilen dokumacılık atölyelerinin de etkisi büyüktü. Nitekim Olcaytu Han'ın veziri Taceddin Alişah, Bağdat'taki dokumacılık atölyelerinden esinlenerek Sultaniye'nin büyük pazarına yakın bir mevkide bir mahalle kurarak Firdevs İmalathaneleri diye meşhur olan dokumacılık atölyelerini burada kurdu. Bu atölyelerden Bağdat'tan kendi rızaları ile göçtürülen dört bin sanatkâr getirildi. Bu sanatkârların ürettiği dokuma mallar dış ülkelere ihraç ediliyordu. Bu durum tabii olarak şehrin ticarî işleliğini arttırdı. Büyük ticaret kervanları Sultaniye'de üretilen mallar için yılın belirli zamanlarında bu şehre geliyordu. Ayrıca şehirdeki pazarlara ve atölyelere ilaveten caddeler ve meydanlarda birçok ürün satılıyordu. Bu dönemde Sultaniye tacirler için en önemli malların mübadele merkezi sayılıyordu (Bayat & Bayat, 1396 h.ş., s. 36).

İlhanlılar döneminde Sultaniye, Gilan ve Mazenderan ipeğinin de ihraç merkeziydi. Bu dönemde Horasan ve İran'ın merkezi bölgelerindeki üretilen mahsuller aşağı yukarı tamamen kendi yerinde tüketilirdi. Ancak sadece Gilan, Mazenderan ve Azerbaycan ipeği Deşt-i Kıpçak ve Avrupa'nın diğer bölgelerine ihraç ediliyordu. Ülkenin içerisinde de ipek, kadife ve diğer altın işlemeli ve atlas kumaşlar gibi ürünlerin üretiminde kullanılıyordu (Yasurî & Vacargah, 1396 h.ş., s. 558-559). Nitekim Moğol istilasından önce Moğol tacirleri Çin ipeğini İran'a getiren ve bunun alışverişini yapan tacirlerdi. İlhanlılar döneminde Venedikli tacirler Astarahan limanında ticarî üstler edininip Cenevizli tacirler de Hazar Denizi'nin kuzeyinde deniz ticareti ve nakliyat için birçok merkezlerde çalışmaya başlamışlardı. Venediklilerin gemileri her yıl altı veya yedi defa ipek ve baharatlar götürüp birbirleriyle rekabet ediyorlardı. Sultaniye şehrinin ticarî yönden ehemmiyet kazanmasından sonra Gilan ve diğer bölgelerin her çeşit ipekleri bu şehre getirilip bu şehirlerdeki ticareti canlandırmaya neden olmasıyla oradan da Dımaşk, Suriye ve Türkiye'nin diğer bölgelerine ihraç edilirdi (Penahi, 1396 h.ş., s. 609).

Her ne kadar Sultaniye şehri Olcaytu Han zamanında ticarî açıdan hızlı şekilde gelişse de bu inkişafı kısa sürdü. Sultan Olcaytu'nun ölümünün ardından yerine geçen oğlu Ebu

Said Han zamanında Sultaniye şehri Tebriz'in gölgesinde kalarak cazibesini yitirmeye başladı. Ebu Said Han babası gibi güç elde edip başkentin tedrici zevalinin önüne geçemedi. Bu nedenle Sultaniye şehrinin zevalini anlayan Ebu Said'in veziri Taceddin Alişah Tebriz'de muaccel binalar inşa etmeye başladı. Belki de Alişah bu şekilde Sultaniye'ye karşı azametli bir şehir inşa etmeye çalışıyordu (Muhlisî, 1369 h.ş., s. 6-7).

İlhanlı hükümdarı Ebu Said Han'ın 13 Rebiyülahir 736 (30 Kasım 1335) yılında erkek evlat bırakmadan ölmesi İlhanlı topraklarında kargaşaya neden oldu. Sultan Ebu Said'in ölümünden sonra her bir emir hükümdar olma hayaline kapıldı (Hâfız-ı Ebrû, 1317 h.ş., s. 144). Bu kargaşa ortamı uzun yıllar devam edince beraberinde ülkede asayişsizlik ve düzensizliği getirdi. Çobanlılar ve Celayırlılar döneminde Sultaniye şehri hem siyasî hem de ticarî açıdan Tebriz'in gerisinde kaldı. Ancak yine de Sultaniye'deki ticarî işleklik kısmî aksaklıklara rağmen devam etti. İlhanlılardan sonra yaşanan kargaşa ortamından dolayı Venedik ve Cenevizli tacirlerin Tebriz ve Sultaniye şehirlerinden ayakları kesildi. Celayırlı hükümdarı Şeyh Üveys, Avrupa ile ticareti canlandırmak için yolların güvenliğini sağlamaya çalıştı. Ancak Sultan Üveys'in tüm çabalarına rağmen Sultaniye'nin ticarî vaziyeti bir türlü eski haline döndürülemedi (Hilal 2019, s. 273-275). Yine de bu dönemde Sultaniye'de iç ticaret devam etmekteydi. Nitekim bu dönemde Hindistan'dan Tebriz ve Sultaniye'ye keten parçalar, elmas, zümrüt; amber, misk, ıtırli katran; Keşmir'den firuze, Bedehşan'dan lal, Maverâünnehr'den halı, firuze ve kadife, Merv, Tus, Nişabur, Musul, Yezd ve Kirman'dan atlas ve altın işlemeli kumaşlar, Şiraz'dan dokuma mallar gelip muhtelif çeşit ıtriyat Gürcistan ve Şam'dan silah, Bağdad, İskenderiye ve Yezd'den dokuma mallar, Altın Orda topraklarından çuha ve keten parçalar, Kostantipolis'ten yün kumaşlar ve taftalar (Avnullahi, 1385 h.ş., s. 73). Kars'tan sof (yünlü) kumaş ve muhtelif renkte atlas, Musul'dan tafta, ham kumaş, ince mermer keten, cübbe kumaşı, ibrişim kumaşlı giyecek, sarık için ince bez, (el-Mazenderanî, 2013, s. 212) Hitay, Horasan ve Seylan'dan kadife ve ipek gelmekteydi (el-Mazenderanî, 2013, s. 253; Korkmaz, 2022, s. 285). Tebriz ve Sultaniye'den ise ipekli parçalar, dokuma kumaşlar, halı, halça, el işçiliği zarif mallar, kuru meyve gibi mallar ihraç olunurdu (Avnullahi, 1385 h.ş., s. 74).

Bununla birlikte 1350 dolaylarında uluslararası ticaretin ağırlık merkezi Memlûk hâkimiyeti altında olan Mısır ve Şam limanlarında yoğunlaşmasına karşın, Asya'nın ticaret malları, özellikle de ham ipek, Sultan Olcaytu'nun hükümdarlık devresinde Tebriz'in yerini alan Sultaniye şehrinde Efes, Antalya ve Trabzon gibi Anadolu limanlarına değin uzanan eski güzergâh üzerinden taşınmaya devam etti (Oğuzoğlu, 2012, s. 275).

Emir Timur, Azerbaycan topraklarını ele geçirdikten sonra iç ve dış ticareti canlandırmak için çaba sarf etti. Bu bakımdan ipek yolu ticaretini ihya etmek için Harezmi'den Deşt-i Kıpçak'daki Saray, Tana ve Kefe'ye uzanan Hazar Denizi'nin Kuzey ticarî güzergâhını Hazar Denizi'nin güneyi ile değiştirdi. Bu siyasetin sonucunda Tebriz, Sultaniye, Semerkand, Herat ve Hürmüz gibi şehirlerin ticareti canlandı. İranlı tacirlerden bazıları ülkede üretilen ürünlerini Bursa pazarlarına taşıdılar. Timurlu Devleti ticarî kervanlardan vergi ve tamgalar almakla büyük gelir elde etti. Ticaretin canlanmasının tarım ve iç ticarete de etkisi oldu. Bunun için ilk başlardan itibaren Semerkand'ın

ekonomik gelişmesine özel bir çaba sarf etti ve tacirler ve sanatkârları bu şehirde topladı. Aynı zamanda Sultaniye, Tebriz ve Hürmüz gibi sair şehirler de eski ticarî canlılıklarını geri kazandılar (Dinperest, 2013, s. 123-124).

Timurlular döneminde Tebriz'in yanında Sultaniye şehri de önemli ticaret merkezleriydi. Nitekim Timurlular döneminde her yıl haziran ve ağustos aylarından Sultaniye'ye deve kervanları ile tacirler geliyordu ve bu şekilde şehirde işlek bir ticarî vaziyet görülüyordu. Ancak devlet gelen tacirlerden ağır miktarda vergiler alıyordu. Yine de Sultaniye'ye her yıl Hindistan'dan birçok kervan gelerek ülkelerindeki baharatı buralardaki pazarlarda satıyordu. Ayrıca Hazar Denizi'nin güney sahilinde bir vilayet olan Seylan'ın ipekleri de buraya geliyor ve Seylan ipekleri, Sultaniye'den Şam'a, Suriye'nin diğer kısımlarına, Türkiye'ye, Kefe'ye ve komşu yerlere gönderiliyordu. İran tacirlerinden başka Ceneviz ve Venedik tacirleri de oraya giderek bu ipekleri alıyorlardı. Sultaniye'ye Horasan'ın Yesen ve Serp çevresinde birçok kumaş da getiriliyordu. Bunun yanında Şiraz ve çevresinden çeşitli pamuklu ve ipekli kumaşları, tenteler ve krepler geliyordu. Bunların yanında Sultaniye'ye İskenderun'dan deniz yoluyla Hindistan'a bağlı Hürmüz'den inci ve değerli taşlar getiriliyordu. Bu incilerle sedefler, Sultaniye'ye gönderilerek işleniyor ve bunlarla değişik mücevherlerden yüzükler ve küpeler yapılıyordu (Clavijo, 2016, s. 118-119).

Tebriz ve Sultaniye şehirleri uluslararası dünya ticaretinde geçit kapısı olmakla beraber, esasında bu ticarete faal bir şekilde katılıyordu. Bu dönemde Tebriz'den kuzey yolu Aras kenarlarıyla Erdebil-Bilesuvar-Mahmudâbâd-Şemahî-Derbend idi. Bu yolun diğer kolu ise Aras Çayı'ndan geçtikten sonra Lenkeran-Berdâ-Gence-Şemkir-Tiflis yolu idi. Bu yolun diğer bir kolu Berdâ-Derbend güzergâhı olup bu istikametten de kuzeye geçilirdi. XIV ve XV. yüzyıllarda İran'ın güneyi vasıtasıyla ticaretin kesifleştiği kervan yolu Tebriz ile birleşmişti. Takip edilen güney ve doğu rotaları da esasen Tebriz'den başlardı. Sultaniye, Zencan ve Tebriz yoluna gelince bu güzergâh Azerbaycan'ı Ön Asya ve Avrupa ülkeleriyle birleştirirdi. Azerbaycan ile Maverâünnehir ve Türkistan arasında kalan kervan yolu ise Tebriz'den geçmekteydi. Bu yol Ceyhun Nehri'ne kadar uzanırdı. Yol boyunca tacirlerin konaklanması için kervansaraylar bulunmaktaydı. Nitekim 55 fersahlık (yaklaşık 330 kilometre) Karabağ-Eher-Tebriz ticaret kervan yolunda beş kervansaray bulunmaktaydı. Bunun yanında Sultaniye-Tebriz kervan yolunun uzunluğu ise 46 fersah (yaklaşık 246 kilometre) idi (Avnullahi, 1385 h.ş., s. 71-72; Korkmaz, 2022, s. 290).

Sonuç

İlhanlı hükümdarı Argun Han ile başlayan yeni bir şehir kurma fikri Gâzân Han ile devam etti. Ancak bu şehrin tamamlanması Sultan Olcaytu ile gerçekleşti. Olcaytu Han, babasının vasiyeti gereği İlhanlıların yaylak olarak kullandığı Şeru-yazı'da yeni bir şehir inşasına başladı. Kısa bir süre sonra Sultaniye şehri tamamlandı. Sultan Olcaytu'nun gayretleri ile şehir bir cazibe merkezi haline getirildi. Bunda sanatkârlar ve esnafın Sultaniye şehrine göçürtülmesi ve ticarî yolların bu yeni şehre doğru kaydırılmasının payı büyüktü. Böylece yeni İlhanlı şehri Yakın Doğu'da önemli bir ticaret merkezine dönüştü. Fakat Sultan Olcaytu'nun ölümünden sonra şehir yavaş yavaş cazibesini kaybetmeye başladı. Ancak yine de şehirdeki ticarî hayat kısmî kesintilere uğramakla beraber devam

etti. İlhanlı Devleti'nin çöküşünden sonra da Sultaniye şehri Yakın Doğu'nun ticarî merkezlerinden bir olarak devam etti. XV. yüzyıla gelindiğinde ise şehir artık Tebriz'in gölgesinde kalarak siyasî ve ticarî açıdan önemini kaybetti.

Extended Summary

After a while Möngke Khan sent Hulagu Khan to Asia Minor and then his death, Hulagu Khan established the Ilkhanid State by making the city of Meraga the capital of the places he captured. Then, during the Abaka period, the Ilkhanid capital was determined as Tabriz. When Argun Khan became the Ilkhanid ruler, he wanted to establish a new capital in Şeru-yazı, which the Ilkhanids used as a plateau. As a matter of fact, Argun Khan transferred a thousand people, including architects, workers and artists, from the capital Tabriz to this region within a year for the construction of this city. Even before the construction of the castle was completed, Argun Khan started to reside in the inner castle. However, when he died in 691 (1291-1292), they buried his body on a hill nearby, as per his will. After him, Ghazan Khan first wanted to complete the unfinished parts of the city. However, due to political events that developed later, he gave up this work and Tabriz continued to maintain its importance as the capital during his rule. After Gazan Khan's death, his brother Sultan Oljeytü, who became the ruler in his place, decided to complete the work his father left unfinished. Thus, in the spring of 705 (1305-1306), the construction of the city called Sultanâbâd, or also known as Sultaniye, was started again in the Şeru-yazı region. Sultan Oljeytü acted hastily in this matter. As a matter of fact, the Sultan had a temporary tent built for himself in the city in order to personally control the construction and progress of the works, and he personally controlled the construction from there. The construction of the city was completed in 712 (1312-1313) by bringing architects and engineers from Tabriz for the construction of the city.

Sultan Oljeytü wanted to increase the functionality of the city of Sultaniye after its construction was completed. However, Sultaniye was not located on commercial routes. Despite these, thanks to the practices of Sultan Oljeytü, Sultaniye very quickly attracted commercial routes and became the center of political, economic, cultural and social life. In the economic and commercial development of Sultaniye, Oljeytü's forced migration of Tabriz's artists and merchants to this new capital was also in question. In addition, the Ilkhanid ruler required the trade caravans coming from India, Turkestan and China to first bring their commercial products to the city of Sultaniye and from there to Europe. Although the distance was disturbing for foreign merchants, the sultan's orders in this regard were fulfilled. Even traders within the country had to behave this way. This situation enabled Sultaniye to become one of the most important trade centers of Asia Minor in a short time, along with the old Ilkhanid capital Tabriz. Thus, it was possible to come across all kinds of products and goods specific to that period in the shops on the streets of the city. Among these, silk textiles from China, food products specific to the Turks, and spices from India and Iran were abundant in the Sultaniye market. Although this situation continued until the end of the Ilkhanate, Sultaniye gradually began to lose its former importance after the throne struggles after the death of Sultan Abu Said. Although many important buildings

of the city were destroyed during the governorship of Emir Timur's son Miranshah, the city continued to remain a living space with ups and downs. However, it completely lost its shine and commercial importance during the İlkhaniid period. In summary, this study will try to examine the establishment, rise and commercial importance of the city of Sultaniye in the Middle Ages, in the light of the main sources belonging to the period.

Makaledeki Yazar Katkılarının Yüzde ile Gösterilmesi
(Showing Author Contributions in the Article as Percent)

	1. Sorumlu Yazar (Responsible Author)	2. Katkı Sunan Yazar (Contributer Author)	3. Katkı Sunan Yazar (Contributer Author)	4. Katkı Sunan Yazar (Contributer Author)
Çalışmanın Tasarlanması: (Conceiving the Study)	% 70	% 30		
Veri Toplanması: (Data Collection)	% 60	% 40		
Veri Analizi: (Data Analysis)	% 70	% 30	-	-
Makalenin Yazımı: (Writingup)	% 70	% 30		
Makale Gönderimi ve Revizyonu: (Submission and Revision)	% 80	% 20		
Çıkar Çatışması: (Competing Interests)	Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler. The authors declare that they have no competing Interests)			

* Not(e): Belgenin imzalı asıl nüshası dergi süreç dosyalarında mevcuttur.

(The signed original copy of the document is available in the journal process files archive)

Kaynakça | References

- Amulî. (1381 h.ş.). *Nefâisü'l Fünûn fî Arâyisi'l-Uyûn* (C. III) (nşr. Şaranî, M. E. H.). Tahran: İntişarat-ı İslamiyye.
- Avnullahi, S. (1385 h.ş.). *Orta Asırlarda Tebriz Şehrini Tarihi*. Tebriz: İntişârât-ı Yârân.
- Bayat, M. & Bayat, R. (1396 h.ş.). *Tarih-i Tehavulat-ı Sultaniye ez Ağaz tâ Ahd-ı Nasırî*. Tahran: İdare-i Neşr-i Vezerat-ı Umur-ı Harici.
- Bilgili, A. S. (2011). Tebriz. *DİA* (C. XL, s. 219-222). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Blair, S. S. (1986). The Mongol Capital of Sultāniyya. *The Imperial*, (s. 139-151). Iran, Vol. 24.
- Bursevi, Muhammed b. Ali (1424 h.). *Evezahu'l Memalik ila Ma'grifetü'l Buldan ve Memalik* (tah. Mahdi Aydu'l-revaziye). Beyrut: Daru'l-Garbu'l İslami.
- Clavijo, R. G. (2016). *Timur Devrin'de Kadis'ten Semerkand'a Seyahat* (Doğrul, Ö. R. çev.). İstanbul: Köprü Kitapları.
- Dinperest, Veli. (2013). Siyasethay-ı Ticarî-i Timur ve Peyamedhay-ı An. *Tarih-i İran*, 71/5.
- Gördeğir, Ercan. (2019). Olcaytu Han Dönemi Sultaniye Şehrini Kuruluşu ve İlhanlı Tarihindeki Önemi. Karaer N. & Kartal K. & Nehir, N. (Ed.). *Türk Tarihine Yenilikçi Yaklaşımlar* (s. 17-31). İKSAD.
- Hâfız-ı Ebrû. (1317 h.ş.). *Zeyl-i Câmî'ü't-Tevârih-i Reşîdî* (nşr. Beyânî, H.). Tahran: Şirket-i Tezâmünî-i İlmî.
- Hatef, N. A. (2020). The Ilkhanid City of Sultaniyya: Some Remarks on the Citadel and the Outer City (s. 91-120). *Iran*, Vol. 60/1, Marc.
- Haykiran, K. R. (2016). *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Hilal, A. (2019). *Moğol Batı Avrupa İlişkileri ve İslâm Dünyasına Etkileri* (Batur, D. A. Çev.). İstanbul: Selenge Yay.
- İbn Tağrıberdi. (1992). *en-Nücûmü'z-zâhire* (C. IX) (nşr. Şemseddin, M. H.). Beyrut.
- el-Kalkaşandî, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. (1914). *Şubhu'l-A'şâ fi Şinâ'ati'l-İnşâ* (C. IV). Kahire: Darul Kutubul Hıdıviyye.
- el-Kaşanî, Ebu'l-Kasım Abdullah b. Muhammed. (1348 h.ş.). *Tarih-i Olcaytu* (nşr. Muhyin Hambeli). Tahran: Bengâh-ı Tercüme ve Neşr-i Kitab.
- Kadı Ahmed Takavi vd. (1382 h.ş.). *Târîh-i Elfi* (C. VI) (nşr. Mecd, G. T.) Tahran.
- Karaduman, R., Korkmaz, A. (2023). İbn Haldun'un el-İber Adlı Eserinde İlhanlılara (İran Moğollarına) Dair Kayıtlar. F. Bostancı (Ed.), *Farsça ve Arapça Kaynaklarda Türk ve Moğol Devleti Tarihi I* (s. 12-38). İstanbul: Efeakademi Yay.
- Kazvini, Hamdullah Müstevfi-i. (1336 h.ş.). *Nüzhetu'l-kulûb* (nşr. Siyâkî, M. D.). Tahran.
- Korkmaz, A. (2022). Celayırlılar Döneminde Yakın Doğu'da Ticari Vaziyet (1340-1411). T. Karaimamoğlu (Ed.), *Orta Çağ'da Ticaret (279-292)*. İstanbul: Selenge Yay.
- el-Mazenderanî, Abdullah Püser Muhammed b. Kiya. (2013). *Risale-i Felekiyye (Kitabu's-Siyakat)* (Otrar, İ. Çev.). İstanbul: İSMMM Yay.
- Muhlisî, M. A. (1369 h.ş.). *Coğrafya-yı Tarih-i Sultaniye*. Tahran: Çaphane-i İrfan.
- Natanzi, M. (1336 h.ş.). *Müntahabü't-Tevârih-i Muinî* (nşr. Aubin, J.) Tahran.
- Niya P. T. & Necefi A. (1394 h.ş.). Avamil-i Şekilgiri ve Anasır-ı Şehirha-yı İlhanî. *National Conference of Native Architecture & Urbanism of Iran*.

- en-Nüveyrî. (2004). *Nihâyetü'l Ereb fî Fünüûni'l Edeb* (C. XII) (thk. Necib Mustafa Feyyaz ve Hikmet Keşli Feyyaz). Beyrut.
- Oğuzoğlu, Y. (2012). *Halil İnalıcık'ın Bursa Araştırmaları*, Bursa: Bursa Araştırmaları Merkezi.
- el-Ömerî. (2010). *Mesalikü'l Ebsar fî Memalikü'l Emsar* (C. III) (nşr. el-Caburî, K. S. & el-Necm, M.). Lübnan: Daru'l Kutabbu'l İlmiye.
- Özgüdenli O. G. (2004). Meraga. *DİA* (C. XXIX, s. 162-163). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Özgüdenli O. G. (2009). *Moğol İnanında Gelenek ve Değişim Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*. İstanbul: Kaknüs Yay.
- Penahi, A. (1396 h.ş.). İbrişim-i Gilan ve Nakş-ı An der Ticaret-i Harici-i Asr-ı Safevi. *Hemayiş-i Milli-i İbrişim-i İran*. Danışgah-ı Gilan.
- Seyf, A. (1380 h.ş.). *İstibdad Mesele-i Malikiyet ve Enbaşt-ı Sermaye der İran*. Tahran: İntişarat-ı Resenç.
- Spuler, B. (2011). *İnan Moğolları Siyaset, idare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350* (Köprülü, C. Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Uyar, M. (2020). *İlhanlı (İnan Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilatı (Ortaçağ Moğol Ordularında Gelenek ve Dönüşüm)*. Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yay.
- Vassaf. (1372 h.ş.). *Tahrîr-i Târih-i Vassâf* (nşr. Ayetî, A. M.). Tahran.
- Vladimir, M. (2001). Sultânîye. *İslam Ansiklopedisi* (C. XI, s. 33-35). Eskişehir: Millî Eğitim Bakanlığı Yay.
- Yan, M. & Yari, S. & Emini, Z. (1399 h.ş.). İlel-i İktidadi-Siyasî-i Şekilgiri-i Şehri Sultaniye der Tarih-i Şehrnişini-i İran. *Fasilname-i Tarih-i Şehr ve Şehrnişinî der İran ve İslam* (Sal-ı evvel şomare 2).
- (Yasurî, A. M. & Vacargah, H. K. (1396 h.ş.). Caygah-ı İktisadi ve Ticarî-i İbrişem-i Gilan der Devre-i Safeviye (Şah Abbas-ı Evvel). Gilan: *Hemayiş-i Milli-i İbrişim-i İran*.
- Yuvalı A. (2019). *İlhanlı Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yay.

Matrakçı Nasuh'un Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn Adlı Eserinde Konya Kalesi

Ela Özkan | ORCID: 0000-0003-0105-5014 | elaozkan_42@hotmail.com

Konya, Türkiye

Zekeriya Şimşir | ORCID: 0000-0001-5827-6235 | zsimisir@erbakan.edu.tr

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Konya,
Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/013s3zh21>

Öz

Minyatürler geçmişe ışık tutan, tarihi belgelere görsel nitelik kazandıran en önemli kaynaklardan biridir. Topografik konulu minyatürler ise Osmanlı dönemi minyatür sanatının önemli bir kısmını oluşturmakta olup konu ile ilgili en önemli minyatürlü yazmalardan biri de hiç şüphesiz Matrakçı Nasuh'un Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn isimli eseridir. Matrakçı Nasuh, bu eserinde Kanuni Sultan Süleyman'ın İran seferinde İstanbul'dan hareket ederek Tebriz'e kadar ordunun geçtiği bütün menzillerin fizikî durumunu ve topoğrafyasını tasvir etmiştir. Konya kenti de bu kapsamda minyatürü yapılan menzillerden biridir.

Bu çalışmayla Matrakçı Nasuh'un Konya minyatürünü resmederken konuya yaklaşımı, öncelik verilen öğelerin saptanması, kalenin form, renk, üslup bağlamında tanımlanması ve aynı zamanda sanatçının üslubunun mimariye nasıl yansıdığı tespit edilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca minyatür ayrıntılı olarak tanıtılıp çalışma sonucunda minyatürde yer alan kale ile eldeki bilgiler ışığında kalenin özgün durumu arasında bağlantılar kurularak araştırmada varılan sonuçlar aktarılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Minyatür, Matrakçı Nasuh, Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn, Konya, Kale

Atıf Bilgisi

Özkan, Ela.-Şimşir, Zekeriya. "Matrakçı Nasuh'un Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn Adlı Eserinde Konya Kalesi". *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 19 (Aralık 2023), 115-146.

<https://doi.org/10.23897/usad.1411696>

Geliş Tarihi	13.03.2023
Kabul Tarihi	30.10.2023
Yayın Tarihi	29.12.2023
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

Etik Beyan	*Bu makale, tarafımdan hazırlanan yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Turnitin
Etik Bildirim	usad@selcuk.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Konya Castle in Matrakçı Nasuh's Work Titled *Beyan-i Manazil-i Sefer-i Irakeyn*

Ela Özkan | ORCID: 0000-0003-0105-5014 | elaozkan_42@hotmail.com

Konya, Türkiye

Zekeriya Şimşir | ORCID: 0000-0001-5827-6235 | zsimisir@erbakan.edu.tr

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Konya, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/013s3zh21>

Abstract

Miniatures are one of the significant resources that shed light on past, enhance historical documents with their visual narratives. In specific, topographic miniatures cover a great part of Ottoman miniature art in which *Beyan-i Manazil-i Sefer-i Irakeyn* shortly *Beyan-i Manazil* by Matrakçı Nasuh is undoubtedly among the most prominent illuminated manuscripts regarding this subject. In *Beyan-i Manazil*, Matrakçı Nasuh depicts the topography and geographical features of the route of Suleiman the Magnificent starting from İstanbul to Tabriz which army passed through, during Iran expedition. In this context, Konya province is one of the destinations miniaturized in his book.

In this study, it is aimed to define the approach of Matrakçı Nasuh towards the subject while he was painting his miniatures, to discover his priority factors, to characterize his style in colors and the form of the castle. Additionally, we try to identify how his artistic style is reflected on forming architecture. Besides introducing the miniature in details, the castle depicted in his book will be compared in its original features with the help of existing documents. To conclude our study, results will be shared after establishing significant connections between the castle in his miniature and the original.

Keywords

Miniature, Matrakçı Nasuh, Beyan-i Manazil-i Sefer-i Irakeyn, Iconium, Castle

Citation

Özkan, Ela.-Şimşir, Zekeriya. "Konya Castle in Matrakçı Nasuh's Work Titled Beyan-i Manazil-i Sefer-i Irakeyn". *Journal of Seljuk Studies* 19 (December-2023), 115-146.

<https://doi.org/10.23897/usad.1411696>

Date of Submission	13.03.2023
Date of Acceptance	30.10.2023
Date of Publication	29.12.2023
Peer-Review	Double anonymized - Two External

Ethical Statement	* This article is based on my postgraduate thesis dissertation. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	usad@selcuk.edu.tr
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Minyatür kelimesi, Ortaçağ Avrupası'nda el yazması kitaplarda metin başlarında yer alan, ilk harflerin etrafını süsleyen kırmızı bir toz olan *minium*'dan gelmektedir (Mahir, 2005, s.118; Binark, 1978, s.271). İslâm sanatında kitap sayfalarını süslemek, aynı zamanda yazılı metni açıklamak amacıyla derinlik izlenimi verilmeksizin yapılan resimlere minyatür veya tasvir adı verilmiş, minyatür sanatıyla uğraşan kişilere ise musavvir veya nakkaş denilmiştir (Mahir, 2005, s.118). Diğer bütün sanat dallarında olduğu gibi bu sanat dalı da zaman içerisinde değişen imkân, teknik, yöntem ve üsluplarla birlikte gelişme göstermiştir (Bağcı, Çağman, Renda & Tanındı, 2006, s.14). Minyatürler döneminin kültür, sanat ve yaşam biçimleri gibi birçok unsuru bünyesinde barındıran, tarih belgeleri içerisinde en önemli kaynaklardır.

Minyatürlü ilk yazmaların şekillenmesiyle başlayan Türk-İslâm minyatürü, Selçukluların Anadolu'ya girişiyle birlikte gelişimini devam ettirmiş, özellikle ilk örneklerde Bizans resim sanatının izleri görülürken sonrasında Uygur-Selçuklu tipinde yansıtılan insan figürlerine yer verilmiştir (Mahir, 2005, s.118). Tıp, ilim, Edebiyat gibi alanlarda oldukça önemli eserler ortaya konulan bu dönemde eserin içeriğine göre minyatürlerde; bitki-doğa betimlemeleri, mimari, günlük kullanım eşyaları ile birlikte insan ve hayvan figürleri de yansıtılmaya çalışılmıştır.

Osmanlı dönemine gelindiğinde ise bütün sanatsal faaliyetler Ehl-i Hiref teşkilatının şemsiyesi altında belirli bir disipline kavuşmuş, bu çatı altında yer alan sanatçıların ürettikleri eserler her alanda uygulanarak sanatsal bir üslubun oluşması sağlanmıştır (Başkan, 2014, s.125). Anadolu ve komşu coğrafyalardan etkilenen Osmanlı minyatüründe (Başkan, 2014, s.126) saray hayatı ve tarihi olayların yoğun olarak işlendiği görülmektedir. Özellikle Klasik Osmanlı döneminde sanatsal faaliyetlerin hız kazanmasıyla minyatür sanatı da ön plana çıkmış, sultanların ilgisi ve katkılarıyla zenginleşen bu sanat kendi içerisinde pek çok konu başlığına ayrılmıştır. Bu başlıkların en dikkat çekicilerinden olan doğa ve kent görünümleri de ortaya konan eserlerle bağlantılı olarak Osmanlı resim sanatında oldukça önemli bir yere sahiptir.

Topografik minyatürlerde pek çok mimari yapı bulunmakla birlikte kalelere de sık sık yer verilmiştir. Kaleler; stratejik mevkiiler ve kentlerin korunmasını sağlamak amacıyla inşa edilen birincil mimari yapılardandır. Tarihi oldukça eskiye dayanan bu mimari yapılar asırlar boyunca kentlerin ve insanların savunulmasına katkı sağlamıştır. Bu bağlamda *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn*' de yer alan mimari tasvirler içerisinde kale mimarisi ayrı bir yere sahiptir. Kentlerin fiziki durumu ve peyzajının yanı sıra kalelerin mimari özellikleri ve dönemi içerisindeki durumunu algılama açısından bu eser oldukça önemlidir.

Matrakçı Nasuh ve *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn*

Doğum tarihi kesin olarak tespit edilemeyen Matrakçı Nasuh'un tam adı *Nasuh b. Abdullah (Karagöz) es-Silâhî el-Matrâkî el-Bosnâvî*'dir (Unat, 2016, s.18). Matematik alanındaki ilk eseri olan *Cemâlü'l-Küttâb ve Kemâlü'l-Hüssâb*'da kendini hem *Nasuh b. Abdullah* hem de *Nasuh b. Karagöz* olarak tanıtan sanatçı, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn* isimli eserinin giriş kısmında ismini *Nasuh es-Silâhî eş-şehîr bi-Matrâkî* şeklinde zikretmektedir (Nasûhü's-

Silâhî (Matrakçı), 2014, s.1-10). İsminde yer alan Bosnavî nisbesinden dolayı Bosnalı olduğu düşünülen Nasuh'un, devşirme olduğu yönünde bilgiler bulunmakla beraber Aşık Çelebi'nin aktardığına göre Enderun'da eğitim görmüş, II. Bayezid döneminde Enderun'da eğitim veren Hoca Sâî'den dersler alan sanatçı, aynı zamanda iyi bir silahşor olarak da ünlenmiştir. Matrak adı verilen değnek ve sopalarla oynanan bir savaş oyununu icat etmesiyle birlikte Matrakçı unvânını kazanmıştır (Nasûhü's-Silâhî (Matrakçı), 2014, s.2-3).

Nasuh, 1517 tarihli *Cemâlû'l-Küttâb ve Kemâlû'l-Hüssâb* adlı ilk eserini matematik üzerine yazmış olup, kitabını iki bölüm halinde tasarlayarak içeriğinde rakamlar, dört işlem, kesirler gibi matematiksel konuları işlemiştir. Nasuh'un kaleme aldığı bir diğer eseri ise içerisinde silahşorluğa dair bilgilerin yer aldığı 1529 tarihli *Tuhfetü'l-Guzât*'tır. Tek bir nüshası bulunan, beş bölüm halinde yazılan eserde ok, kılıç, kalkan, at talimi gibi askeri konular hakkında bilgiler vermiştir. Matrakçı Nasuh'un matematiğe dair yazdığı ikinci bir eseri ise *Umdetü'l-Hisâb*'dır. Bu eser ilk yazdığı matematikle ilgili eserin üzerine yaptığı ilaveleri ihtivâ etmektedir. Nasuh'un en önemli eseri olan *Süleymannâme* isimli eseri ise tarih konuludur. İki aşamalı olarak tasarlanan, 1537-38 yıllarında yazıldığı bilinen ilk yazma; Kanuni Sultan Süleyman'ın cülusuyla başlayarak, Korfu Seferi'ne kadar geçen tarihi süreç hakkında bilgiler vermektedir. Eserin ikinci bölümünü içeren yazma ise 1543-55 yılları arasında meydana gelen tarihi olayları içermektedir. *Târih-i Feth-i Şikloş ve Estergon ve Istûnibelgrâd* adlı eserinde ise Süleymanname'deki 1542-43 yıllarında yaşanan tarihi olaylara yer vermiştir. İçerisinde Matrakçı Nasuh'un çizmiş olduğu 32 adet minyatür bulunan yazma bizzat sultan için hazırlanmıştır. Matrakçı Nasuh'un *Mecmâu't-Tevârîh* adlı eserinin Osmanlı tarihini anlatan son kısmından sadece II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim devirleri hakkında bilgi veren anonim bir yazma ile Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nin Revan kısmında II. Bayezid devri olaylarını içeren bir nüshası bulunmakta olup içerisinde minyatürler yer almaktadır (Nasûhü's-Silâhî (Matrakçı), 2014, s.2-21).

Matrakçı Nasuh'un en gözde eserlerinden olan ve araştırmanın içeriğinin bulunduğu *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn*; Kânûnî Sultan Süleyman'ın 1533-36 yılları arasında Safevi Devleti üzerine düzenlemiş olduğu seferi¹ anlatmaktadır (Nasûhü's-Silâhî (Matrakçı), 2014, s.31). İçerisinde 90 sayfalık bir metin ile 107 adet minyatür bulunan eserin minyatürleri bizzat Matrakçı Nasuh tarafından yapılmıştır (Nasûhü's-Silâhî (Matrakçı), 2014, s.10). 16. yüzyılda bazı Anadolu ve İslâm şehirlerinin durumunu görsel olarak algılamayı sağlayan bu eser İstanbul'dan başlayarak Tebriz üzerinden Bağdat'a giden yol üzerinde bulunan menzilleri içermektedir (Resim 1). İstanbul, Hereke, İzmit, İznik, Kütahya, Konya, Niğde, Kayseri, Sivas, Erzincan, Erzurum, Tebriz, Bağdat, Bitlis, Diyarbakır, Halep, Adana, Eskişehir gibi önemli kentler, buldukları tabiat ortamı içerisinde mimari yapılarıyla birlikte

¹Kânûnî Sultan Süleyman 1533 yılında Irakeyn Seferi için hazırlıklara başlamış, Vezîriâzam İbrahim Paşa'yı önden göndermiş (21 Ekim 1533), aynı senenin Aralık ayında Halep'e varan İbrahim Paşa, 1534 yılının Mayıs ayında Diyarbakır'a oradan da Tebriz'e ulaşmıştır. 14 Haziran 1534'te Üsküdar'dan harekete geçen Kânûnî önce Erzurum'a oradan da 28 Eylül'de Tebriz'e ulaşmıştır. (Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Emecen, 1999, s.116)

resmedilmiştir. Eser, Albert Gabriel, Franz Taeschner gibi araştırmacılar tarafından incelenmiş, içerisinde yer alan minyatürlerle ilgili bilgiler verilmiştir (Gabriel, 1928, s.328-345; Taeschner, 1923, s.31-88).

Beyân-ı Menâzil; seferin başlaması ve ordunun harekete geçişini anlatan bir giriş bölümüyle başlar. Sonrasında sefer boyunca uğranılan ve fethedilen bölgelerin isimleri ve çizimleri aktarılır². Matrakçı Nasuh ele aldığı şehirleri Ekâlîm-i Seb'a olarak adlandırdığı yedi iklim bölgesine ayırmış, sonrasında bu iklim bölgelerine dahil olan şehir ve bölgelerin isimlerini vermiştir (Nasûhü's-Silâhî (Matrakçı), 2014, s.38-40). Topografik bir harita niteliği taşıyan minyatürler ise 16. yüzyıl şehirlerinin dörtgen bir alan üzerine sığdırılmış yansımaları şeklindedir. Şehirler, kasabalar, kaleler, köyler, mevkiiler, hanlar, köprüler, dağlar, göl ve nehirler isimleriyle birlikte betimlenmiştir.

Hem tarihi hem de coğrafi açıdan büyük bir öneme sahip olan Beyân-ı Menâzil şüphesiz çok farklı bilim dallarındaki araştırmacılara kaynaklık eden eşsiz bir eser niteliğindedir.

Kale Mimarisi ve Türklerde Kale Mimarisinin Gelişimi

İnsanoğlu yeryüzüne ayak bastığı ilk andan itibaren yaşadığı çevreye karşı kendini koruma içgüdüğü geliştirmiş ve bu duygudan hareketle yaşamını sürdürebileceği ve kendini koruyabileceği müstahkem mekân arayışları içine girmiştir. İlk insanların mağaralarda yaşamlarını devam ettirdiği bilinirken sonrasında ortaya çıkan topluluklar göçebe ve yerleşik yaşam tarzlarını benimsemiş ve birbirleriyle etkileşim içerisine girerek yeni yerleşik düzenler ve kent modelleri ortaya koymuşlardır.

Kentleşmenin bir sonucu olarak kurulan yerleşim yerlerinin güvenliğini sağlamak üzere etrafını surlar ve kaleler ile korunaklı hale getirme zarureti hâsıl olmuştur. Stratejik bir yeri, bir geçidi korumak amacıyla inşa edilen askerî bir yapı olan surlar, genellikle mazgallı olup, kenti kuşatarak himâyeyi sağlamaktaydı (Sözen & Tanyeli, 2010, s.285). Kaleler ise düşman saldırılarını engellemek amacıyla yapılmış, burçlar, kuleler ve duvarlardan oluşan müstahkem yapılarıdır (Sözen & Tanyeli, 2010, s.154). İnşa edilecekleri topografyaya göre planı şekillendirilen kaleler, genellikle ana yol, kavşak noktaları, geçit ve boğaz gibi stratejik noktalarda konumlandırılıyordu (Eyice, 2001, s.234). Kale inşası için uygun yerler seçilirken; gözlem için elverişli olması, uzun sürebilecek olan kuşatmalarda su ihtiyacının kolayca karşılanabileceği bir su kaynağına yakın olması, olağanüstü durumlarda askerin kolay hareket etmesini sağlayan ve giriş-çıkışı kolaylaştıracak bir plana sahip olması gibi sebepler göz önünde bulunduruluyordu (Parlak, 2010, s.39) (Çizim 1).

Kaleler, genel itibarıyla sürekli bir sur duvarı ve belirli aralıklarla duvarlara yerleştirilmiş burçlardan oluşuyordu. Sur duvarları topografyaya göre şekillendirilirken, burçlar da daire, kare veya çokgen formlarda yapılabiliyordu. Kale ve sur duvarlarının üst

²Minyatürlerin sefer esnasında çizildiği kesindir, ancak ordu ile birlikte sürekli hareket halindeyken tüm teferruatıyla çizilip renklendirilmeleri oldukça zor olduğundan seferde menzillerin bir eskizi çizilip sonrasında detaylar işlenip renklendirme yapılmış olma ihtimali de bulunmaktadır. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Yurdaydın, 1963, s.13)

kısımında mazgallardan oluşan “barbata” adı verilen korunma bölümleri bulunurken (Sözen & Tanyeli, 2010, s.45) duvarlar üzerinde de hareket etmeyi kolaylaştıracak düz seğirdim yolları yer alıyordu (Çizim 2). Kale istihkâmını sağlamak için duvarların dış kısımlarına su hendekleri kazılıp, girişlerine hem korunmayı sağlamak hem de hendek üzerinden geçişi kolaylaştırmak amacıyla iner-kalkar (müteharrık) ahşap kapılar yapılıyordu (Boran, 2002, s.1307) (Resim 2-3, Çizim 3-4). Surların üst kesimlerinde sura yaklaşan düşmanları püskürtmek amacıyla taş, ok, ateş fırlatmak için yapılmış “senkendaz”³ adı verilen kuleler bulunuyor, güvenliği artırmak amacıyla mevcut surun dışına “dış sur” adı verilen ikinci bir sur yapısı da yapılabiliyordu. Kale surları, zamanının savaş aletlerine mukavemet gösterebilecek şekilde taş, bazen de tuğla malzemededen, zaman zaman taş ve tuğla birlikteliği ile aynı zamanda direncini artırmak için horasan harcı kullanılarak inşa ediliyordu (Sevgen, 1959, s.7) (Çizim 5).

Kaleler genellikle dış kale, iç kale ve Ahmedek olmak üzere üç başlık altında toplanmaktadır. Dış kale; bütün bir şehri, iç kale ve ahmedek yapısını da içerisine alan bir savunma yapısıyken, iç kale şehrin en yüksek kesiminde, hükümdar sarayının, yönetici konutlarının, cami ve darphane gibi birimlerin bulunduğu özel bir konuma sahiptir (Boran, 2002, s.1307). Dış sura bitişik olarak konumlanan ahmedek ise şehrin savunmasını destekleyen, belli bir askeri birliği barındıran kışla niteliğindedir (Tanyeli, 1987, s.152). Kentler iç kale etrafında şekillenirken ahmedek ve dış kale bazı şehirlerde bulunmamaktadır (Boran, 1999, s.347).

Başlangıcı Neolitik Döneme kadar uzanan yerleşik yaşam düzeni zamanla Türk topluluklarınca da benimsenmiş ve zaman içerisinde değişen ekonomik, sosyal, kültürel, coğrafi, topografik pek çok sebebe paralel olarak gelişme göstermiştir. İslamiyet'ten önce kurulan Orta Asya Türk kentinde yer alan mekânsal unsurlar içerisinde; hükümdar sarayı ve önemli devlet adamlarının konutlarının bulunduğu suni bir tepe üzerinde konumlanan *orduğ* (iç kale), iç kale dışında kalan, halkın konutlarını barındıran, etrafı surlarla çevrelenmiş *balık* (kent) ve ticarî faaliyetlerin rahat yürütülebilmesi için kent dışında konumlanan pazar alanlarının oluşturduğu *kıy* (dış kent) adı verilen yapılar bulunmaktaydı (Özcan, 2005, s.61-62) (Çizim 6).

İslâm hâkimiyeti altına alınan topraklarda ise şehirleşme faaliyetleri çok hızlı gelişmiş, İslâm şehrini kurmanın yanı sıra şehri korumak da en mühim faaliyet olmuş, fethedilen ve yeniden kurulan şehirler; duvarlar, surlar, hendekler, kanallar, ribatlar, kaleler ve hatta sık ağaçlarla tahkim edilip korunmaya çalışılmıştır (Çizim 7).

Büyük Selçuklu döneminde Merv, İsfahan, Nişabur, Rey gibi şehirlerin etrafı surlarla çevrelenmiş, kentin iç kısımlarına çok sayıda kale eklenmiş, kentlerin genişlemesi ve savunma ihtiyacının artması birden fazla kalenin inşasını gerektirmiştir. İç kesimlerdeki bu

³Kale duvarlarının ve surların en yüksek kesiminde dışa doğru çıkıntı yapan ve zeminindeki bir delikten saldırganlara taş atılıp kaynar yağ dökülen cumba biçiminde bir mimari öğedir (bk. Sözen & Tanyeli, 2010, s.273).

kaleler çoğu zaman birbirini içine alacak şekilde ve yakın mesafelerde konumlanmıştı (Sayan, 2004, s.223-224) (Çizim 8).

Türklerin Anadolu'ya girişi ile beraber şehirler imar edilirken diğer yandan surlar ve kaleler de ya onarılarak kullanılmaya devam edilmiş veya yeniden inşa edilmiştir (Aslanapa, 1989, s.300). 12. yüzyılda Anadolu'da Türk yerleşiminin hız kazanmasıyla yeni yapı ihyası ve tamiri de artmış, kentleşme sisteminde değişiklikler yapılmıştır. Anadolu Selçuklu döneminden itibaren ticaret hayatının canlanmasıyla kervanların şehirlere giriş-çıkışını kolaylaştırmak için dış kale yerine iç kale yapımına önem verilmiş ancak stratejik bölgelerde yer alan kentler yine dış kalelerle tahkim edilmiştir (Boran, 1999, s.348).

Osmanlı döneminde ise önceki devirlere ait kentlerin büyük çoğunluğu iskân edilmiş, savunma yapıları bağlamında da daha evvel yapılmış kale yapıları onarılıp kullanılmış, bunun yanında yeni kaleler de inşa edilmiştir. Bu yapılar içerisinde en dikkat çekenini ise hisarlardır (Çizim 9). Boğazlardaki hâkimiyeti kuvvetlendirmek ve desteklemek amacıyla inşa edilen bu küçük kaleler Türklerde savunma mimarisinin gelişmesine de büyük katkı sağlamıştır.

17. ve 19. yüzyıl arasındaki süreçte kale dışında kalan bölgelerde varoşların artması, surların önemini yitirmesine neden olmuş, kale yapıları da ateşli silahların artmasıyla yerleşim birimlerini korunamaz hale getirmiştir (Kejanlı, 2010, s.296). Sonraki süreçte konutlaşmanın hızlanması sur ve kalelerin yıkılmasına neden olmuş, 20. yüzyıl modernleşmesiyle birlikte elde kalan yapılar tarihi eser statüsünde koruma altına alınmıştır.

Konya Kalesi

İnsanoğlu yerleşik düzene geçişle birlikte yaşadığı kentleri güvence altına almayı istemiştir. Konya yakınlarındaki Çatalhöyük'ün de Erken Neolitik Dönemde bir savunma sisteminin bulunduğu bilinmektedir (Karauğuz & Kunt, 2004, s.1). Tarihi oldukça eskiye dayanan Konya'da İlkçağlardan itibaren yerleşim izlerine rastlanmıştır (Baykara, 2002, s.182). İç kale, ahmedek ve bir de dış kaleye sahip olduğu bilinen şehir (Çizim 10); 1221 yılına kadar bir açık kent olarak iskân görmüş, kentin etrafı bu tarihten sonra surlarla çevrilmiş (Tanyeli, 1987, s.53), Alaeddin Keykubad dönemine kadar dairevi planlı bir iç kale yapısı (Küçükdağ, Arabacı & Yenice, 2020, s.25) ile korunan şehre bu dönemde bir de dış sur eklenmiştir (Önder, 1962, s.46).

Konya kaleleri hakkında detaylı bilgiler veren İbrahim Hakkı Konyalı (1964, s.125-130); İç Kalenin içerisinde bir saray yapısını barındırdığını, oldukça kalın olan kale duvarlarının muntazam kesme taşlarla yapıldığını ve önünde bir hendek bulunduğunu, Friedrich Sarre'den alıntı yaparak kalenin 42 burcunun olduğunu ve kale duvarlarının güney ve doğusunda da altı kapısının bulunduğunu aktarmaktadır. Konya'nın bir iç kalesi bulunduğunu konusundaki şüpheli yaklaşımlara karşı kesinlikle bir iç kalesinin bulunduğunu vurgulayarak iç kalenin farklı zamanlarda yıktırılıp tekrar yapıldığını belirtmektedir (Konyalı, 1964, s.129-130). Yine Sarre'nin aktardığına göre şehrin ortasında suni görünümlü bir tepeyi çevreleyen kale; Alaeddin Camii ile birlikte pek çok mimari yapıyı barındırmaktadır. Bunlardan en önemlisi şüphesiz saray yapısıdır. Saraydan geriye kalan

son bakiye ise iki katlı, şahnişinli II. Kılıçarslan Köşkü olup, tuğladan yapılmış olan bu köşkün alt kısmı kerpiçten yekpare duvar şeklinde örülüp, ön tarafına ise iki niş açılıp buralara oturur vaziyette iki aslan heykeli yerleştirilmiştir. Köşkün üst katı ise dört köşeli bir mekân şeklinde olup burası da dıştan üç yönden konsollar üzerine oturtulmuş bir şahnişinle çevrelenmiştir. Köşkün barındırdığı çini ve alçı duvar süslemeleri ile yapılmış olan bezemeler de ayrıca önem arz etmektedir (Sarre, 1989, s.2-6).

Çevresi yaklaşık olarak 5-6 km, yüksekliği 18 m'yi bulan kesme taştan inşa edilmiş olan dış surlar ise her 40 metrede bir tane olmak üzere toplam 140 adet burçla donatılmıştır (Önge, 1988, s.50). Mehmet Önder'in (1962, s.44) aktardığına göre düzensiz dairevi bir plana sahip olan dış kalenin farklı yönlere açılan ve belirli mesafelerle yerleştirilmiş 12 kapısı bulunmaktaydı (Çizim 11). Kalenin Larende, Çeşme, Ertaş ve Yeni kapı isimleriyle anılan 4 kapısı ile birkaç burcu bizzat Sultan tarafından, diğerleri ise emirler tarafından yaptırılmıştı (Önder, 1962, s.50). Kale surları üzerine kitabeler ve oldukça büyük, bir kısmı devşirme olan figürlü taş süslemeler yerleştirilmiştir. 19. yüzyılda şehri ziyaret eden Fransız seyyah Clément Huart (1978, s.92-102) dış surların tamamen yok olduğunu, surlardan alınan kesme taşların Hükümet Konağı ve başka yapıların inşasında kullanıldığını aktarmaktadır.

Kent savunmasına Selçukluların getirdiği bir yenilik olan ahmedekin en belirgin örneği de Konya'da yer almaktadır. 1213'te İzzeddin Keykavus tarafından yaptırılan ve günümüzde Zindankale katlı otoparkının bulunduğu bölgede yer alan Ahmedek dış kaleye içten bitişik olacak şekilde konumlandırılmıştı (Küçükdağ, Arabacı & Yenice, 2020, s.5). Hazine ve değerli eşyaların saklandığı bu stratejik yapı içerisinde hapishane ve silah depoları da yer alıyordu (Küçükdağ, 2004, s.19; Küçükdağ & Arabacı, 2016, s.230). Çok katlı olarak yapıldığı muhtemel olan kalenin etrafı hendeklerle çevrili olup iç kısmına geçiş ahşap bir köprü ile sağlanıyordu (Küçükdağ & Arabacı, 2016, s.230). Yusuf Küçükdağ'ın (2004, s.15) tespitlerine göre 6 köşesinde 6 kulesi olan bu yapı 1766 yılında gayet sağlam durumdayken 1842 yılında harap olmaya başlamış ve 20. yüzyılda sağlam kalan birkaç kalıntısı da yok olmuştur (Küçükdağ & Arabacı, 2016, s. 230-231).

Matrakçı Nasuh'un Gözünden Konya Şehri ve Kalesi

Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn isimli eserin 17a varak numaralı sayfasında yer alan Konya minyatürünün tasarımında üç aşamalı bir uygulamaya gidildiği görülmektedir. Alttan üste doğru dikey bir eksenle düzenlenen, açık sarı, yeşil ve turkuaz renklerinin yoğun olarak kullanıldığı minyatürde; en üstte Büyük ve Küçük Gevale Kaleleri ile ikisinin arasında Germük Beli, ortada bir dış kale içerisinde Konya şehri ve en altta ise sur dışında kalmış Mevlana Dergâhı ile birkaç yapı resmedilmiştir (Resim 4). Nasuh Konya'ya doğudan bakarak resmetmiş, bütün yapılar doğuya yönelmiş olarak betimlenmiştir. Birbirinden farklı yeşil bitkiler, çiçek açmış ağaçlar, dağlar ve doğa görünümleri ile minyatür zenginleştirilmiştir.

Minyatürde, içerisinde barındırdığı yapılarla birlikte şehrin dış kalesi tasvir edilmiştir (Çizim 12). Kareye yakın dikdörtgen biçiminde çizilen sur duvarlarından doğuda yer alanı ön cepheden, batı, kuzey ve güneyde yer alanlar ise iç cepheden çizilmiştir. Doğu ve batı yönlerde yer alan kapılar cephe ekseninde verilmeyip hafif kuzeye kaydırılmış, kuzey ve

güneydeki kapılar ise cephe aksında işlenmiştir. Yanlardaki sur duvarları üzerinde yer alan burçlar ve kapılar hafif yana yatık verilerek ufakta olsa bir perspektif oluşturulmaya çalışılmıştır. 32 burcunun olduğu görülen surlar barbatarla kuşatılmış olup, her cephenin ortasında birer tane olmak üzere toplam 4 kapılı olarak betimlenmiştir (Resim 5).

Orijinal kalenin aksine minyatürde yer alan dış kale oldukça düzgün, dörtgen bir plana sahiptir. Bahsi geçen 12 kapıdan sadece 4 tanesi, burçlardan da sadece 32 tanesi minyatüre yansıtılmıştır. Burada yer alan kapıların kalenin orijinalinde de dört ana yönde konumlanan Larende, Aksaray, Ertaş (Halkabegüş) ve İstanbul kapısı olması kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca minyatürde Konya kentinin önemli birer unsuru olan iç kale ve Ahmedek yapılarına ilişkin bir emare de yer almamaktadır. Gri renkli olarak betimlenen sur duvarları kesme taştan yapılmış, özgün duvarlarla özdeş olacak şekilde aktarılmaya çalışıldığı gözlemlenmektedir.

Minyatürün en üst kısmında engebeli iki tepe üzerinde ve bitki örtüsü içerisinde Konyalıların Büyük Takkeli (Karaburgalı) ve Küçük Takkeli olarak adlandırdığı Büyük Gevale ve Küçük Gevale Kaleleri yer almaktadır. Minyatür üzerinde “Germük Beli” şeklinde yazı ile belirtilen iki dağın eteklerinden çıkan bir su kaynağının şehre, aşağıya doğru aktığı görülmektedir. Gevale Kaleleri’nin surları, üzerinde yer aldıkları tepelerin formuna uygun olacak şekilde çokgen bir plan sergilemektedir (Resim 6). Her açıdan aynı resmedilen kaleler altı köşesinde birer tane olacak şekilde toplam 6 adet burca sahiptir. Kısmen perspektif göz önünde bulundurularak betimlenen kalelerin içerisinde de küçük mekânlar göze çarpmaktadır. Kale üzerinde herhangi bir kapı açıklığı da görülmemektedir. İbrahim Hakkı Konyalı (1964, s.170) Gevale Kaleleri’nin planının tepelerin doğal şekline uyumlu olacak şekilde tasarlandığını, duvarların ise yine topografyaya bağlı olarak çeşitli yerlerde 1, 2 veya 3 katlı olarak örüldüğünü belirtmektedir. Kalede yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkartılan sur duvarları da bunu desteklemektedir.

Küçük Gevale’nin alt kısmındaki tepenin eteklerinde şehre nazır, tek mekân olarak işlenmiş, Filobat Sarayı olduğu tahmin edilen (Çaycı & Şimşir, 2021, s.353) yapı yer almaktadır (Resim 7). Şahabettin Uzluk ise Filobat (Felekabad) Sarayı’nın minyatürdeki konumu ile ilgili farklı bir görüş ileri sürmektedir. Uzluk, doğu kapısının girişinde karşılıklı yer alan iki revaklı yapı ve sur duvarına paralel olarak konumlanmış üçüncü revaklı yapının Felekabad Sarayı olduğunu savunmaktadır (Uzluk, 1970, s.377) (Resim 8). Ancak yapılan son araştırmalarla bu yapının bugünkü Selçuklu İlçesi, Sarayköy Mahallesinde olduğu tespit edilmiştir (Çaycı & Şimşir, 2021, s.357-359).

Ortada yer alan ve Konya şehrinin dış suru içerisindeki önemli mimari eserleri gösteren minyatürde; dörtgen formulu olarak tasarlanan kale içerisindeki yapılar hiyerarşik bir düzen içerisinde, birbirinin görünümünü kapatmayacak şekilde, üst üste yerleştirilerek ön cepheden tasvir edilmiştir. Üst örtülerinin ise birkaç kubbeli ve konik örtülü yapının dışında düz dam şeklinde betimlendiği görülmektedir. Sur içindeki yerleşimin merkezinde yer alan kule formulu, üst kısımları konik külahla örtülü iki yapının, üst katlarında cumba şeklinde taşıntı yapan birer şahnişin bulunmasından dolayı II. Kılıçarslan Köşkü ve Konya Müzesi’nin 2015 yılında yaptığı kazı çalışmaları sonucu bakiyeleri tespit edilen ikinci köşk

yapısı olabileceği düşünülmektedir (Çelebi, 2021, s.255-265). İki kule arasında yer alan 6 gözlü bir revaka sahip, bilinen eserlerle birebir eşleştirmenin mümkün olmadığı üç katmanlı yapının, Devlethanenin diğer mekânları olabileceği gibi Alaeddin Camii veya Alaeddin Tepesi'nde varlığı bilinen kiliselere ait bir kule olması da muhtemeldir (Resim 9). Yine sur içinde yer alan iki adet çifte şerefeli yapıdan sol altta yer alan, minaresinin birinci gövdesindeki eşkenar dörtgenlerden oluşan tuğla desenleri göz önüne alınarak İnce Minareli Medrese'nin birinci gövdesindeki prizmatik sırlı tuğlalarla oluşturulan geometrik deseni çağrıştırdığından söz konusu yapı olabileceği düşünülebilir (Resim 10). Köşkerin hemen altında bulunan çift şerefeli minareye sahip diğer yapının ise günümüze yalnız birinci şerefesi kalmış olan Hatuniye Mescidi olma olasılığı bulunmaktadır (Atçeken, 1996, s.215; Başar, 1997, s.131) (Resim 11).

En aşağıda ise diğer bütün yapıları gölgede bırakacak şekilde büyük ve ihtişamlı bir şekilde çizilmiş, anıt eserler içinde en belirgin olan, yeşil kubbesiyle birlikte Mevlâna Dergâhı yer almaktadır (Resim 12). Ayrıca resmin altına "*Mevlâna Hazret-i Molla Hünkâr*" şeklinde yazı ile kayıt düşülerek Mevlâna Dergâhı olduğu belirtilmiştir. Mevlâna'ya açılan doğu sur duvarı üzerinde yer alan kapının Aksaray Kapısı, minyatürde görülen, yan yana konumlanmış iki kubbeli yapının ise Semahane ve Mescit kısımları olma ihtimali vardır (Karpuz, 2004, s.450). Ayrıca avludaki şadırvan da net olarak görülmektedir. Dergâhın hemen sol tarafında bir cami/mescit ile birlikte sivil yapılar yer almaktadır. Şahabettin Uzluk buradaki yapılarla ilgili de tespitlerde bulunmuş, Dergâhın solundaki yapıyı Türbe Hamamı, en uç kısımda yer alan tek minareli yapıyı ise Sincari Mescidi olarak kabul etmiştir. Ancak bu tespitlerin de doğruluğu kesin değildir (Uzluk, 1970, s.375-376).

Üstte güneş sur duvarı ve nehir arasında kalan kısımda ise kubbeli iki türbe betimlenmiştir (Akın, 2015, s.54). Kentte gerek sur içi ve gerekse sur dışında Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerine ait türbeler bulunmasına rağmen Matrakçı Nasuh sur dışındaki söz konusu türbeleri genel itibarıyla Osmanlı türbelerinin mimari formlarını yansıtabilecek biçimde tasvir etmiştir.

Sonuç

Matrakçı Nasuh'un Kânûnî Sultan Süleyman'ın 1533-36 yılları arasında Safevi Devleti üzerine düzenlemiş olduğu seferi anlatan *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn* isimli eserinde tasvir ettiği Konya minyatürü, şehrin söz konusu tarihlerdeki fiziki durumunu ve dokusunu yansıtan en eski görsel belge olması açısından önem arz etmektedir.

Nasuh, Konya minyatüründe hem sur içerisinde hem de sur dışında yer alan ve önemli gördüğü cami, medrese ve türbe gibi yapıları diğer yapılardan daha büyük ve ihtişamlı olarak çizmiş, şehrin mimari dokusunu aktarmaya çalışmış, bu yapıların minare ve kubbelerini süslemeli olarak yansıtip yapıları ön plana çıkarmayı amaçlamıştır. Mevlâna Dergâhı dışındaki türbeleri daha küçük ölçekli ve kubbeli mekânlar olarak ele almış, bağımsız olarak betimlenen türbelerin üzerini sade kubbelerle kapatmıştır.

Sanatçı çizdiği mimari yapılar için işleve göre genel bir form belirlemiş ve minyatürlerinde çoğunlukla belirlediği formları tekrarlamıştır. Çeşitli bitkiler, hayvanlar ve su yapıları içerisinde dış hatları belirgin bir mimari mekân algısı oluşturup, bu hatların

içerisini ele aldığı kentte yaptığı gözlemler ışığında farklı işlevli pek çok yapıyla doldurmuştur. Ele alınan minyatürde dikdörtgen formlu, revaklı, düz damlı olarak resmedilmiş çok sayıda yapı yer almaktadır. Birbirlerine oldukça benzer bir forma sahip; dariüşşifa, medrese veya bedesten olma olasılığı yüksek bu yapıların yanı sıra, bunlardan daha küçük ve sade olarak tasarlanmış ve halkın ikamet ettiği düz damlı konutların da kompozisyonun büyük bir kısmını oluşturduğu gözlemlenmektedir. Bazen bağımsız olarak bazen de arkalı önlü veya yan yana bitişik şekilde verilen konutlar genel itibariyle dikdörtgen planlı olarak tasvir edilmiştir.

Yapılar genel olarak kare veya dikdörtgen planlı olarak gösterilmiş, yapıların üzerini örten kubbeler ise yarım daire, konik formlu vb. farklı şekillerde şehrin genel mimarisini yansıtacak tarzda işlenmiştir.

Mimari tonlamaya bakıldığında sur duvarları hafif kirli açık gri, şehri oluşturan diğer yapılar ise sarı, turuncu, gri ve yeşil ağırlıklı tonlarla renklendirilmiştir.

Genel olarak yoğun bir süsleme programına sahip olmayan minyatürde estetik unsurların dini yapılarda daha sık kullanıldığı görülmektedir. Yapıların duvarları sağır nişlerle hareketlendirilirken esas hareketlilik minare ve kubbelerle sağlanmaya çalışılmıştır. Kubbeler konik, mukarnaslı bir şekilde veya yaldızlı olarak betimlenerek yapılara estetik bir görünüş kazandırılmıştır.

Kalede ise hareketlilik direkt olarak mimari öğelerin kendisiyle; yani kalenin mimari elemanları olan barbata, burç, kule ve kapılarla sağlanmaya çalışılmıştır. Orijinalde oldukça süslü olarak inşa edilen Konya Kalesi minyatürde oldukça yalın işlenmiştir.

Belirli kriterler göz önünde bulundurularak bir araya getirilen ve bir bütün oluşturan bu mimari mekânlar Konya şehrinin genel görünümünü net bir şekilde ortaya koymaktadır. Tam anlamıyla özgün mimariyle bire bir bağdaşmayan bu eser sefer sırasında uğranılan kenti en yüzeysel şekliyle ve en çok göze çarpan yapılarıyla birlikte algılamamızı sağlamaktadır.

Matrakçı Nasuh'un minyatürlerine bakıldığında esas amacın; kentin bulunduğu doğal ortam içerisindeki mimari mekânları betimlemek ve bu mimari mekânların birbirleriyle ve doğayla olan ilişkisini ele alarak şehrin genel bir silüetini çizebilmek olduğu görülmektedir. Sanatçı buna istinaden şehirleri oluşturan unsurları belli kalıplara oturtmuş ve bu çerçevede minyatürleri tamamlamıştır.

Nasuh'un minyatürleri hakkında pek çok çalışma ve düşünce ortaya atılmış, minyatürlerde yer alan öğelerin görünüş ve konum bakımından doğruluğu tartışma konusu olmuştur. Burada göz önünde bulundurulması gereken nokta, sanatçının kentleri tasvir etmedeki amacı olmalıdır. Minyatürlerin bir sefer esnasında çizilmesi aynı zamanda sanatçının şehri hangi açılardan gözlemlemiş olduğu değerlendirme yaparken esas alınması gereken konular olmalıdır. Diğer taraftan göz ardı edilmemesi gereken husus da minyatürü yapan nakkaşların/musavvirlerin tabiatıta var olan insan, eşya ve mimariyi olduğu gibi değil, tahayyül ettiği gibi tasvir etmeleri hususudur. Buna istinaden Matrakçı'nın çizimlerini yapıların özgün durumlarıyla birebir ilişkilendirmek güçtür. Minyatürler o dönemde çekilmiş bir fotoğraf gibi değerlendirilemez. Matrakçı Nasuh'un ilk

ve esas amacı menzilleri askeri bir gözle, genel bir bakış açısıyla aktarmaktır. Şehirleri parça parça ele almaktansa bir bütün olarak yansıtmayı tercih etmiş, sefer sırasında veya sonrasında yardımcı görsel bir kaynak olabilecek şekilde resmetmiştir. Kenti genel hatlarıyla, nokta atışı mekânlarıyla beraber kendince kurguladığı bir stilizasyonla aktarmıştır.

Kaleleri de bu perspektiften yansıtan sanatçı Konya Kalesi'ni de orijinal planına benzer bir şekilde resmetmemiştir. Şehrin mimari yapılarına bakarak içerisine en rahat şekilde yerleştirebileceği bir form belirlemiştir. Kalede yer alan burç, kule ve kapı gibi donanımları da gerçek rakam ve formlarıyla yansıtmamış, varlıklarını belli edecek şekilde, belirli sayılarda ele almıştır. Nasuh, Konya Kalesi dışındaki diğer kent kalelerinin kapılarını da yine dört ana yönde, dört adet tasvir etmiştir. Kapıları dört ana yönde birer tane açarak bu ana akslarda önemli kapıların bulunduğunu vurgulamaya çalışmıştır. Kalenin belli kurallar çerçevesinde çizilmesi, bakan kişinin kalenin hangi malzemeden yapıldığını, hangi unsurlarla tahkim edildiğini anlamasını kolaylaştırmaktadır.

Bu açılardan bakıldığında minyatürde yer alan yapıların ve özellikle kalenin tamamen yanlış tasvir edildiğini söylemek doğru değildir. Özellikle şehrin merkezindeki kalenin, stratejik konuma sahip Takkeli Dağ'daki Gevale Kalesinin ve Mevlâna Dergâhı'nın konumu (su kaynakları ve dağlar ile ilişkisi bağlamında) oldukça doğru sonuçlar vermektedir. Tasvirlerin tamamı geçmişte aydınlatan, günümüzdeki çalışmalara yön veren, yol gösterici birer kaynak niteliğindedir.

Tarih boyunca kentlerin en önemli savunma yapıları olan kalelerin 16. yüzyıldaki durumu, diğer taraftan şehirlerin fiziki durumu, kent dokusu ve peyzajı hakkında özellikle fotoğraf gibi görsel belgelerin bulunmadığı bir dönemde Matrakçı Nasuh'un bu minyatürlü eseri sayesinde bilgi sahibi olmaktayız.

Extended Summary

Manuscripts with miniatures that depict the physical state and topography of cities hold a significant place in Ottoman miniature art. Without a doubt, the first manuscript that comes to mind in this context is Matrakçı Nasuh's work called "Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn." This manuscript narrates the campaign conducted by Sultan Suleiman the Magnificent against the Safavid state between 1533 and 1536, depicting the cities that the army passed through from Istanbul to Tabriz. The city depictions in the manuscript contributed to the visual perception of Islamic cities located on the campaign route as they appeared in the 16th century. One of the cities visited during the campaign was Konya. This study focuses on the Konya miniature within the work, particularly emphasizing Konya Castle.

Konya, which had a defense system consisting of an inner castle, outer castle, Ahmedek, and Gevale Castle according to historical sources, was portrayed in "Beyân-ı Menâzil" with only the outer castle and Gevale Castle, with many of the important structures within the city remaining unrepresented. The original outer castle, which is known to have had a circular plan with 12 gates, is depicted in the miniature as having a rectangular shape with four gates. In the miniature, structures like the Mevlânâ Lodge

(Dergâh) and Gevale Castles are emphasized through architectural details, and their names are inscribed beneath by Matrakçı Nasuh. By considering the architectural designs, locations, and historical backgrounds of some structures inside and outside the castle, inferences can be made about what these structures might be.

At the top of the miniature, there are the Great Gevale and Little Gevale Castles on two rugged hills, and an attempt has been made to design these castles in harmony with the natural form of the hills, as in the originals. Below the Little Gevale Castle, there is a structure, believed to be the Philopat Palace, which stands alone and overlooks the city.

Matrakçı Nasuh incorporated architectural structures at the center of his miniatures, using the forms he defined, supported by trees, plants, animals, and water sources. The Konya miniature is a fine example of this. In the center of the settlement within the city walls, there are tower-like structures with conical roofs at the top, as well as projections resembling oriels in their upper parts. Because of these features, it is thought that these structures could be the Second Palace, revealed as a result of the studies conducted by II. Kılıçarslan Palace and Konya Museum. The three-story structure located between the two towers with six arches, it could be one of the other sections of the palace, or it could be a tower belonging to the churches whose existence is known in Alaeddin Mosque or Alaeddin Hill. Among the double-shelled structures within the city walls, one should be the İnce Minareli Madrasah, and the other should be the Hâtuniye Mosque. Rectangular structures with flat roofs indicate residential buildings within the city.

In the lower part of the miniature, there are the Mevlânâ Lodge (Dergâh) with its green conical roof and other buildings belonging to the complex. The gate in the city wall across from it should be Bâb-ı Aksaray (Aksaray Gate). Two tombs are depicted above. Although there are tombs from the Seljuk, Beyliks, and Ottoman periods in the city, Matrakçı Nasuh generally reflected the tombs in accordance with the architectural forms of Ottoman tombs.

When examining Matrakçı Nasuh's miniatures, it is clear that his primary goal was to depict the architectural spaces within the natural environment of the city and to draw the city's general silhouette by considering the relationship between these architectural spaces and nature. There have been various studies and discussions about Nasuh's miniatures, and the accuracy of the elements in the miniatures in terms of appearance and location has been a subject of debate. What needs to be considered here is the artist's intention in depicting cities. The miniatures were drawn during a campaign, and the artist's primary focus should have been to observe the city. Another crucial aspect is that the painters or artists creating miniatures depicted nature, people, objects, and architecture not as they were but as they imagined them. Therefore, it is difficult to relate Matrakçı's drawings to the original structures by examining their exact similarities. The miniatures cannot be considered as if they were photographs taken at that time. In this respect, it can be said that the structures in the miniature, especially the castle, provide accurate results in terms of topography. The depictions in these miniatures serve as valuable sources that shed light on the past and guide further research.

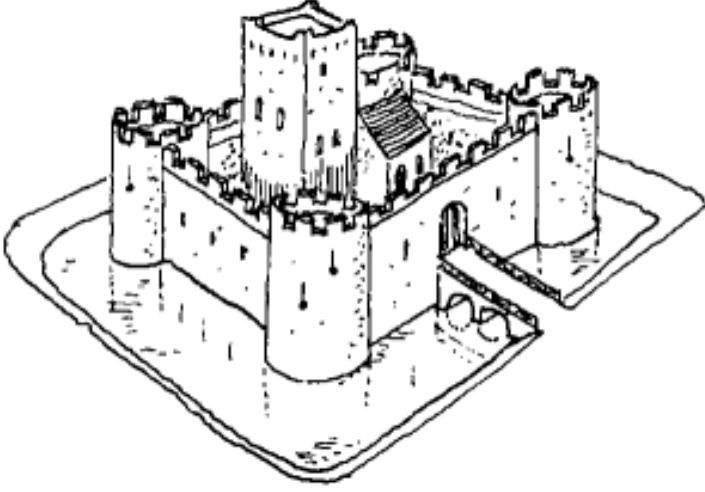
Makaledeki Yazar Katkılarının Yüzde ile Gösterilmesi (Showing Author Contributions in the Article as Percent)				
	1. Sorumlu Yazar (Responsible Author)	2.Katkı Sunan Yazar (Contributor Author)	3. Katkı Sunan Yazar (Contributor Author)	4. Katkı Sunan Yazar(Contributor Author)
Çalışmanın Tasarlanması: (Conceiving the Study)	% 50	% 50		
Veri Toplanması: (Data Collection)	% 50	% 50		
Veri Analizi: (Data Analysis)	-	-	-	-
Makalenin Yazımı: (Writingup)	% 50	% 50		
Makale Gönderimi ve Revizyonu:(Submission and Revision)	% 50	% 50		
Çıkar Çatışması: (Competing Interests)	Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler. The authors declare that they have no competing			
* Not(e): Belgenin imzalı asıl nüshası dergi süreç dosyalarında mevcuttur. (The signed original copy of the document is available in the journal process files archive)				

Kaynakça | References

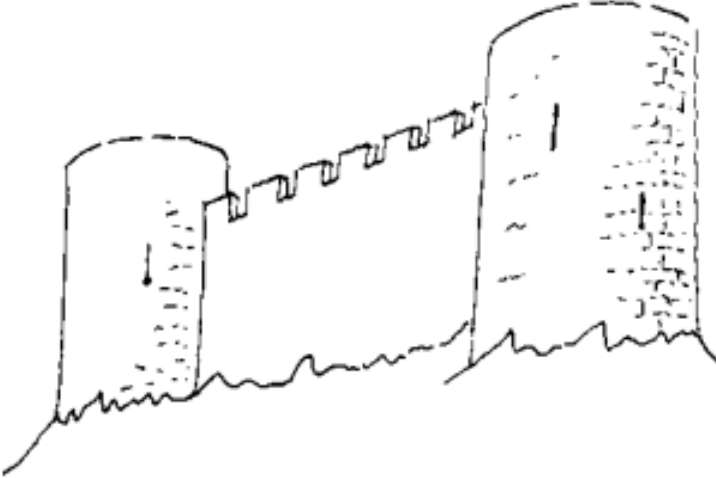
- Akın, K. (2015). *Matrakçı Nasuh Minyatürlerinin Harita İllüstrasyonları Açısından İncelenmesi ve Süleyman Demirel Üniversitesi Harita İllüstrasyonu Uygulaması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Aslanapa, O. (1989). *Türk Sanatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Atçeken, Z. (1996). Gündük Minare ve Hatuniye Mescidi. *TDVİA* (Cilt. 14, s. 215-216). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bağcı, S., Çağman, F., Renda, G. & Tanındı, Z. (2006). *Osmanlı Resim Sanatı*. İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Başar, M. E. (1997). *XII. XIII. Yüzyıl Anadolu Minareleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Başkan, S. (2014). *Başlangıcından Cumhuriyet Dönemine Kadar Türklerde Resim*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Baykara, T. (2002). Konya. *TDVİA* (Cilt. 26, s. 182-187). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Binark, İ. (1978). Türkler'de Resim ve Minyatür Sanatı. *Vakıflar Dergisi* (Sayı. 12, s.271-289).
- Boran, A. (1999). Osmanlı Dönemi Kale Mimarisi. *Osmanlı*, 10, 347-363.
- Boran, A. (2002). Türk Sanatında Kale Mimarisi. *Türkler Ansiklopedisi* (Cilt. 7, s.1307-1327).
- Çaycı, A. & Şimşir, Z. (2021). Filobat Sarayı. *Selçuklu Dönemi Saraylar ve Köşkler* (Cilt. 2, s. 350-360). Konya.
- Çelebi, M. A. (2021). Konya İç Kalesi ve Anadolu Selçuklu Sarayı. *Selçuklu Dönemi Saraylar ve Köşkler* (Cilt. 1 s. 188-298). Konya.
- Emecen, F. (1999). Irakeyn Seferi. *TDVİA* (Cilt. 19, s. 116-117). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Eyice, S. (2001). Kale. *TDVİA* (Cilt. 24, s. 234-242). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gabriel, A. (1928). Les Étapes d'une Campagne dans les deux 'Irak. d'après un manuscrit Turc du XVIe siècle. *Syria*, IX, 328-345.
- Huart, C. (1978). *Mevleviler Beldesi Konya* (Uzel, N. Çev.). İstanbul.
- Karauğuz, G. & Kunt, H. İ. (2004). *Eskiçağ Kaleleri-Orta Anadolu'nun Güney Kesimi*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Karpuz, H. (2004). Mevlâna Külliyesi. *TDVİA* (Cilt. 29, s. 448-452). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kejanlı, T. (2010). Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Kent Sistemi, Kale ve Merkez-Çarşı Gelişimi. *Social Sciences*, 5/(3), 287-302.
- Konyalı, İ. H. (1964). *Âbideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya: Yeni Kitap Basımevi.
- Kuban, D. (1968). Anadolu-Türk Şehri Tarihî Gelişmesi, Sosyal Ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler. *Vakıflar Dergisi*, 7, 53-73.
- Küçükdağ, Y. (2004). Konya Kalesi'nin Ahmedek Bölümüne Dair. *Konya Şehrinin Fiziki ve Sosyo Ekonomik Yapısı Makaleler-I*, Konya, s. 13-22.
- Küçükdağ, Y. & Arabacı, C. (2016). *Selçuklular ve Konya*. Konya: Çizgi Kitabevi.

- Küçükdağ Y., Arabacı C. & Yenice M. S. (2020, Ekim). Tarihi Süreç İçinde Konya Şehrinin Fiziki Gelişimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5, 1-38.
- Mahir, B. (2005). Minyatür. *TDVİA* (Cilt. 30, s. 118-123). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Nasûhü's-Silâhî (Matrakçı) (2014). *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn-i Sultan Süleyman Han*. (Yurdaydın H. G. Haz.). Ankara: TTK.
- Önder, M. (1962). *Mevlana Şehri Konya*. Konya: Yeni Kitap Basımevi.
- Önge, Y. (1988, Haziran). Alaaddin Keykubad Döneminde Konya'da İnşa Edilmiş Mimarlık Eserleri. *Selçuklu Araştırmaları Merkezi Selçuk Dergisi (I. Alâeddin Keykubad Özel Sayısı)*, 3, 49-60.
- Özcan, K. (2005). *Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Model(ler)i* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Parlak, S. (2010). *Osmanlı Öncesinde Anadolu Kalelerinde Kapılar* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Sarre, F. (1989). *Konya Köşkü* (Uzluk, Ş. Çev.). Ankara: TTK Basımevi.
- Sayan, Y. (2004). *Merv*. *TDVİA* (C. 29, s. 223-225). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sevgen, N. (1959). *Anadolu Kaleleri* (C. 1). Ankara: Doğu Ltd. Şirketi Matbaası.
- Sözen, M. & Tanyeli, U. (2010). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Taeschner, F. (1923). Die Geographische Literatur der Osmanen. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 77/(2), 31-88.
- Tanyeli, U. (1987). *Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11.-15. yy)* (Yayımlanmış Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Unat, Y. (2016, Nisan). 16. Yüzyılda Osmanlılarda Çok Yönlü Bir Bilim İnsanı: Matrakçı Nasuh. *Dört Öge*, 4/(9), 17-35.
- Uzluk, Ş. (1970). *Felekâbât Sarayı Konya'nın Neresinde İdi, Kim İnşa Ettirdi, Çatısını Hangi Mimar Çattı?*. VII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri içinde (C. 1, s. 374-381). Ankara.
- Yurdaydın, H. G. (1963). *Matrakçı Nasûh*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

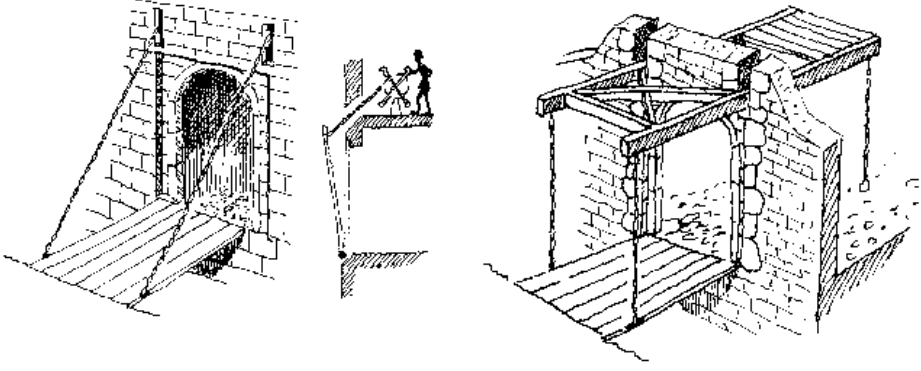
EKLER:



Çizim 1: Bir Kalenin Dış Cepheden Görünümü
(Erişim: <https://www.chateauxfortsalsace.com/fr/ressources-pedagogiques/architecture/>)
(Erişim Tarihi: 11.01.2021, Erişim Saati: 14:10)



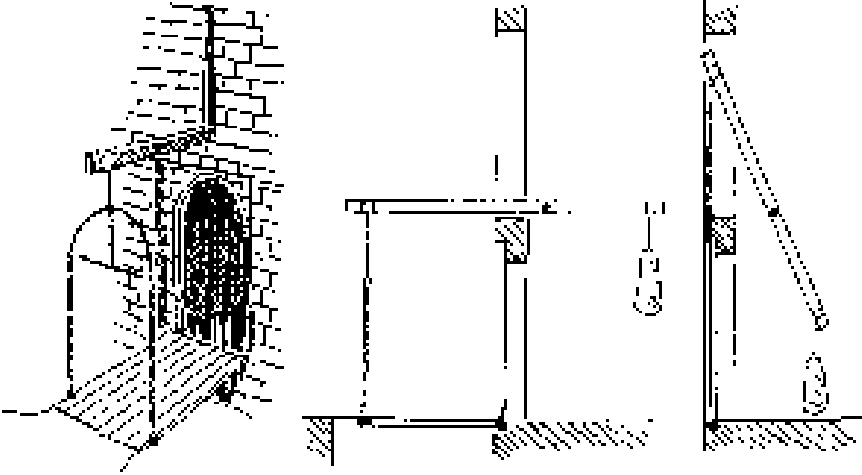
Çizim 2: Sur Duvarı, Burçlar ve Barbataların Genel Görünümü
(Erişim: <https://www.chateauxfortsalsace.com/fr/ressources-pedagogiques/architecture/>)
(Erişim Tarihi: 11.01.2021, Erişim Saati: 14:11)



Çizim 3. İner-Kalkar Kapıların İşleme Düzenekleri

(Erişim: <https://www.chateauxfortsalsace.com/fr/ressources-pedagogiques/architecture/>)

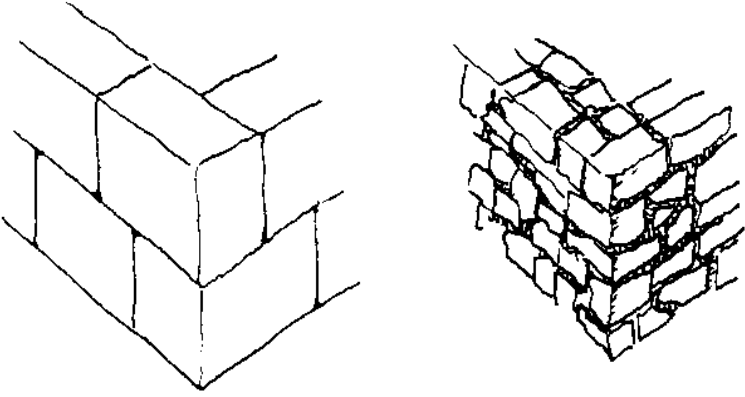
(Erişim Tarihi: 11.01.2021, Erişim Saati: 14:12)



Çizim 4: İner-kalkar Kale Kapılarının Çalışma Düzenekleri

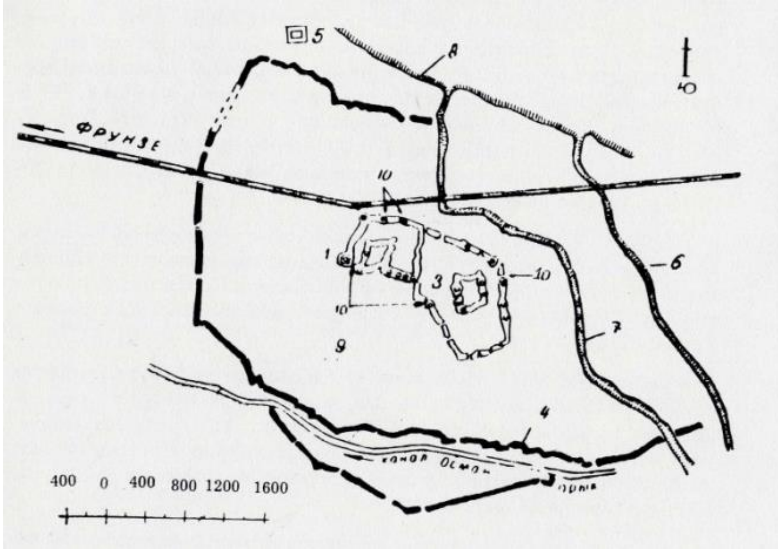
(Erişim: <https://www.chateauxfortsalsace.com/fr/ressources-pedagogiques/architecture/>)

(Erişim Tarihi: 12.01.2021, Erişim Saati: 15:10)

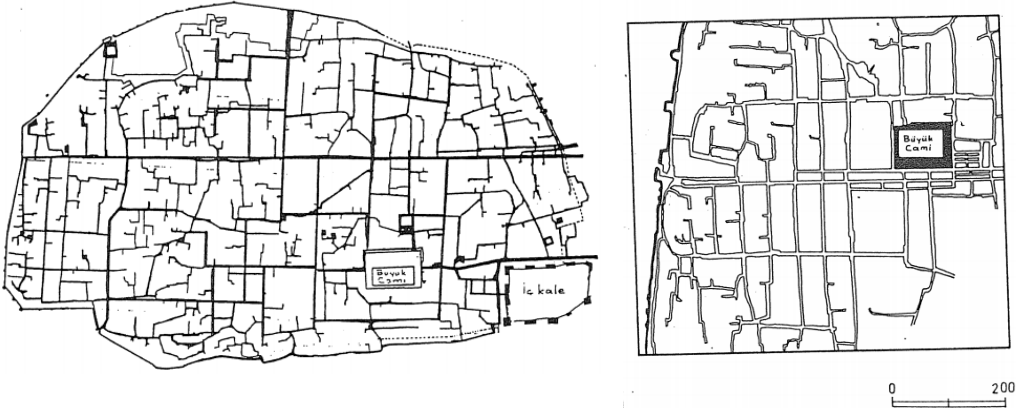


Çizim 5. Düğüün Kesme Taş ve Kaba Yonu Taşla Yapılan Kale Duvar Örgüsü
(Erişim: <https://www.chateauxfortsalsace.com/fr/ressources-pedagogiques/architecture/>)

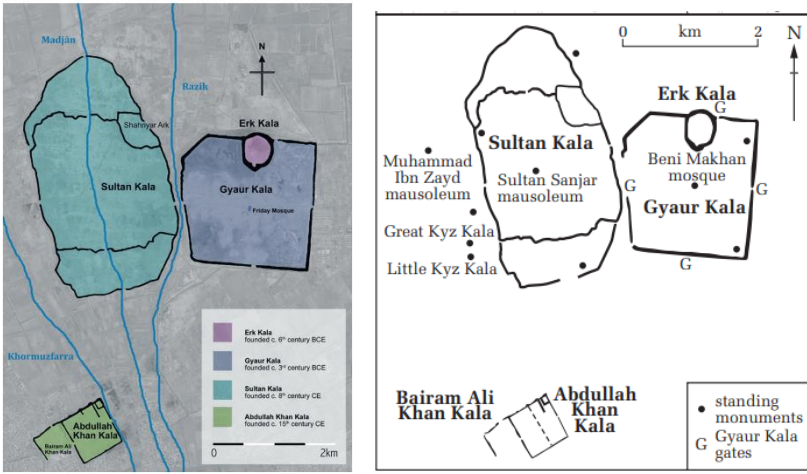
(Erişim Tarihi: 11.01.2021, Erişim Saati: 14:13)



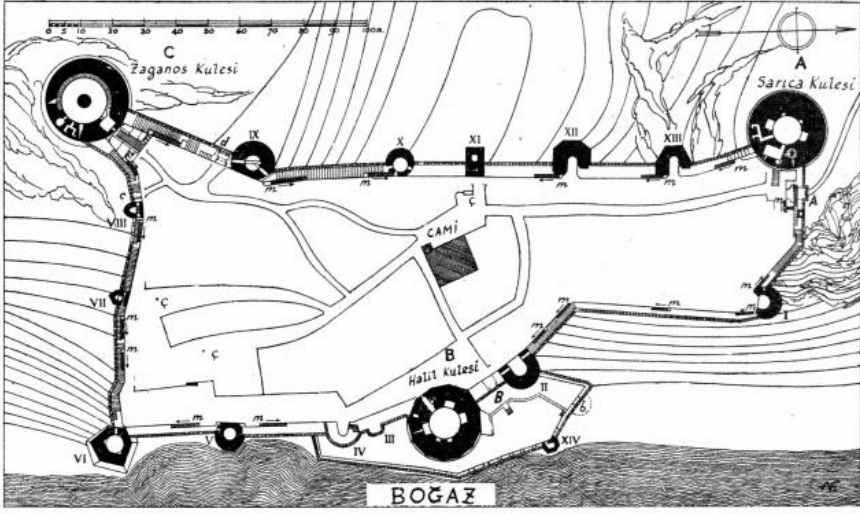
Çizim 6: Uygur Dönemi Ak-beşim Şehri Planı (Cezar'dan)



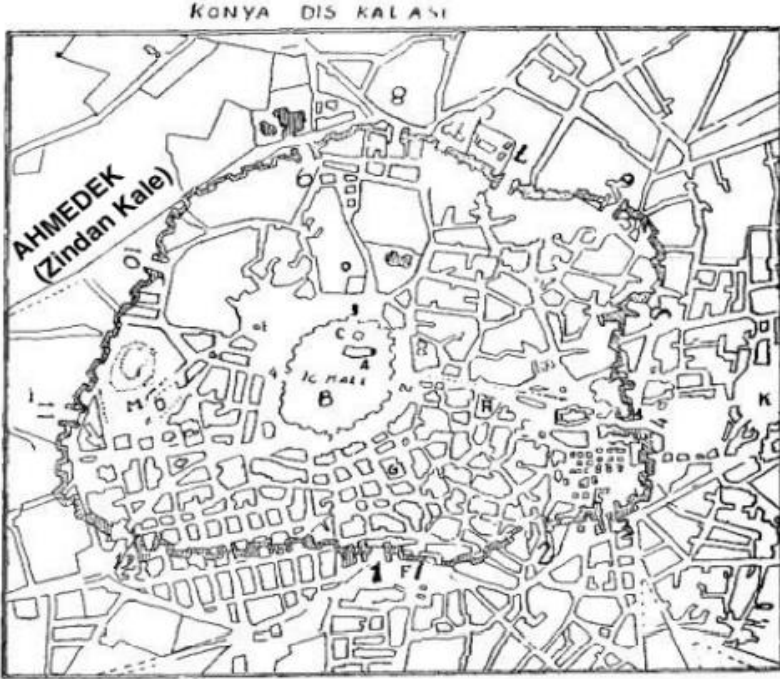
Çizim 7: Şam ve Halep Şehirlerinin Yerleşim Planları (Yılmaz Can'dan)



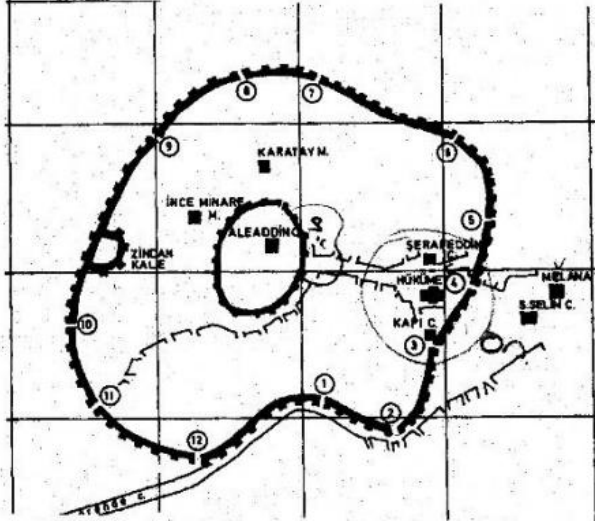
Çizim 8: Merv'deki Sultan Kale, Şehriyar (Erk) Kale ve Gavur Kalenin Konumlanması (Tim Williams'tan)



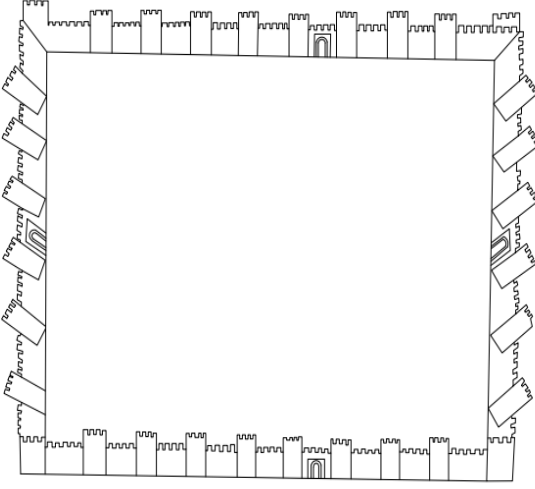
Çizim 9: Rumeli Hisarı Yerleşim Planı (Gabriel' den)



Çizim 10: Konya Kaleleriyle Birlikte Şehrin Yerleşim Planı (Önder'den)

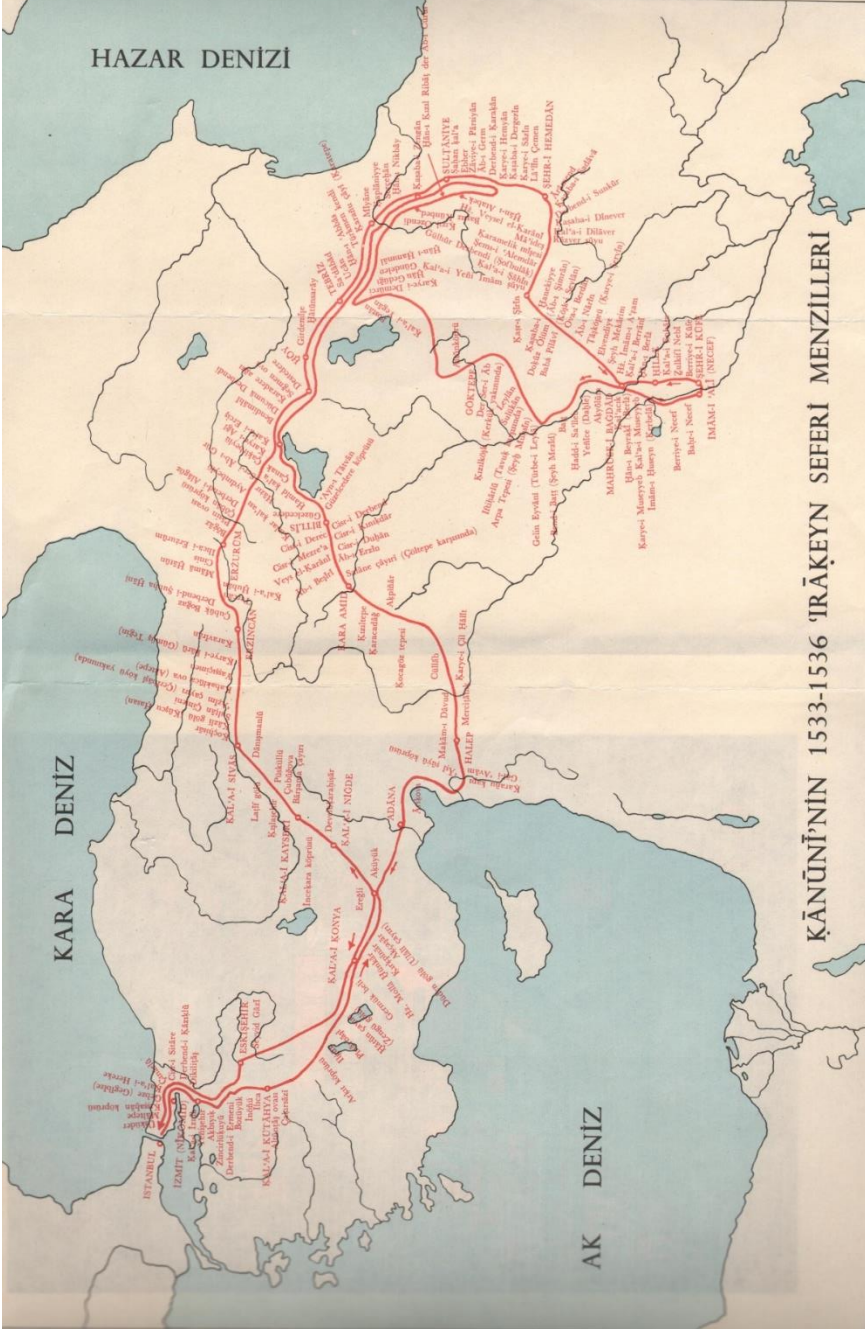


Çizim 11: Konya Kalesi ve Kapıları (Alkan'dan)

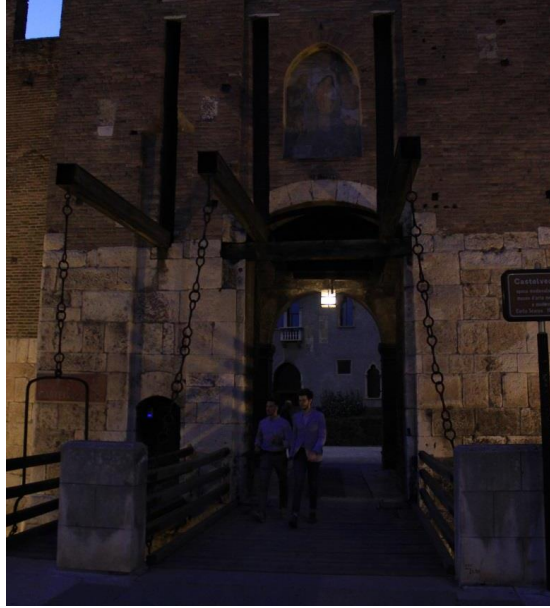


1. Larende Kapısı
2. Atpazarı Kapısı
3. Telli Kapı
4. Aksaray Kapısı
5. Debağlar Kapısı
6. Ertaş Kapısı
7. HalkaBeguş Kapısı
8. Ayas Kapısı
9. Sille Kapısı
10. Antalya Kapısı
11. Çeşme Kapısı
12. Yeni Kapı

Çizim 12: Matrakçı Nasuh'un Minyatüründe Yer Alan Konya Kalesinin Çizimi (Ela Özkan)



Harita 1: Kanuni'nin 1533-1536 İrakeyn Seferi Menzilleri (Yurdaydın'dan)



Fotoğraf 1: İtalya'nın Verona Şehrinde Bulunan Castelvecchio Kalesi'nin Mütiharrik Giriş Kapısı (Zekeriya Şimşir'den)



Resim 3: Moğolların 1258'de Bağdat'ı İşgalini Gösteren Bir Minyatürde Mütiharrik Kapı Örneği (Câmi'üt-Tevârih'ten)



Resim 4: Germük Beli-Konya-Mevlâna Makamı (Yurdaydın'dan)



Resim 5: Konya Dış Kalesi (Yurdaydın'dan)



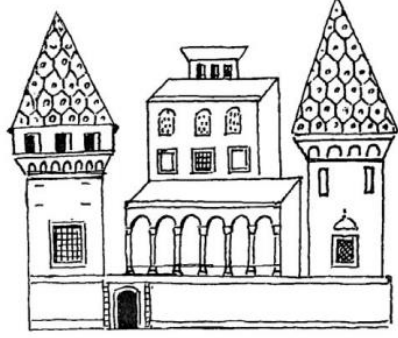
Resim 6: Germük Beli (Gevale Kaleleri) (Yurdaydın'dan)



Resim 7: Filobat (Felekabad) Sarayı



Resim 8: Filobat (Felekabad) Sarayı (Uzluk'a göre)



Resim 9: Alaeddin Tepesi'ndeki Köşklere ve Devlethaneye Ait Olduğu Düşünülen Minyatür ve Süheyl Ünver Tarafından Çizimi



Resim 10: İnce Minareli Medrese'ye Ait Olduğu Düşünülen Minyatür



Resim 11: Hatuniye Mescidi'ne Düşünülen Minyatür



Resim 12: Mevlâna Dergâhı (Yurdaydın'dan)

Gizemli Figür: İnan ve Suriye'den Seramik Heykeller C. 1150-1250*

Melanie Gibson, "The Enigmatic Figure: Ceramic Sculpture from Iran and Syria C. 1150-1250", *The Transactions of the Oriental Ceramic Society*, vol. 73, (2008-2009), pp. 39-50.

Çevirmen

Mustafa Aylar | ORCID: 0000-0002-5536-283X | mustafaaylar@gmail.com

Bitlis Eren Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bitlis, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/00mm4ys28>

Öz

İslâm'ın gelişi ile birlikte putperestliğin yasaklanmasından sonra heykeltıraşlık sanatına çok ihtiyatlı yaklaşılmış ve İslâmî bir sanatsal ifade biçimi olarak görülmemiştir. Ancak Selçuklular zamanında gelindiğinde durum değişmiş ve sanat genel anlamıyla bazı değişikliklere uğramıştır. Nitekim daha önce önem verilmeyen heykeltıraşlık sanatına büyük bir alaka gösterilmiş ve sanatçıların ve onların destekçilerinin ilgisini çekmiştir. Bunun neticesinde sanatın kendisinden önce ve sonra ayırt edici özellikler bulduğu Selçuklular döneminde yeni bir sanatsal üslup ortaya çıkmış, birçok yeni dekoratif tema geliştirilmiş ve farklı temalarla insan heykelleri ve figürinleri yapılmıştır. 1150-1250 yılları arasında yeni bir moda ile gelen talep, sistematik alçı, seramik ve metal heykel üretimini teşvik etmiştir. Bu dönemde başta Kâşân, Rakka, Rey ve İsfahan gibi şehirlerde çok sayıda seramik heykel ve figürin üretilmiştir. Bu çalışmada, Selçuklu dönemi seramikleri üzerinde çok sayıda çalışması bulunan Melanie Gibson tarafından kaleme alınan "Gizemli Figür: İnan ve Suriye'den Seramik Heykeller c. 1150-1250" adlı makale İngilizce aslına sadık kalınarak Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Makalede Selçuklular döneminde üretilen seramiklerin içeriği ve üretim aşamaları ile ilgili bilgi verilmesinin yanında, Kâşân ve Rakka'da üretilen, çeşitli müzelerde ve koleksiyonlarda bulunan on beş adet seramik figürün hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur



* Melanie Gibson, "The Enigmatic Figure: Ceramic Sculpture from Iran and Syria C. 1150-1250", *The Transactions of the Oriental Ceramic Society*, vol. 73, (2008-2009), pp. 39-50. [Çeviri *Oriental Ceramics Society*'nin izniyle yayınlanmıştır. Çeviriye tarafımızdan Türkçe ve İngilizce öz eklenmiştir.]

Anahtar Kelimeler

Selçuklular, Selçuklu Seramikleri, Figürin, İnan ve Suriye Seramikleri

Atıf Bilgisi

Gibson, Melanie. "Gizemli Figür: İnan ve Suriye'den Seramik Heykeller C. 1150-1250". Çev. Mustafa Aylar, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 19 (Aralık 2023), 147-167.
<https://doi.org/10.23897/usad.1411703>

Geliş Tarihi	29.03.2023
Kabul Tarihi	25.12.2023
Yayın Tarihi	29.12.2023
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Turnitin
Etik Bildirim	usad@selcuk.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Enigmatic Figure: Ceramic Sculpture from Iran and Syria

C. 1150-1250*

Melanie Gibson, "The Enigmatic Figure: Ceramic Sculpture from Iran and Syria C. 1150-1250",
The Transactions of the Oriental Ceramic Society, vol. 73, (2008-2009), pp. 39-50.

Translator

Mustafa Aylar | ORCID: 0000-0002-5536-283X | mustafaaylar@gmail.com

Bitlis Eren University, Faculty of Sciences and Literature, Department of History, Bitlis, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/00mm4ys28>

Abstract

After the prohibition of idolatry with the advent of Islam, the art of sculpture was approached very cautiously and was not seen as an Islamic form of artistic expression. However, by the time of the Seljuks, the situation had changed and the art in general underwent some changes. As a matter of fact, the previously neglected art of sculpture was given great attention and attracted the attention of artists and their supporters. As a result, a new artistic style emerged during the Seljuk period, when art found distinctive features before and after it, many new decorative themes were developed, and human statues and figurines were made with different themes. Between 1150 and 1250, a new fashion and demand encouraged the systematic production of plaster, ceramic and metal sculptures. During this period, a large number of ceramic sculptures and figurines were produced in cities such as Kâshân, Raqqa, Rayy and Isfahan. In this study, Melanie Gibson, who has written extensively on Seljuk period ceramics, translated the article "The Enigmatic Figure: Ceramic Sculpture from Iran and Syria C. 1150-1250", which has been faithfully translated into Turkish. In addition to providing information about the content and production stages of the ceramics produced during the Seljuk period, the article evaluates fifteen ceramic figurines produced in Kâshân and Raqqa and found in various museums and collections.

* Melanie Gibson, "The Enigmatic Figure: Ceramic Sculpture from Iran and Syria C. 1150-1250", *The Transactions of the Oriental Ceramic Society*, vol. 73, (2008-2009), pp. 39-50. [Translation published with the permission of the *Oriental Ceramics Society*. We have added a Turkish and English abstract].

Lesson given by Melanie Gibson on January 13, 2009

Keywords

Seljuks, Seljuk Ceramics, Figurines, Iranian and Syrian Ceramics

Citation

Gibson, Melanie. "The Enigmatic Figure: Ceramic Sculpture from Iran and Syria C. 1150-1250".
Çev. Mustafa Aylar, *Journal of Seljuk Studies* 19 (December-2023), 147-167.

<https://doi.org/10.23897/usad.1411703>

Date of Submission	29.03.2023
Date of Acceptance	25.12.2023
Date of Publication	29.12.2023
Peer-Review	Double anonymized - Two External

Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
-------------------	--

Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
-------------------	----------------

Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
-----------------------	---

Complaints	usad@selcuk.edu.tr
------------	--------------------

Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
---------------	---

Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .
---------------------	---

Giriş

Heykel sanatı hiçbir zaman özünde İslâmî bir sanatsal ifade biçimi olarak görülmemiştir; yine de kısa bir araştırma, dağınık da olsa çeşitli ortamlarda örneklerin mevcut olduğunu ortaya koymaktadır.¹ Bununla birlikte, yeni bir modanın alçı, seramik ve metal heykelin sistemli üretimini teşvik ettiği sadece 1150-1250 yılları arası bir döneme ait üç boyutlu nesnelere yönelik düzenli bir talep belgelenmiştir.² Bu talep, figüratif tasvire olağanüstü bir ilgiyle karakterize edilen bu dönemin yeni sanatsal üslubuyla aynı zamana denk geldi ya da bu dönemin bir sonucu olarak ortaya çıktı. Avlanma, ziyafet ve müzik yapma sahnelerini içeren ‘prens döngüsü’nün yanı sıra tür sahneleri edebi metinlerden öyküsel sahneler, astrolojik tasvirler ve hem efsanevi hem de gerçek hayvan ve kuş resimlerini içeren birçok yeni dekoratif tema geliştirildi. Bu yeni ikonografik gelişimin ilginç anomalisi, bu çeşitli konuların 14. yüzyıldan itibaren olduğu gibi, resimli el yazmaları sayfalarında ifade edilmemesi, bunun yerine boyalı çömleklerin ve kakma metal işlerinin yüzeylerini süslemek için kullanılması ve üç boyutlu formlara dönüştürülmesi olmuştur.³

İslâm dünyasında seramik figürinlerin üretimi tamamen yeni bir gelişmeydi ve çok az örneği vardı. 11. yüzyılın sonları ve 12. yüzyılın başları boyunca metalden üç boyutlu formların üretiminde, tütsü yakacakları ile aslan ve kuş biçimli kapların üretimine yönelik girişimlerde bulunulduğuna dair kanıtlar bulunmaktadır.⁴ Sanatsal medya hiyerarşisi içinde çömlekçilik metal işçiliğinin altında yer almakta ve Ortaçağ döneminin seramik formları büyük ölçüde metal prototiplere dayanmaktaydı.⁵ Ancak heykelsi formlar söz konusu olduğunda, seramikçilerin çeşitli pozlarda erkek ve kadın figürlerinin yanı sıra hayvanları, kuşları ve efsanevi yaratıkları da içeren geniş bir yelpazede şekiller üreten yaratıcı kişiler olduğu görülmektedir. Figürler, genellikle sıvının dökülebileceği açıklıkları veya ağızları olan kaplar şeklinde aynı zamanda da tamamen dekoratif değeri olan heykelcikler görünümünde işlevsel nesnelere üretilmiştir.

¹ Encyclopaedia of World Art, (Londra & Venedik 1966) heykeli, oyma veya modelleme yoluyla elde edilen tam kabartmalı herhangi bir temsili çalışma olarak tanımlar ve sanat eserinin malzemesi, boyutu veya işlevselliği konusunda hiçbir sınırlama getirmez.

² Ders ve bu makale, “*Takûk and Timhâl: a study of glazed ceramic sculpture from Iran and Syria in 12th-13th centuries.*” başlıklı doktora tezimin kısaltılmış bir halidir. SOAS, London University, 2010

³ Yine de bu anomalinin, bu döneme ait el yazmalarının hayatta kalma oranının düşük olmasından kaynaklandığı da ileri sürülebilir. Hillenbrand 1994, s. 134-9.

⁴ Baer tarafından 1983, s. 57-60’da kısaca ele alınmış olmalarına rağmen bu tür nesnelere kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Emevî, Abbâsî ve Fatimî dönemlerinden hayvan formunda ya da hayvan protomlu metal objeler de günümüze ulaşmıştır.

⁵ Tabbaa 1987, pp 98-113.

Figürinlerin oldukça tuhaf çekiciliği ve figürlü bezemeyi görünüşte reddeden bir kültürde var olmalarına bağlı merak faktörü, Selçuklu olarak kataloglanan ve 12.-13. yüzyıla tarihlenen, hemen hemen her kamusal İslâm sanatı koleksiyonunda yer almalarını sağlamıştır. Son dönem İslâm sanatı çalışmalarında bu tür hanedan etiketleri terk edilmiştir, çünkü sanatsal eğilimler nadiren siyasi tarihle bu kadar uygun bir şekilde eşleşmektedir. “Selçuklu” bu kopukluğun en iyi örneklerinden biridir. Tarihsel açıdan Selçuklu hanedanı, son sultan III. Tuğrul’un 1194’te öldürülmesiyle sona ermiştir ve henüz bu tarihlerde Selçuklu sanatsal hareketi, 13. yüzyıldaki Moğol istilalarına kadar kesintiye uğramayan en verimli dönemini yaşamaktadır. Bununla birlikte daha spesifik atıflar yapmak kolay değildir. Rakka’da birkaç adet bulunduğu belgelenmiş olmasına rağmen, bugüne kadar herhangi bir arkeolojik kazıdan sırlı seramik figürin çıkmamıştır. Bunlar arasında çeşme başı olarak işlev gördüğü düşünülen üç büyük parça ve oldukça natüralist bir boğa figürü bulunmaktadır (Fig. 7), ancak bunların hiçbiri diğer parçaların aynı merkeze atfedilmesine yardımcı olacak kadar teşhis edici değildir.⁶

Bununla birlikte figürinlerin büyük bir kısmı Kâşân’da geliştirilen tipik lüster sırlama stilleriyle bezenmiştir ve bunlar Oliver Watson tarafından belirlenen köklü tarihleme kronolojisi içinde konumlandırılabilir.⁷ Lüsterli heykeller üzerine yaptığım incelemede elde ettiğim kanıtlar, çoğunun 1150-75 yılları arasına tarihlediğim ilk üretim döneminde yapıldığını göstermektedir.⁸ Yüzde ondan azı, Moğol istilaları nedeniyle çömlekçiliğin geçici olarak kesintiye uğradığı 1220’lere kadar devam eden tam gelişmiş ‘Kâşân’ üslubunda bezenmiştir. Rakka üretimi de muhtemelen 12. yüzyılın ortalarında başlamış ve 1265 dolaylarında Kâşân’dan birkaç on yıl sonra sona ermiştir. Kâşân’da çömlek üretimi, birkaç nesildir lüster sırlama ve minai olarak bilinen birleşik sır altı ve sır üstü tekniği de dâhil olmak üzere bir dizi yeni stil ve teknoloji geliştiren Ebû Tahir ailesinin elindeydi. Bu eşyaların yüksek statüsü ve değeri, zanaatkârın imzasıyla tanımlanan parçaların büyük oranından anlaşılmaktadır.⁹ Lüster eşyalar Rakka’da da üretilmiştir ancak bazı ayırt edici özellikleri ayrı olarak tanımlanmasına olanak sağlamaktadır.¹⁰ Aynı şey, tarihsel nedenlerden ötürü, genellikle çok az

⁶ Pınar başlıkları ayakta duran bir horoz, bir sfenks (Copenhagen, David Collection Isl. 57 and Isl. 56, von Folsach 2001 p.158) ve yılan benzeri bir ejderhayla savaşan bir atlı (Damascus, National Museum A/5819); Paris 2001, p. 58) şeklinde yapılmıştır.

⁷ Watson 1985, pp 45-109.

⁸ Kaşan menşeli olması muhtemel toplam seksen yedi adet lüster bezemeli obje tespit ettim. Çoğunluğu (%86) birinci tarzda bezenmiş olup sadece dördü ‘minyatür’ tarzında, sekizi ise tam gelişmiş ‘Kâşân’ tarzındadır.

⁹ Watson 1985, pp 197-200.

¹⁰ Başta lüsterin kendine özgü koyu kahverengi veya bakırmısı tonları olmak üzere, neredeyse tamamen figüratif olmayan tasarımlar. Jenkins-Madina 2006, pp 116-43.

destekleyici kanıtla İran'a atfedilen tek renkli ve sır altı çanak çömlekler için söylenemez.

Seramik heykele yönelik yeni modanın tetikleyicisi, tıpkı sert hamurlu porselenin icadının Meissen Fabrikası sanatçıları 18. yüzyılın başlarında figür yapmaya teşvik etmesi gibi, figüratif imgelere yapılan yeni vurgunun seramik endüstrisindeki teknolojik ilerlemelerle birleşmesinin bir sentezinden ortaya çıkmış olabilir.¹¹ 12. yüzyılın başlarında Mısır'da, İslâm çömlekçileri tarafından Çin porselenine en yakın taklit olan yeni bir seramik gövde geliştirilmişti.¹² Stonepaste, yüksek oranda silis içeren kompozit bir ~~deku~~ bileşimdir/hamurdur; yüksek sıcaklıkta pişirildiğinde bileşenler kaynaşarak ince katı bir gövdeye dönüşür ve büyük ölçüde gövdeyle benzer camsı bileşenlerden oluşan sır yüzeye mükemmel bir şekilde yapışırdı..¹³ ~~Dokudaki~~ Bileşimdeki az miktardaki kil, onu toprak kaplara göre daha az işlenebilir yapmış ve dolayısıyla çarkta işlenmesini daha zor hale getirmiştir. Toprak kapların çoğu tek parça halinde üretilirken, stonepaste bir kabın parçaları iki ya da üç parça halinde üretilir ve pişirilmeden önce astarla birleştirilirdi. Bu kısıtlama, silisli malzemeye çalışan çömlekçileri kalıplama ve döküm tekniklerini geliştirmeye teşvik etmiştir. Üç boyutlu nesnelerin üretimi, bu tür denemelerin bariz bir sonucuydu.

Seramik heykel üretimi birkaç aşamadan oluşmaktaydı: İlk olarak ahşaptan oyulmuş ya da kilden kalıplanmış bir model üretiliyor ve bu model ana kopya görevi görüyordu. Bu dişi kalıptı ve alçı, çömlek veya su emme kapasitesine sahip diğer malzemelerden yapılabilen iki veya daha fazla parçadan oluşan bir dizi erkek kalıp üretmek için kullanılırdı. Gerekli olan tek kriter, kalıba yerleştirilen kil parçasının kalıp çeperine yapışmaması, ancak kuruma süresi boyunca küçülerek uzaklaşması ve böylece yırtılmadan çıkarılabilesiydi. Kilin kalıba yapışmasını önlemek için kül veya ince kum gibi bir ayırma maddesi de kullanılabilir. İki parça Stonepaste çamuru düz plakalar halinde açılır ve kazıma veya rölyef bezemeli kalıbın her iki yarısına bastırılırdı, böylece stonepaste çamuru sıkıca bastırıldığında, kabartma bezemenin izi kalırdı.¹⁴ Detayların netliği tüm parçalarda aynı değildir çünkü kalıpların tekrar tekrar kullanılması iç yüzeyde ince bir kil tabakası oluşturmuş ve daha ince detayları

¹¹ Walcha 1981, pp 30-3.

¹² Bileşiminin tarifi, Kaşanlı Ebû Tahir çömlekçi ailesinin bir üyesi olan Ebu'l-Kasım tarafından yazılmış 1301 tarihli bir metinde verilmiştir. Bu metinde çömleğin bileşimi şu şekilde sıralanmaktadır: On ölçek *shukar-i sang* (kuvars), ezilmiş ve kaba ipektan elenmiş, bir ölçek ezilmiş cam ve bir ölçek ince beyaz kil. Allan 1973, s. 113.

¹³ En doğru şekilde 'silisli mallar' olarak tanımlanabilecek bu tür için doğru terminoloji konusunda hâlâ tam bir fikir birliği yoktur. Fritware, quartz-frit, faience, yapay hamur, tanımlandığı terimlerden bazılarıdır. Stonepaste terimi malzemenin Farsça adından türetilmiştir. Wulff 1966, s. 165.

¹⁴ Kap yapımında kullanılan iki parçalı kalıpların birkaç örneği günümüze ulaşmıştır ancak figürinler için yoktur. Grube 1994, s. 178.

gizlemiştir. Bir figürün tüm unsurları kalıpla yapılmamıştır; kulplar ve boru şeklindeki unsurlar elle şekillendirilmiştir.

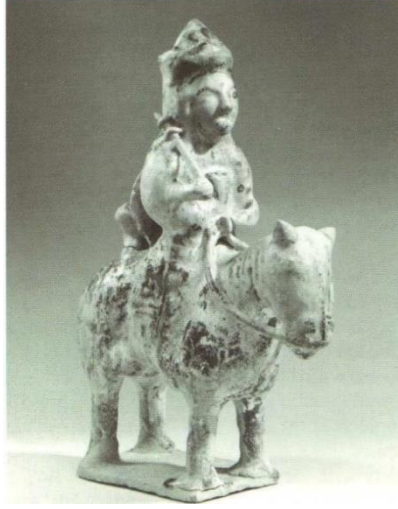


Fig. 1: Çitalı atlı, stonepaste, şeffaf turkuaz sırlı, siyah ve kobalt sıraltı boyalı, Kâşân veya Rakka, 1150-1220 civarı, 27.6 x 22 cm, New York, Metropolitan Museum of Art, inv. no. 66.23, Harris Brisbane Dick Fund.



Fig. 2: Elinde bardak tutan oturan erkek figürü, stonepaste, kısmen opak beyaz ve kısmen kobalt sır üzerinde lüster, Kaşan, 1150-75 civarı, 19.9 x 11.6 cm, London Victoria and Albert Museum, ME.114-2019.



Fig. 3: Ayakta mızrak tutan erkek figürü, stonepaste, opak beyaz sır üzerine lüster, Kaşan, 1150-75 civarı, 28 cm, New York, Metropolitan Museum of Art, inv. no. 68.223.3.



Fig. 4: Oturmuş çocuk emziren kadın, stonepaste, kısmen opak beyaz ve kısmen kobalt sır üzerine lüster, Kaşan, 1150-75 civarı, 36 cm x 23 cm, Staatliche Museen zu Berlin, Museum für Islamische Kunst, inv. no. I. 2622, fotoğrafçı: Petra Stiling.

Çömlekçilerin kalıplara olan güveninin artması, daha önce görülmemiş bir biçimde aynı boyut ve özelliklerde kaplar ve figürler üretmelerine olanak sağlamıştır. Farklı boyutlarda birkaç çeşit üretilmiştir ve tek bir tema içinde bu tür niteliksel farklılıklar, heykellerin farklı gelir düzeyine sahip toplumun bir kesimine hitap etmek üzere tasarlandığını düşündürmektedir. En alt düzeydeki modeller açık yüzlü

kalıplardan basılmış sırsız kilden yapıyordu.¹⁵ Bir sonraki üretim düzeyi, genellikle turkuaz olmak üzere tek bir renkte sırlanmış küçük kalıplı figürinlerden oluşuyordu ve en üst seviye üretiminde iki fırınlama ve değerli metalik oksitler gerektiren bir teknik olan lüster sırlı objeleri içeriyordu.

Heykeller dört ana tipolojiye ayrılır: İnsan figürleri, hayvan figürleri, kuşlar ve efsanevi yaratıklar.¹⁶ Bu ana grupların her biri daha sonra belirli tematik gruplara ayrılabilir; bu konulardan üçüyle yakından ilişkili olarak, insan, boğa veya horoz başı şeklinde döküm ağızları olan çok sayıda yuvarlak gövdeli ibrik bulunmaktadır. Dikdörtgen avlular içinde oturan müzisyenler ve içki içen figürlerin yer aldığı bir grup mimari obje de bu üretim sınıfıyla yakından ilişkilidir.¹⁷



Fig. 5: Oturan arp sanatçısı, stonepaste, şeffaf turkuaz sırlı, kobalt ve siyah sıraltı boyalı, Kaşan veya Rakka, 1150-1220 civarı, 11.8 cm, Nasser D. Khalili Collection of Islamic Art, inv. no. POT 465

¹⁵ Irak'taki bir sit alanında 400'den fazla sırsız devetüyü renginde kil figürin keşfedildi; bunların arasında müzisyenler, at sırtında figürler ve bebek tutan kadın figürleri vardı. Kazı başkanı başlangıçta bir oyuncakçı dükkânı bulduğunu düşünmüş, ancak daha sonra bunun objelerin yapıldığı bir çömlek atölyesi olabileceği öne sürülmüştür. Bu buluntu için önerilen en erken tarih olan 1260 yılı, sırlı figürinlerin yapıldığı dönemin sonlarına doğrudur. Safar 1945, pp 36-7, plates XX, XXI, XXII.

¹⁶ Bu döneme ait kamu ve özel koleksiyonlarda toplam 419 adet heykel ağızlı ibrik ve figür katalogladım, ancak daha pek çoğunun keşfedilmeyi beklediğinden hiç şüphem yok. İnsan figürlerinin tam tematik dağılımı şu şekildedir: Emziren kadınlar, başı kopmuş kadınlar, kadın başlı ibrikler, bebeziz kadınlar, dua eden kadınlar, kadeh tutan figürler, yuvarlak bir nesne tutan figürler, bez veya tanımlanamayan bir nesne tutan figürler, hacı figürleri, şarap tulumu tutan figürler, kollarını kaldırmış figürler, tef çalanlar, arp çalanlar, ud çalanlar, çömelmiş eğlenenler, maymunlar ve maymun gibi giyinmiş figürler, Sûfi kıyafetli diz çökmüş büyük figürler, atlı figürler. Hayvan, kuş ve efsanevi figürler arasında buzağılı inekler, boğalar, boğa başlı öküzler, aslanlar, filler, develer, koyun ve keçiler, çengel boynuzlu atlar, tavus kuşları, güvercinler, yırtıcı kuşlar, horozlar, horoz başlı öküzler, harpiller ve sfenksler yer alır.

¹⁷ Graves 2008, pp 227-52.



Fig. 6: Diz çökmüş, elinde tepsi tutan görevli, şeffaf turkuaz sırlı, kobalt ve siyah sıraltı boyalı, Kâşân ya da Rakka, 1150-1220 civarı, 14,7 cm, Nasser D. Khalili Collection of Islamic Art, inv. no. POT 1444.



Fig. 7: Boğa, stonepaste, beyaz sır, Rakka, c. 1150- 1220, 22.2 x 23.6 cm, Londra, Victoria and Albert Museum, C.36-1980.



Fig. 8: Boğa, stonepaste, opak beyaz sır üzerine lüster, Kâşân, 1150-75 civarı, 17,4 x 14,5 cm, Nasser D. Khalili Collection of Islamic Art, inv. no. POT

İnsan biçimli heykelcikler bir kaç farklı duruş biçiminde temsil edilir. Bazı tipler 'prens döngüsü' olarak bilinen bir kraliyet sarayının gerçek ya da idealize edilmiş dünyasına dayanan ve daha çok ortaçağ dönemi (11.-13. yüzyıl) ve sonrasına ait sanat eserlerinde görülen bir dizi temaya aittir ve müzisyenler ve diğer görevliler eşliğinde avlanma veya içki içme gibi faaliyetlerde bulunurlar. (fig 1, 2, 5, 6) Binicilik konulu tasvirler hem kaplar hem de kapalı heykeller olarak yapılmış, ya atlı kişiyi atın sağrısında oturan bir çita ile avlanırken ya da kılıç veya ok ve yayla donatılmış silahlı bir savaşçıyı gösterecek şekilde modellenmiştir. (fig. 1) Her iki durumda da heykel, bazıları kalıpta şekillendirilmiş, bazıları ise elle şekillendirilmiş bir dizi farklı parçadan bir araya getirilmiştir. Atlar, oldukça şematik bir şekilde işlenmiş olsalar da, hızları ve dayanıklılıkları nedeniyle Selçuklular tarafından tercih edilen küçük dağ midillileri olarak tanımlanabilir.

Bağdaş kurarak oturan ve göğsünün önünde bir kadeh tutan erkek figürü kraliyetle yakından ilişkilidir; Abbâsîler döneminde İslâm ikonografisine girmiştir ve öncülleri İran ve Orta Asya'da bulunmaktadır.¹⁸ Bu duruştaki tek bir heykel, kollarında *tırâz* bantları olan geniş kollu bir ceket ve geniş bir sarık giymiştir. (fig. 2) Mavi ve beyaz sırlı alanların birleşimi, yüzü ve sarığı giysiden ayırır ve kumaş deseni ve fizyonomi detayları, muhtemelen aynı el tarafından yapılmış başka bir figürinde tekrarlanan teknik bir başarı olan lüsterle işlenmiştir. (fig. 4) Sarığın üst kısmı, nesnenin bir dökme kabı olarak kullanılabilmesi için açıktır.

Hazırolda duran ve vücudun hemen önünde düz bir mızrak tutan bir grup figür, saray güvenliğinin başı olan ve ziyaretçilerin hükümdara erişimini kontrol eden bir saray görevlisi olan *hâcib* olarak tanımlanabilir. (Fig. 3) Oturan figürde olduğu gibi, bunlar da şapkanın konik

¹⁸ Bahrami 1952, pp 5-21.

ucundan yükselen kısa, dışa dönük ağızlı kaplar olarak yapılmıştır. Bu tür dar açıklıklar sıvı akışını bir damlayla sınırlandırmış olabilir ve bu formların işlevsel olmaktan çok dekoratif olduğunu gösterir, ancak nesnelere nasıl sergilendiğini veya kullanıldığını yeniden yapılandırmak için çok az kanıt vardır. Timurlu ve Safevî dönemlerine ait el yazmalarında saray içlerine ait resimlerde bazen nişler içinde dizilmiş seramikler görülmektedir. Musul yakınlarındaki bir alanda, bir hükümdarın köşkünün ya da sarayının kalıntıları olan kemerli bir taş girinti, derin kabartma şeklinde oyulmuş ve arka plandan çıkıntı yapan askeri kıyafetli figürlerle dolu daha küçük nişlerle çerçevelenmiştir.¹⁹ Bunlardan biri duruşu ve düz esasıyla seramik örneklerle aynı muhafız tipi olarak tanımlanabilir ve kemer, 1170-1230 civarına tarihlenebildiğinden figürinlerle çağdaştır.²⁰ Aynı savunma görüntüsünün kalıplanmış bir çini üzerindeki daha sonraki bir yorumunda, büyük tacıyla tanınabilen oturan hükümdar, ayakta duran iki *hâcib* figürüyle çevrelenmiştir.²¹ Hepsi bir yazıtı çevreleyen kendine özgü yuvarlak çıkıntılı bir kemerle bezenmiş ve bazıları 1271 ile 1276 arasında değişen tarihlerin yazılı olduğu benzer çiniler, ilhanlı hükümdarı Abaka Han tarafından inşa edilen bir yazlık yer olan Taht-i Süleyman'da bulunmuştur.²² Bir önceki nesilde ayrı figürler olarak yapılmış olan aynı unsurları bir araya getiren çini tarzı, Moğol döneminde bireysel heykel modasının azaldığını doğrulamaktadır.

Heykellerin en sıra dışı grubu, bağdaş kurarak oturan ve iki kolunda bir bebek kucaklayan kadınlar olarak modellenmiştir. Bir meme açıkta bırakılır ve çocuk elini kaldırarak açıktaki memeyi çok gerçekçi bir hareketle açık ağızına götürür. Bugüne kadar boyut ve kalite açısından büyük farklılıklar gösteren on yedi örnek bilinmektedir. Berlin figürü (Fig. 4) büyüktür ve iki sır rengi ve lüsterle harikulade bir şekilde dekore edilmiştir. Kalıplama ayrıntılıdır, fakat yalnızca vücudun açıkta kalan kısımları için: bebek, sol göğüs ve kollar kabartma olarak öne çıkar, ancak bebeğin bacakları dizden kesilerek kadının saçları tarafından gizlenir. Kadın dar kollu, açık bir ceket giyer ve kolları göğsünün dışarı çıktığı bir şalvarın üzerine dairesel bir şekilde bağlanmıştır. Tacı alnına oturan inci bir bantla tutturulmuştur, uzun bukleler neredeyse dizlerine kadar sarkar ve arkada dairesel bir süsle ağırlaştırılmış tek bir tutam halinde toplanır. Dar gözleri, yüksek elmacık kemikleri ve gamzeli çenesiyle dairesel bir yüze sahip olan bu yüz, Türk güzellik anlayışına uygun klasik bir ay yüzdür. Alın bölgesi ve burun kemeri yeniden boyanmıştır, ancak orijinalinde kavisli kaşlar birleşmiş ve her iki yanağın ortasına, sağdaki solun ayna görüntüsü olacak şekilde yapılan dövmeler gibi, ortasına bir dövme yapılmış olabilir.

¹⁹ 1960 yılında niş yerinden çıkarılarak Bağdat'taki Ulusal Müze'ye yerleştirilmiştir. Bağdat'ta hâlâ sağlam olduğunu umuyoruz, ancak bunu doğrulamak şu ana kadar mümkün olmadı. Whelan 1988, figs 2a, 2b.

²⁰ Whelan 1988, fig 3.

²¹ Çok sayıda örnek bulunmaktadır: Sotheby's 1982, lot 18, Christie's 1995, lot 252, Mahboubian 1970, fig.365, Pope 1964, fig. 726.

²² Komaroff & Carboni 2002, pp 99, 263.



Fig. 9: Boğa, stonepaste, opak turkuaz sır, Kâşân, 1150-1200 civarı, 17,3 x 16 cm, Nasser D. Khalili Collection of Islamic Art, inv. no. POT 1081.



Fig. 10: Aslan, şeffaf turkuaz sırlı ve siyah sıraltı boyalı, Kâşân, 1150-1220 civarı, 21 x 15,2 cm, Özel Koleksiyon.



Fig. 11: Aslan, stonepaste, opak beyaz sır üzerine lüster, Kaşan, 1150-75 civarı, 12,3 x 13,5 cm, Londra, Victoria and Albert Museum, ME.115-2019.



Fig. 12: Fil. Stonepaste, opak beyaz sırlı, kobalt mavisi turkuaz sır içli boyalı, laqabi tekniğinde: Rakka, 1100-75 civarı, 29,3x 21,1 cm, Nasser D. Khalili collection of Islamic Art, POT 1285.

Tüm emziren kadın heykellerinin içi boştur, içleri sırlıdır ve üst kısımlarında geniş bir açıklık vardır. Başlığın sivri merkezi unsuru etkili bir döküm kenarı oluşturmuş ve bu heykel formunun sıvı için bir kap olarak kullanıldığını düşündürmüştür. Aradaki kronolojik fark önemli olsa da bu tip kapların Yakın Doğu'da emsali yoktur; Firavun mezarlarında bulunan ve M.Ö. 1470-1370 yıllarına tarihlenen bir grup pişmiş terakota toprak kap, bir bebeği besleyen ya da taşıyan kadınlar olarak şekillendirilmiştir.²³ Bu kapların ne içerdiğine dair çeşitli görüşler ileri sürülmüştür: Erkek çocuk doğuran bir kadının anne sütü, sütannenin sütü ya da sadece kabın özel biçiminden büyüdü güçler kazanan evcil bir hayvanın sütü. Anne sütünün olağanüstü iyileştirici güçleri olduğuna inanılırdı. M.Ö. 1550 tarihli Mısır tıbbının kapsamlı bir kaydı olan Ebers papirüsünde anne sütü, iltihaplı yaralar, göz hastalıkları, sidik torbaları ve sinüs enfeksiyonlarının tedavisinde ve kısır kadınların hamile kalmasına yardımcı olan bir bileşen olarak listelenmiştir.²⁴ Bu inançlardan bazıları İslâmî dönemde de devam etti ve figürinlerle birlikte çağdaş metinlerde ima edildi, ancak belki de figürinlerin bilinçli olarak çağrıştırdığı ikonografi, onlardan içilen sıvıya tedavi edici özellikler kazandırmak için yeterliydi.²⁵

Yedi tür hayvan figürü yapılmıştır; bunlar arasında aslan, boğa, deve, fil, maymun, koyun ve keçi ile aralarında yırtıcı kuşlar, horozlar, güvercinler, ibibikler, tavus kuşları ve iki efsanevi yaratık olan sfenks ve harpi gibi farklı tüylü yaratıklar bulunmaktadır. Yakın Doğu'nun antik kültürlerinde aslan ve boğa en yaygın olarak bilinen mitolojik sembollerden ikisiydi; kozmik evrim, doğurganlık ve koruma ile ilişkilendirilen tanrıları. Her ikisinin de güçlü astrolojik ve apotropaik çağrışımları vardı ve İslâmî dönemde de devam eden kült uygulamaları ve hanedanla yakından bağlantılıydılar. (figs 7-11) Nadir olandan sıradan olana uzanan diğer formlar için bu kadar belirgin bir anlam yoktur. Fil, Hindistan'dan ithal edilen ve mülkiyeti yönetici sınıfın imtiyazında olan bir hayvanken, develer, koyunlar ve keçiler kentsel ve kırsal topluluklarda günlük bir manzaraydı. (fig. 12-14) Maymun figürinleri, insan ve maymun niteliklerini öylesine bir araya getiren tuhaf bir şekilde belirsiz bir yapıya sahipler ki, maymun kılıfına girmiş insan tasvirleri gibi görünmektedirler.²⁶ Kuşlar, özellikle de horozlar, sfenksler ve harpiller güçlü apotropaik çağrışımlara sahip olarak algılanıyordu. (fig. 15)

Boğanın özel anlamı, bu figürin grubunun sayısal üstünlüğüne de yansımaktadır; diğer hayvan türlerinin hemen hemen iki katıdır.²⁷ Hem Kâşân'da hem de Rakka'da yapılmış olmalarına rağmen, işlevleri ve buna bağlı olarak temsil biçimleri üretildikleri bölgeye göre

²³ Bourriau 1987, plate XXIX fig. 2, plate XXXI, fig. 5.

²⁴ Capel & Markoe 1996, p. 59.

²⁵ Büyük Selçukluların sonuncusu III. Tuğrul (hükümdarlığı 1176-1194)'a ithaf edilen, harikulade ve mucizevi olayların anlatıldığı bir kitap olan *Acaibü'l-Mahlukat*'tan bir pasajda şu satırlar yer almaktadır: Lur bölgesinde yılın sadece üç ayı güneşin parladığı ve geri kalan dokuz ayın karanlık olduğu bir yer var. Orada iki büyük göğüslü bir kadın şeklinde bir put yapmışlar. Hastayı oraya getirirler ve ellerini kadının göğüslerine koyarlar. Bir damla süt damlar ve hasta kişi onu içer. Hastalık geçer ama hiçbir şey damlamazsa o zaman ölür.

²⁶ İki örnek konum ve kıyafet açısından neredeyse aynıdır, ancak biri (Fitzwilliam, Cambridge C. 163- 1946, Cambridge 1989, p. 20) maymun surata sahipken, diğerinin (Los Angeles County Museum of Art M.73.5.36 1, Los Angeles 1973, p. 51) lüster boyalı detayları belirgin bir şekilde insan görünümündedir.

²⁷ Otuz yedi aslan, on beş fil, yirmi iki deve, sekiz koyun ve keçiye karşılık elli beş boğa figürü ve on dokuz boğa başlı ibrik vardır.

farklılık gösteriyordu. İran örnekleri şematik, gerçekçi olmayan bir görünüme sahip ve kap olarak yapılmışken, daha doğal olan Suriye örnekleri sadece dekoratif parçalar olarak yapılmıştır. Victoria ve Albert Müzesi'nde bulunan, formu doğru bir şekilde modellenmiş ve yalın beyaz bir sırla kaplanmış bir örnek, gerçekçiliği ve sadeliğiyle güçlüdür. (fig. 7) Rakka'da, diz çökmüş bir çoban tarafından sağılırken buzağısıyla birlikte bağlanmış bir ineğin birleştirilerek yapılmış heykeli keşfedildi.²⁸ Birçoğu lüster sırlı olan ve bu nedenle Kâşân çömlekçiliğinin ürünü oldukları açıkça anlaşılabilen İran boğa kapları, çok az şekil değişikliği ile aynı modele göre yapılmıştır. (figs 8-9) Hayvan, boru şeklindeki ayakları üzerinde dikkörtgen bir tabana tutturulmuştu; içi boş silindirik bir gövdesi vardı ve başı, emzik görevi gören dar ve açık bir ağızlıkla yapılmıştı. Sırtın ortasına yuvarlak bir dolgu ağızı ilaştırılır ve bu, genellikle en yüksek noktasına bir sap kemer kulp şeklinde bağlanırdı. Aslan biçimli kaplar da benzer şekilde şematik olarak tasvir edilmiş ve bazı durumlarda boğalara eşlik etmeleri amaçlanmıştır.²⁹ (fig 10-11) Souren Melikian Chirvani tarafından yapılan araştırma, bu nesnelerin ritüel bir işlevi olduğunu ve yönetici elitin üyeleri tarafından yeni yılın doğuşunu kutlamak için gerçekleştirilen gizli bir şarap içme ritüelinde kullanıldığını göstermektedir.³⁰

Fil figürinleri teknik olarak üretimi en zor olanlar arasındaydı ve bitmiş örneği oluşturmak için bazıları kalıplanmış ve bazıları elle modellenmiş birkaç farklı unsur gerektiriyordu. (fig. 12) Filin gövdesine halatla bağlanmış bir kubbe ve kubbenin uzun kıvrımlı payandaları, her bir bacağın etrafına bağlanmış halatlarla sabitlenmiştir. Filin başının üzerinde, süslü bir korkuluğun arkasındaki platformda, bir fil sürücüsü konumlandırılmıştı ve tahtırevanın ortasında, kenarlara dizilmiş müzisyenler eşliğinde törenle taşınacak olan hükümdar ya da ileri gelenler için boş bir alan vardı.

Bu sırlı seramik figürlerin üretimi tek, tanımlanabilir bir döneme atfedilebilse de, baskın izlenim bir çeşitlilik olduğu yönündedir. Bazı teknik açılardan tutarlı olmakla birlikte, işlev ve hatta ikonografi açısından çok az ortak payda var gibi görünmektedir. Nesnelere sosyal ve kültürel bağlarına yerleştirmeye yardımcı olacak çok az belge veya arkeolojik kanıtla, figürlerin tamamına uygulanabilecek ikna edici bir yorumlama girişiminde bulunmak zordur. Figürin koleksiyonu içinde ve daha da belirgin olarak kap üretiminde, bu dönemden günümüze ulaşan örneklerin sayısı, seramiğin endüstriyel ölçekte üretildiğini göstermektedir ki bu artış kesinlikle daha geniş bir müşteri kitlesinin ihtiyaçlarını yansıtmaktadır. Aynı modelin üretildiği birçok örnek vardır; farklı sırlarla kaplanmış olmalarına rağmen, bu modellerin temel formu ve oranları aynı kalıptan döküldüklerini düşündürecek kadar yakındır. Ham halleriyle bu nesnelere yaklaşık olarak aynı maliyetle üretilebilir ve nihai değerlerini belirleyen şey yüzey süslemeleri ve boyutlarıydı. Bu tür niteliksel farklılıklar, sırlı seramik pazarının geniş bir toplum yelpazesine yayıldığını göstermektedir; bu izlenim, bazı temaların popüler niteliğinden kaynaklanmakta ve ender bir kaynak referansla da doğrulanmaktadır. Eyyübî tarihçisi Sibt İbn'ül-Cevzî, 1197 yılında

²⁸ Bu kompozit grubun detayları ve modellenmesi Victoria ve Albert Müzesi'ndeki boğa ile karşılaştırılabilir, ancak turkuaz rengi ve siyah ve kobalt sıraltı boyası genel gerçekçilik izlenimini biraz azaltmaktadır. Riyad 1985, p. 139.

²⁹ Leksikografik referanslar *takūk* adı verilen bir nesneyi boğa ya da aslan şeklinde altın, gümüş ya da kilden yapılmış hayvan biçimli bir kap olarak tanımlamaktadır. Melikian Chirvani 1982, s. 276.

³⁰ Melikian-Chirvani 1992, pp 102-34.

Bağdad'da testici olarak tanımlanan ve muhtemelen çömlekçi olan bir kişinin, lakabı 'şişman' anlamına gelen Sultan Ebu'l-Heycâ es-Samîn'in at sırtındaki şişman formunun modellerini çoğaltarak onunla nasıl dalga geçtiğini anlatır. İmaj kısa sürede şehrin her yerinde talep görmeye başlamış ve bu durum alay konusu olan kişi tarafından büyük bir nezaketle karşılanmıştır.³¹

Seramik figürinlerin cazibesi, Selçuklu toplumunun kültürel geleneklerine uygun görünen ancak halefleri tarafından terk edilen nispeten kısa ömürlü bir olguydu. Moğol istilalarından sonra, İlhanlılar'ın himayesi altında Kâşân'da lüks seramik üretimi yeniden başladığında, başta lüster olmak üzere aynı dekoratif yüzeylerden bazıları talep görmeye devam etti, ancak şekiller ve süslemeler kökten farklıydı ve heykelsi formların modası geçmiş gibi görünüyordu.



Fig. 13: Deve, stonepaste, firuze sırlı, 13. x 12 cm, Rakka, 1150-1220 civarı, Nasser D. Khalili Collection of Islamic Art, inv. no. POT 1548.



Fig. 14: Koç, stonepaste, opak kobalt sır, Rakka, 1150-1220 civarı, 13,5 x 15 cm, Nasser D. Khalili Collection of Islamic Art, inv. no. POT 242

³¹ Rabbat 2006, p. 110



Fig. 15: Horoz, stonepaste, şeffaf turkuaz sırlı ve siyah sıraltı boyalı, Rakka, 1150-1220 civarı, 14 x 14 cm, Nasser D. Khalili Collection of Islamic Art, env. no. POT 265.

Kaynakça | References

- Allan, J. (1973). Abu'l-Qasim's treatise on ceramics, *Iran*, vol.11, pp. 111-20.
- Baer, E. (1983). *Metalwork in Medieval Islamic Art*, New York.
- Bahrani, M. (1952). A gold medal in the Freer Gallery of Art. G. Miles (Ed.), *Archaeologica Orientalia in Memoriam Ernst Herzfeld*, New York.
- Bourriau, J. (1987). Pottery figure vases of the New Kingdom, *Cahiers de la Ceramique Egyptienne*, vol. 1, Cairo , pp. 81-105.
- Capel, A. K. & Markoe, G. E. (1996). eds. *Mistress of the House, Mistress of Heaven: Women in Ancient Egypt*, New York & Cincinnati Art Museum.
- A. Contadini, R. Camber & P. Northover, 'Beasts that roared: The Pisa griffin and the New York lion', in W. Ball and L. Harrow, eds., *Cairo to Kabul. Afghan and Islamic Studies Presented to Ralph Pinder-Wilson*, London, pp. 65-83.
- Folsach, K. Von. (2001). *Art from the World of Islam in the David Collection*, Copenhagen.
- Gibson, M. (2010). A symbolic *khāssakīya*: representations of the palace guard in murals and stucco sculpture. in *Art, Architecture and Material Culture: New Perspectives*. M. Graves (Ed.), British Archaeological Reports, Oxford: Papers from a workshop held at the Centre for Advanced Study of the Arab World,
- Graves, M. (2008). Ceramic house models from medieval Persia: domestic architecture and concealed activities, *Iran*, vol. XLVI, pp. 227-52.
- Grube, E. (1994). *Cobalt and Lustre, The Nasser D. Khalili Collection of Islamic Art*. The Nour Foundation: London.
- Hillenbrand, R. (1994), The relationship between book-painting and luxury ceramics. R. Hillenbrand. (Ed.), *The Art of the Saljuqs in Iran and Anatolia*, Proceedings of a symposium held in Edinburgh in 1982. (pp.134-145). Costa Mesa: Mazda Publishers,
- Islamic Art, Indian Miniatures, Rugs and Carpet (1995)*. London: catalogue of a sale at Christie's.
- Pal, P. (Ed.). (1973). *Islamic Art, The Nasli M. Heeramaneck Collection*. Los Angeles: County Museum of Art,
- Islamic Works of Art, Carpets and Textiles (1982)*. London: catalogue of a sale at Sotheby Parke Bernet & Co.
- Jenkins, M. -Madina. (2006). *Raqqa Revisited: Ceramics of Ayyubid Syria*, New York: Metropolitan Museum of Art.
- Komaroff, L. & Carboni, S. (2002). *The legacy of Genghis Khan: Courtly Art and Culture in Western Asia, 1256-1353*, New York: [Metropolitan Museum](http://www.metmuseum.org).
- Mahboubian, M. (1970). *Treasures of Persian Art after Islam: The Mahboubian Collection*, New York: Plantin Press.
- Melikian A.S. - Chirvani, (1982). Le rhyton selon Jes sources Persanes. *Studia Iranica*, vol. II, pp. 263-92.

- Melikian A.S.-Chirvani, (1992). The wine-bull and the Magian master. Recurrent Patterns of Iranian Religions: from Mazdaism to Sufism, Proceedings of the Round Table Held in Bamberg, 30th September-4th October 1991, Societas Iranologica Europaea, 101-34.
- Pancaroglu, O. (2003). Signs in the horizons: concepts of image and boundary in a medieval Persian cosmography, 43, 31-41.
- Exposition presentee a l'Institut du Monde Arabe. (2001). L 'Orient de Saladin: L'Art des Ayyoubides.
- Pope, A.U. (1964). *A survey of Persian art from Prehistoric Times to the present pottery and faience* (vol. IX). New York.
- Rabbat, N. (2006). Ajīb and Gharīb: artistic perception in medieval Arabic sources. The Medieval History Journal, IX/(1), 99-103.
- Riyadh. (1045/1985). The Unity of Islamic Art: an exhibition to Inaugurate the Islamic Art Gallery of the King Faisal Center for research and Islamic studies.
- Safar, F. (1945). *Wasit, The 6th Seasons Excavations*. Cairo.
- Tabbaa, Y. (1987). Bronze shapes in Iranian ceramics of the 12th and 13th centuries. Muqarnas, 4, 98-113.
- Walcha, O. (1981). *Meissen porcelain*, London.
- Watson, O. (1985). *Persian Lustre Ware*, London.
- Whelan, E. (1988). Representations of the *khāssakīyah* and the origins of Mamluk emblems. Content and Context of Visual Arts in the Islamic World, ed. P. Soucek Pennsylvania, 219-54.
- Wulff, H.E. (1966). *The Traditional Crafts of Persia*, Cambridge: Mass.
- Treasures from the Fitzwilliam*, 1989.